

చంద్రికా ముద్రణాలయము
చాకలపేట.

అపతరిక

ఇట్లు వితిహ్యము కలదు:—

శ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదులవారు ఉభయభారతి యడి
గిన స్మరశాస్త్రవిషయప్రశ్నలకు ఉత్తరంబు లొసంగుటకై ఆ
తత్త్వము నెఱుంగ నమకట్టినవారై మండనమిశ్రాశ్రమము
నుండి నమీపనగరమునకుఁ జొచ్చుచు, మధ్యేమాగ్గము తఱ్ఱా-
లమందు మృగేంద్రుడగున్నయమరుకమహారాజ దేహముం
గాంచి, నమీపమంద నజదేహమునకు ఒకానొకగుహలో
శిష్యులను కాపు డిగిచి, తాము ఆ మహారాజదేహమందు
పరకాయప్రవేశము చేసి, పట్టమహిష్యాది నుండరాగనలతో
వివారింపుచుండిరి. మున్ను మహారాజా మృతుఁ డగుటయు,
వెండియు నజివుఁ డగుటయు, తదీయానంతర శృంగారచర్య
లోఁగో త్తరరసికతాప్రతిభాధురంధరం బగుటయు, బట్టమహిషి
కనిపట్టినదై, ఎవఁడో మహాపురుషుఁడు యోగమహిమచే
మహారాజదేహ ప్రవిష్టుం డై యుండెడి నని యూహించి, ఆత
నిని రాజదేహమందు నిలుపం దలంపు గొన్నదై, నదీయపూర్వ
దేహమును దహించుటయే యందులకు ఉపాయంబుగా నెంచి,
దేశమందెల్ల మృతకరీరము ఏజంతువుది గాని కనఁబడినంతనే
దానిని దహింపవలసింట్లుగా మంత్రులకు నానతి యుగంఁగెను.
అట్లే వారు దేశ మెల్లం ద్రిప్పుచు కవంబులను దహించుచు

క్రమంబున పూర్వోక్తగుహకు వచ్చి జగద్గురు దేహముగ
గాంచి దానిని దహింప సమకట్టిరి. అది యోగి దేహముగాని
మృతకళేబరము గా దనియు దానిని దహింపగ జన దనియు
శిష్యు లెంత వేడికొన్నను రాజభటులు సరకుగొన్నట్టిది. అంత
నాశిష్యులలోఁ గొందఱు రాజధానియందలి శ్రీజగద్గురువునకు
ఈవృత్తాంతము నెఱుకపఱుచువారై గాయక వేషంబుల దేహ
స్థానిం జొచ్చి

“త త్త్వమసి, త త్త్వమసి, త త్త్వమసి, రాజా.”
అని తాళము వాయించుచు పాడం నొడంగిరి. ఆసంగీతంబున
శ్రీజగద్గురువు హెచ్చరికం జెంది, యోగదృష్టిచే నర్తనూనగ
జెఱింగి, దేహ దాహంబు నోర్చి, లోకానుగ్రహము శృంగ
గారప్రతిపాదకం బయిన యీలోకోత్తరమహామృతప్రబం
ధంబును వైశంబ రచియించి రాజదేహముం ద్యజించి, నిజ
దేహముం బ్రవేశించి, యుభయభారతికడకుం జని, యామెను
స్మరశాస్త్రవాదమందు జయించిరి.—

ఆవిధంబున దేహదాహము నోర్చి యూయదృఢగ్రంథ
మును ఇంచుక కాలములోనే రచించినందున

“కవి రమరుఁ, కవి రమరుఁ,

కవి ర్హి చోరో, మయూర శృఙ్గ;

అన్యే కవయః కవయః,

చాణూరమాత్రం పరం ధధతే.”

అని యాభావకము కల దనియు, ఒజ్జలు వక్కానింతురు.

పూర్వోక్తపరకాయప్రవేశవృత్తాంతము శ్రీమాధ
వీయశంకరదిగ్విజయమందు ననమ దశమ స్కలయందు వర్ణి
తమై యున్నది. కాని అందు ఏతద్గ్రంథనిర్మాణప్రస్తావము
లేదు.

ఏతద్గ్రంథకర్త ఎవ్వఁ డయిన నగుఁ గాక; ఈ యైతి
హ్యమువలన, నాతిఁడు శ్రీజగద్గురువ్రహ్మ సమకాలమువాఁ
డుగా నుండఁజాలు నని యూహింపఁ దగియున్నది. హిందూ
దేశపూర్వచరిత్రచూర్ణములు శ్రీజగద్గురుకాలము క్రీ. శ.
820 సంవత్సరములప్రాంతముగా నిష్ణయించియున్నాడు.

పీటర్సను పండితుఁడు స్వర్ణకారకులాలంకార మయిన
యొకానొక మహావి యాగ్రంథమును రచించె నని తెలు
పుచు అందులకుం బ్రమాణముగా నొకానొక వ్యాఖ్యానము
నుండి

“విశ్వప్రఖ్యాత నండిత్తమకులతిలకో విశ్వకర్తా ద్వి
తీయః” అను ప్రతీకము నుదాహరించి యున్నాడు.

ఇందలి శ్లోకములు క్రీ. శ. 9-వ శతాబ్దియం దుండిన
యనందవర్ధనాచార్యులచేత ధ్వన్యాలోకమందు ఉదాహృత
ములై యున్నవి.

రసోత్తరంగ మయిన యాకావ్యమునకు వ్యాఖ్యాన
ములు—అర్జునదేవ, ఉద్రమదేవ, రవిచంద్ర, సూర్యదాన,
శేషరామకృష్ణాది ప్రణీతములు ఏ డెనిమిది కలవు. వానిలో

ఇందు ముద్రిత మయినశృంగారదీపిక శ్రీమద్వేమభూపాల ప్రణీత మని దానియందే యున్నది. ఈ వేమభూపాలుడు శ్రీశైలక్షేత్రమున పాతాళగంగ మొదలు శైలాగ్రమునకు సోపానములు కట్టించిన వేమభూపాలునికి అన్నగారయిన మాచమహీపతికి మనుమఁ డనియు, శ్రీవీరనాగాయణాచార దాంకితుఁ డనియు, పార్వతీపరిణయనాటకకర్త యగువామన భట్టబాణకవి రచించిన వీరనారాయణాచరిత్ర మనుగద్య కావ్యము ఏతదభ్యుదయవర్ణనమే యనియు, ఈతఁడు శ్రీ. శ. 1414 సంవత్సరముల ప్రాంతమున ఆంధ్ర దేశమున అద్దంకినగరము రాజధానిగా నద్దంకిమండలమును ఏలినవాఁ డనియు, పూర్వగ్రంథములవలనను శాసనములవలనను ఎఱుకఁగడుచున్నది.

ఇట్టి యీ యనవద్యహృద్యమృదుమధుర ప్రబంధము సశృంగారదీపికము శ్రీ చెదలవాడ నీతారామశాస్త్రిలవారిచే ప్రకటిత మయిన ముద్రణము అంతరించినయనంతరము చిర కాలము అచ్చులలో వైదికుసచేతి విడఁచి యుండుటం గాంచి, సంస్కృతవిద్యాధులకును రసికజనులకును సుబోధ మగునట్లు శ్రీ వేమారెడ్డిగారి శృంగారదీపికాఖ్య వ్యాఖ్యతోను, మదీయాంధ్ర సంపూర్ణవ్యాఖ్యతోను, ముద్రించి ప్రకటించినాడను.

వేదము, వేంకటరాయశాస్త్రి.

శ్రీ

అమరుకావ్యమ్.

శ్లోకనూచిక.

శ్లో.	పు.	శ్లో.	పు.
అగ్నివా మలితానవం ...	78	ఉరసి నిహిత స్తానో ...	51
అగ్నిల్యగ్రనభేన ...	11	ఏక క్రాసనసంగతిః ...	81
అచ్చిన్నం నయనామ్బు ..	180	ఏకస్మిక్ శయనే పరాశ్శుభి	87
అహ్లానేన పరాశ్శుభం ...	29	ఏకస్మిక్ శయనే విపత్ ...	42
అహ్యారభ్య నహి ...	120	కలిసచ్చదయే ...	158
అనాగోచ్య ప్రేక్ష్యః ...	189	కథ మపి కృత ...	126
అలసదరిశః ...	9	కథమపి సఖి ...	20
అహం తే నానూతా ...	111	కపోతే పస్తూరి ...	140
అదృష్టప్రసరాత్ ...	149	కరికిగులయం ...	146
అయస్తా కలహం ...	106	కాఖ్యా గాథతరా ...	86
అయతే దయితే ...	142	కాస్తే తల్ప ముపాగతే ...	157
అల మృత్యుజ్ఞాన ...	188	కాస్తే సాగసి ...	72
అలాహ ముకా ...	6	కృతో దూరా దేవ ...	95
అలన్య ప్రణలిం ...	78	కోనా త్కోమల ...	18
అస్తం విశ్వసనం ...	96	కోనా యత్ర భ్రువతి ...	59

శ్లో.	పు.	శ్లో.	పు.
కవచి త్తామూలాక్షః ...	109	నాన్తప్రవేశ ...	160
కవప్రస్థితాని ...	118	నాపేతోఽనునయేన ...	66
క్షిప్తో మాస్తావలగ్నః ...	4	నాగోఽయ్య ముగ్ధశశా ...	16
గతే ప్రేమావేశే ...	67	నిశ్చయచ్యుతచస్తనం ...	108
గాఢాల్లిజః వామనీ ...	62	నిశ్వాసా వదనం ...	159
చక్షుఃప్రీత్యా నిషణ్ణే ...	145	పటాలగ్నో పత్య ...	64
చపలహృదయే ...	88	పరాచీతోపేన ...	148
చరణపతనం సాస్రాలాపా ...	156	పరిహృతే మానే ...	93
చరణపతనప్రత్యాభ్యాస ...	84	పశ్యామో మయి ...	89
చిన్తామోహ ...	108	పాదానంతే నుచిర ...	123
చిరచిరహిణో ...	69	* పీతో యతః అనుబం	
జ్యోక్తపిబద్ధ ...	1	పురాఽభూ దస్తాం ...	184
తద్వక్త్రాభిముఖం ...	22	పుష్పద్యౌవ మహావృ ...	112
తస్యాః సాంద్రీవిలేపన ...	42	ప్రత్యాక్షేష ...	128
త్వం ముగ్ధాక్షీ వినైవ ...	44	ప్రప్థనం వలన్తుః ...	56
దంపతోర్మీలికీ ...	28	ప్రహరవిరిత ...	24
దత్తోఽస్యాః ప్రూయః ...	18	ప్రాణేశప్రణయా ...	47
ద్విర్హా తోరణమాలికా ...	70	ప్రాతః ప్రాత రుపాగతేన ...	58
దూరా దుత్సుక మాగతే ...	76	ప్రియకృతపట ...	161
దృష్టః కౌతరనేత్రయా ...	117	బాలే నాథ విముఖా ...	85
దృష్ట్యైకాననసంగతే ...	88	భవతు వినితం ...	49
దేవై రస్తరితా ...	151	బ్రూభక్తే రవిలేఽపి ...	46
* న జానే అనుబం		బ్రూభేదో గుణితః ...	155
నభసి జలవలన్తీం ...	84	ముగ్ధముగ్ధత యైవ ...	186

ప్రశ్న.	పు.	ప్రశ్న.	పు.
స్వరూపం పాఠ్యం కృతం ...	105	ప్రత్యా వా మాపి ...	98
గూతాః కిం నమిశ్చ ...	20	విప్రః కష్టే ...	88
రాత్రో వారభరా ...	80	సందస్తాభరపల్లవా ...	8
నోహస్తే ప్రథమం ...	148	సప్త్యవత్ర గృహే ...	100
అగ్నా నాంకుక ...	90	* సాబాలా ...	అనుబం
లాశ్మలన్మృతలలాట ...	119	సా యావన్తి ...	75
లిఖి న్నాస్తే ధూమిం ...	15	సాలక్షకేన ...	168
వీలాతామరసాహనో ...	188	మతను జహిహి ...	61
లోలభ్రూలతగూ ...	115	సుహృదయం సఖి ...	57
వాక్ష్మీ లోకాచన ...	89	స్ఫుటతు హృదయం ...	181
విగహవిషమః ...	92	స్మరరసనదీపూరణోధా ...	102
శతాన్యసాః కాశ్చీ ...	122	స్వం దృష్ట్యా కరజక్షతం ...	81
కూస్యం వాసుగృహం ...	123	స్వీన్నం కేన ముఖం ...	152
		* హోరాయమ్ ...	అనుబం

శ్రీ

అమరుకావ్యమ్.

జ్యోక్తప్రిబద్ధకటకాముఖపాణిపృష్ఠ
ప్రేక్షన్నఖాంతు చయసంవళితో మృడాన్యః
త్వాం పాతు మన్జురితపల్లవకణాపూర
లోభభ్రమద్భ్రమరవిభ్రమభృత్కటాక్షః.

౧

మృడాన్యః = గారియొక్క, జ్యో...లితః - జ్యో = అల్లెత్రాటి
యొక్క (అల్లెత్రాటిని) - అకృష్టః = లాగుటయందు - బద్ధః = చింపబడిన-
కటకాముఖ - కటకాముఖ మను కేరిటి (చూపుడునీలికిని నడిమిని) లికిని
నడుమ బాణముయొక్క పిడిని బొట్టన(నీలిగోను ఉంగరపునీలిగోను
లిగియబట్టినట్టి హస్తవిశేషమునకు కటకాముఖాస్తమని పేరు)-పాణి =
చేతియొక్క - పృష్ఠ = వెనుకటిపార్శ్వమందు - ప్రేక్షతో = చలించు
చున్న - నఖ అంశు చయ = గోటి కిరణముల ముత్తముగో - సంవళితః =
మిశ్రమైనట్టిది, (ఇది కటాక్షమునకు విశేషణము), మన్జు...భృత్ - మన్జు
రిత = బొంపముగా నున్న - పల్లవ = చిగుళ్లనెడు - కణాపూర = కణాభర
ణమునందలి-లోభ = అశచేత - భ్రమన్ = సుడియించున్న - భ్రమర =
తుపైడయొక్క - విభ్రమ = లీలను - భృత్ = పొందినట్టిది, (అగు)
కటాక్షః = కడకంటిచూపు - త్వాం = నిన్ను - పాతు - రక్షించుచుకాక.

నఖముభీసంజ్ఞిక యగుదేవి కటకాముఖాస్తమన నెఱుకువంట
పూబాణమును తొడిగి చెవివలకు అల్లెత్రాటిని లాగినప్పుడు (ఎఱ్ఱని) యా
గోళ్లకాంతులపై చలించుచున్న (నల్లని) కడకంటిచూపు అమె కణాభర

నముగా ధరించునట్టి చివురుజొంపముపై అందలిమకరందమును ఆనగని
నుడియుచుండు తుమ్మెదయొన నొప్పించుచును - అనియు అట్లుగా
చూపు మిమ్ము మదనసామ్రాజ్య మేలిం మఁగాక - అనియు భావము.

శృంగారపీఠికా.

విశబ్దటకటస్థలిగ శదమద్దదానస్సహ
భ్రమద్భ్రమరకాకలికలితనిత్యకణో- త్వనమే
ప్రణప్రజనమస్తకప్రకటణిమోహదన్బరం
ముఖే గజ ముపాస్సహ విభుషి మానవం వైవతస,
అన్యోన్యమేళనవకాత్ ప్రథమం ప్రవృద్ధం
మధ్యే మనా గ్వత్తవహితం న తనో- పి హానో-
ప్రాప్తం దకా మథ మనోరథ లాభయోగ్యాం
పాయా చ్చిరం రతిమనోభవయో స్సుఖం వః.
రాజ్యం వేమ స్సచిర మకణోత్ ప్రజ్యోమాన్రిదానో
భూమిదేవై భూవ మురుభుజో భుక్తశేష మభుక్త్యు-
శ్రీనైలాగ్రాత్ ప్రభవతి పథి ప్రస్తపాతాశగ్ధా
పోషానాని ప్రమథపదవీ మారురుతు శ్చకార.
మాచక్షోణిపతి మకాశేంద్ర విభవో వేమక్షితికాగ్రజో
హేమాద్రే స్సదృశో బభూవ స గుడైః స్తస్య త్రయో నన్దనా.
కీర్త్యా జాగ్రతి రేడిపోతనృపతి క్షిప్రోమటిన్ద్ర స్తతో
నాగత్వపతి రి త్యుపాత్తవపుయో ధర్మాభకామా ఇవ.

వేమాధిపా మాచవిభు శ్చ నన్దనా శ్రీకోమటిన్ద్రస్య గుడైక సంక్రయా
భూలోక మేకోదరజన్తవాఞ్చయా భూయోఽవతీర్ణా వివ రామలక్ష్మణో.
స వేమభూప స్సకలాను విద్యా స్వతిప్రగల్భా జగ న్బుగ్ధా
కదాచి దాస్థానగతః కవీనాం కావ్యామృతాస్యాదవతత్ప్రకోఽభూత్.
అనురకకవినా రచితాం శృంగారరసాత్మికాం శతశ్లోకిం

ప్రశ్నా, వికసితచేతా వృద్ధభిక్షుం ప్రకాశతాం నేతుమ్,
మాంలష్టకా నృనామృత్యు ప్రక్షిప్తా నృరహృత్య చ
విధృష్ట విదుషా మిష్టం టికాం శృంగారవికామ్.

అవతానో, అభ సంబంధ, అభిప్రయో, భావలక్షణమ్,
నామికా, తదవస్థా శ్చ, నాయక శ్చ, తథా రసః,
అప్యని వృత్తివృద్ధ, రలంకార స్తతః క్రమాత్,
ఇ న్యేతాని ప్రవక్ష్యమి యథాసంభవ మిష్టసా.

అత్రి కవి స్తవ నివః స్మిత ప్రస్థపరివమాప్యథక నిష్టదేవతా
స్తరణద్యాగాలంకారము స్మృతి - జ్యోతిష్ స్మృతి. ---మృదానాః
నుగా - నుః - కటాక్షః అపార్థ దర్శనం - త్యాం పా త్వితి సంబంధః.
కటాక్షః కీదృశః జ్యోతిష్ప్రయే బద్ధః - కటకా ముఖపాణిః కటకా
ముఖో నామ ధనురాశదుః సహస్రవిశేషః -

‘తగ్గనీమధ్యయామధ్యే పృథ్వీ వ్యాప్తన పీద్యతే
యస్మిన్న న్నామికాయోగా త్స హస్తః కటకాముఖః,’

తస్య - పృథ్వీ పశ్చాద్భాగే - ప్రధృష్టే శ్చల్యైః - నఖానా మంశనః
తేషాం చయ స్తేన - సంవరితః మిక్రి; పునః కీదృశః మణ్డలితః సంజాత
మణ్డలితః * ‘త దస్య సంజాతం తారకాదిభ్య ఇత జాతీతదృత్యయః -
మణ్డలిత శ్చాసౌ పల్లవ శ్చ స ఏవ-కణ-పూరః కణావతంసః - తత్ర
తాభన స్పృహయా-స్థిమకా స్థిమరః తస్య-విధ్రమం లీలాం-విభ తికతి
విధ్రమభివృత్తిః. అ ప్రవహలంకారం నఖాంశుచయమణ్డలిత్యోః పాణి
పల్లవయోః కటాక్షధ్రమగయో శ్చ సాదృశ్యప్రతీతి ర్విద్యమానత్వాత్ -

‘యథాకాశించి త్యాదృశ్యం య ప్రోద్భూతం ప్రతీయతే
ఉపమా నామ సా’ ఇ త్యుక్తత్వాత్.

అత్రి కవి శృంగారరసాత్మకం కావ్యం ప్రారభమాణః అదౌ పర
రసాభివ్యంజికాం దేవ్యా ధనురాశదుఃక్రియాం నిమగ్న ముక్తవా సతి

నాశబ్దసియమ్, యతః శృంగారరసాత్త్రికాయా ఏవ వశ్యముభిసంస్థానా
 దేవ్యాః ధ్యానం వివక్షితవాక్ . ఉక్తం చ త్రిపురసంహారస్థి -
 'సంధాయ సుమనోబాణాన్ కషక్తస్త్రిమిత్రవంధనుః
 జగజ్జైత్రీం జపారక్తాం దేవీం వశ్యముభిం భజే.' ఇతి ౧

క్షిప్తో హస్తావలగ్నః ప్రసభ మభిహతో ౨
 ప్యాదదానోఽంశుకాంతం
 గృహ్య నేశేష్వచాస్త శ్చరణనిపతితో
 నేక్షిత స్సంభ్రమేణ
 ఆలింగ్య న్యోఽవధూత స్త్రిపురయువతిభి
 సాశ్రునేత్రోత్పలాభిః
 కామీ వాద్రాపరాధ స్స దహతు దురితం
 కామ్యవో వ శ్శరాగ్నిః.

౨

కామ్యవః = శివునిదైన, (యః = ఏ) శరాగ్నిః - శర = బాణము
 యొక్క - అగ్నిః - నిష్ఠ, ఆ...ధః - అగ్ని = పచ్చి - అపరాధః =
 తప్పిదముగల - (అనగా అన్యకాంతనగూడుట యనెడి తప్పిదమును
 అప్పజే చేసిన), కామీ ఇవ = కామకుఁడో యననట్లుగా, సా...భిః -
 సాశ్రు = బాష్పములతోఁగూడిన - నేత్ర ఉత్పలాభిః = కలువలవంటి
 కన్నులుగలవారయిన, త్రిపుర యువతిభిః - (అనురుభ) నూఁడు పట్టణ
 మలయొక్క జన్మసులచేత, హస్త అవలగ్నః సూ = చేతులయందు పట్టు
 కొన్నదై, క్షిప్తః = విసరివైవలదెసో, అంశుక అన్తమ్ ఆదదానః సూ

నిపతితః సంభవతీతి = పాదములలో (పాదములకడ) పడిన నై
మాదబుద్ధిలో, సంభవతీతి అర్థము అపహరణః. తోటపాటుతో
కన్యగిరించు ముగ్ధుడగుచు పడినదో, సః వః దురితం హరతు =
అశనిబాణంపునిప్పు మీయొక్క పాపమును హరించుగాక.

శ్రీపురదాహమంతు, శివబాణాగ్ని శ్రీపురస్త్రీలను అంటుకొను
విధము నేరమి చేసినకాముకుడు కాంతను వండియుం - బ్రసన్నురాలిని
చేసికొనుటకు కావించు చేతలవలెను, అచెలువలు కన్నీళ్లతో ఆనిప్పును
నొలగించుకొనుచుండువిధము అకాంత ఏడ్చుచు అకాముకుని తిరస్కరించు
విధమువలెను, ఉండె నని భావము.

శ్రీమత్ ఇతి॥ కాంభవ క్షాంకరః - శరాగ్నిః - వః యుష్మాకం -
దురితం అపహం - దహ త్వితి సంబంధః; కథ మివ స్థితః? అద్భుతపరాధః
సద్భక్త్యుతాపరాధః కామీవ స్థితః; శరాగ్ని శ్చ కామక శ్చ క్షిప్యతః? యో
హస్తావలగ్న స్పృశ సాగ్ని నేత్రోత్పలాభిః శ్రీపురయువతిభిః శ్రీస్తా
నిరస్తః - అంతుకౌస్తం చేభ్యులం - అదదాన అక్షరకా - ప్రసభం
ప్రసూయ - అభిహతః తాడిలిః - కేశేభిః - గృష్ణక నిరస్తకా - అపాస్తః
అపాకృతః - చరణవిపతిత స్పృశ - నేత్రితః నావలోకితః - సంభ్రమేణ -
అర్హితః అపహరణః; అశిశ్చ స్పృశుచ్చగ్మే; అత్ర సంభ్రమపదేన శరాగ్నేః
దహనాద్గ్రీవానా మౌగేగ స్పృశితః - కామకపక్షి త్వరామాత్రం
స్పృశితః. అత్ర భ్యవమాంకారః-సామ్యాంకారో నా-యథా:-

‘ద్యయో ర్య శ్రీచాతుర్యా దౌపమ్యాన్ధోఽవగమ్యతే

దౌపమారూపకాన్యత్యే సామ్య మి త్యామనన్తి తత్.’

ఇత్యుక్తత్వాత్. అత్ర అత్యంతరాత్రస్య శరాగ్నే రతిసుఖమార
కామక సాదృశ్య ముక్తచాతుర్యేణ ప్రతిపాదయతా కవి ర్వివక్షుః ప్సపి
ప్రసక్తేషు స్వస్య రసికత్వనిర్వాహకత్వం ప్రకటికృతవాక్; అథవా ఏవం
విధస్య శరాగ్నేః కామకసాదృశ్యకథ నేన కవిః స కేవలం శృంగారరస

నాయక ఏవ పీఠరాద్రాదిరసనాయకాః పురుషాశ్చ శ్రీజాషగ్గీ, స్వగీనాం
శక్తి ముత్సృజ్య కామస్య ఆశ్చయా పాదప్రకామాద్యుపచారా నాచగ్గీ
తాసాం వశే వతఃస్త ఇతి స్వకావ్యే ప్రతిపాద్యమానస్య కామభుగ
మభావస్య సర్వాతికాయిత్యం దశితవాక్. అత్ర, ఆవేగో నామ
సంచారి భావః వ్యజ్యతే; తథోక్తమ్ -

‘ఉత్పాతవాతవషాగ్నివాజిమత్తమత్సరః’

ప్రియాప్రియస్రుతిభ్యాం చ స్యా దావేగోఽ-భ్ర సంభ్రమః’

అ త్రాయ మగ్నిసంభవః -

‘ధూమాకులిత సేత్రత్వ మస్యసంకోచసూచనే

అస్రస్రవణ మిత్యాది రనుభావో భవే ది హః’ ఇతి.

ఆలోలా మలకావళిం విలుళితాం బిభ్ర చ్చులత్కుల్లలం
కిచ్చిన్నప్రప్తవిశేషకం తనుతల్లః స్వేదామృతాం జాలకైః
తన్వాన్య యత్సరతాస్తతాస్తనయనగ వక్త్రగ రణివ్యత్యయో
తత్త్వాం పాతు చిరాయ కిం హరిహర బ్రహ్మాదిభి ర్వికావ్యతః,
రతి వ్యత్యయే = పురుషయిత కేళియందు, చిన్వాన్య = తింగబోడి
యొక్క, యత్ వక్త్రమ్ = ఏయొగము, ఆలోలామ్ విలుళితామ్ అలక
ఆవళిం బిభ్రత్ = చలించుచున్న చెదరిన ముంగుల వరుసను చాల్చి
నదియో, చలత్ తుల్లలమ్ = తింగబుదున్న కన్నులుగలదియో, తనుతల్లః స్వేద
అమృతాం జాలకైః = మిక్కిలి నూర్చుములైన చెమట నిల్ల బొట్టులచేత,
కిచ్చిత్ మృప్త విశేషకమ్ = ఇంచుక తుడువబడిన (నూటి) బొట్టుకల
దియో, సురత అస్త తాస్త నయనమ్ = మదనక్రీడయొక్క అంతమందు జాడిన
కన్నులుగలదియో, తత్ = అది (ఆయొగము), త్వాం చిరాయ పాతు =
నిన్ను ఎప్పటికిని రక్షించునుగాక, హరిహర బ్రహ్మ అదిభిః ర్వికావ్యతః
విష్ణుశివుడు బ్రహ్మ మొదలైన దేవులచేత ఏమి ప్రయోజనము?

ఆలోలా మితి॥ అన్వయః ద్వత్తం త్వాం చిరాయ - పాతు
 రక్షతు - అత రక్షణం నాను సుఖజనకత్వమ్ - హరిహర బ్రహ్మాదిభి
 యోగవత్తః - కం కం ప్రయోజన - మితి సంబంధః; నీదృశం వక్త్రమి
 యోగ - రతివ్యత్యయే పురుషయితే - ఆలోలాం చిచ్ఛలాం - విలలితాం
 వ్యాజీకాశామ్ - అలకావళిం బిభ్రత్; పునః నీదృశమి చలతీ మృదై
 యన్వికా తన్ అన్యమానకాశా భరణమితి భావః, తనతనై రతిమూర్తీమైః
 స్వేదాన్ముసాం-కాలశః॥ సుద్వంశి-కంచన్విప్రవిశేషకమ్ ఈషదపాకృతి
 తిలకమ్, పునఃనీదృశమి సురతాన్తతాన్తనచనమ్. అత్ర స్వభా
 వోద్భవరలంకారః - యథా. -

‘నానావర్ణం పదార్థానాం రూపం సాక్షాద్విప్రబ్ధతీ
 స్వభావాత్కృచ్ఛజాతిత్వమ్’ ఇ త్యుక్తత్వాత్; -
 అన్వికాశోక్తయోగే పి ఆశీరలంకారోఽప్యనుసంధిమతే - యథోక్తమ్ -
 ‘ఆశీనా మౌలికమితి వస్తువ్యాసంసం మతిమ్.’ ఇతి.
 ‘నిదృశం త్వాం పాతు హరిహరబ్రహ్మాదిభిర్నావత్తః కి మి’ త్యనేన
 ఇదానీ మేవ సుఖదాయినీ ఏతాదృశే వక్త్రసిద్ధి సతి ఏత త్పరిహృత్య
 కాలాన్తరసుఖదాయినో హరిహర బ్రహ్మాదయో న సేవ్యా ఇ త్యుక్తం
 భవతి; తథా చ సీతీవాక్యామృతే -

‘యోఽన్వికామా వపాకృత్య భగవత్ సేవోపసేవతే
 పక్వం తేత్రం పరిత్యజ్య అరణ్యం కృష తీవ సః.’ ఇతి.
 ‘ప్రమా నాను సంహరీ భావో వ్యజ్యతే - యథోక్తమ్ -

‘ప్రమః భేదోఽభ్యమృగయా యథవాహాధిరోహస్తాః
 సంభోగవృత్తిశస్త్రాస్త్రవ్యానామస్తాః ప్రజాయతే.
 విశ్వాసస్వేదసీతారాః సంభోచా ముఖసేత్రయోః
 శీతవాతోదకచ్చానా సేతా సంహవానాని చ
 అజ్ఞసూతున మిత్యాన్తి త్వి రనుభాన్తే న్తు లక్ష్యతా.’ ఇతి. 3

సందష్టాధరపల్లవా సచకితం హస్తాగ్ర మాధూన్వతీ
 మా మా ముఖ్య శ రేతి కోవవచనై రానతితథూలతా
 సీత్కారాఞ్చితలోచనా సపులకం యై శ్చుమ్బితా మానిసి
 ప్రాప్తం తైరమృతం శ్రమాయమథితో మూఢస్సర్వస్సాగరః.

సందష్టా అధర పల్లవా = కొఱుకబడిన 'మాని' చిగురుకలదియు,
 (ఆ నొప్పికి), సచకితం హస్తా అగ్రమ్ అధూన్వతీ = వలపునొట్టి
 పాటుతో చేతికొనను విసరుచున్నదియు, మా మా శత ముఖ్య ఇతి కోవ
 వచనైః = వలదు వలదు కొంటెవాఁడా వదలుము అనెడు కోవపుమాట
 తతో (-మాటలు పలుకుచు), అనర్థిత ధూలతా = ఇందుకే ఆడింపఁ
 బడిన బామతీగలుగలదియు, సీత్కార అఞ్చిత లోచనా = నీటి అనిదు
 ధ్వనిచే కొంచెము మొగిడినకన్నులు గలదియు (నయిన), మానిసి = నలువ,
 యైః చుమ్బితా = ఎవరిచేత ముద్దుగొనబడినదో, ప్రేమాయ మథితః
 వారిచేత అమృతము పొందఁబడినది, మూఢః స్సర్వః సాగరః ప్రమాద
 మథితః = మూఢులగు దేవతలచేత సముద్రము ప్రయాసకే తరవఁబడినది;
 మానిన్యధరమాధుర్యమే అమృతముగాని సముద్రములో దీవతలకు దొరక
 నట్టిది అమృతముగా దనుట.

కవి రిదాసీం స్వకౌవ్యప్రతిపాద్యమానస్య కామపురుషార్థస్య ఫలం
 దశాయతి - సంద ష్టితి॥ మానిసి రమణీ-సపులకం యై శ్చుమ్బితా ప్రే
 రేహమృతం ప్రాప్తం సాగరః మూఢః స్సర్వః ప్రమాద మథిత ఇతి
 సంబంధః; కీదృశీ మానిసి? సందష్టాధరపల్లవా - సచకితం భయసంభవ
 సహితమ్॥ ని॥ 'చకితం భయసంభవమ్' ఇ త్యమరః, హస్తాగ్రమ్ - అను
 న్వతీ విశిష్యతీ; పునః కీదృశీ? హేళత ధూగ్ర - మాయా అలనులం -
 ముఖ్య త్యజ - ఇత్యాదికోపవచనైః స్వహ ఆనతితథూలతా; పునః
 కీదృశీ? సీత్కారాఞ్చితలోచనా సీత్కారణ - అఞ్చితే ఈదన్తుమర్థిత -
 లోచనై నేత్రై - యస్యా స్సా తథోక్తా.

అత్ర కేచి చ్యుతి రితి బహువచనన మాని నీ త్యేకవచనేన ఏక
స్యాం నాయకౌగూం బహూ నాం పురుషేశాం రతిం ప్రసజ్య నాయకౌం
సాధారణీం కృత్యా రసాభాసం కృతవస్తవః - యథోక్తమ్ -

‘ఏకః ప్రవాసురాగః త్యేచ్యుతిగ్రహణోఽపి వా
యోషణో బహుస్వస్వ త్యేచ్యుతిగ్రహణ శ్రీధా మతః.’

తస్మా దగ్గిలం భవతి; కిం తు మాని నీతి శాశా వేకవచనం, యో ర్వానిన్య
శ్చుచ్చిత్వా ఇత్యర్థః, యస్య నాయకస్య యస్యాం నాయకౌగూ మభిరతిః
తస్య నాయకస్య తస్యాం నాయకౌగూం శుభాతిశయస్య విద్యమాన
త్వానాం. అత్ర, నాయకౌ నాయక నిశ్చయో న కతకవ్య ఇతి. అత్ర,
త సతి సంయుక్త్యా ఘోషా త్వ మవగమ్యతే ‘గూఢవిప్రయక్త చ్చుత’ ఇతి
నాయక భేదో న వివక్షితః, మానినీశ్చ్యుతిః శ్రీసంఖ్యమాత్రాపకః,
‘శ్రీసంఖ్యమాత్రాపకః తోషా మానోపాన్యాసాని ప్రయ’ ఇతి మాన
తాప్యాపకః తోష సాన్యాసా అగ్నితి న వివక్షితం; కిం చ తోషవచనాని
చ భూతానాం నాని చ ప్రయస్య కాత్యకముఖం సంభూతాని న
భవంతి, కిం తు అధరస్యతా సంజాతేన నిలిచ్యుతసామ్నా శ్రీచేష్టావిశే
షేణ - యథోక్తం ‘గ్రాధాప్రసూమ భీత్యానీ స్పంకరః నిలిచ్యుత మితి.
యో శ్చుచ్చిత్వా మానినీ శ్చ రమ్యతం ప్రస్తు నిత్యనేన అమృత మస్త్రీర
విద్యత ఇత్యుక్తిమ్, మానో స్పృగ్ని స్సౌగరః ప్రయాశ మభిర ఇత్య
నేన త ప్రస్తుతం వాచ్యేత్యుక్తిమ్. అత్రాద్యవహువచనంకారః,
యథార్థః - మమృత మపహ్నుత్యిపర స్వామృతత్వనిరూపణాత్. ర

అలసవల్గిః ప్రేమాద్విద్రక్తః క్షుమా క్షుమభీకృష్టః
క్షుమభిముఖై లజ్జాలోలై నికమేషపరాస్మయైః
హృదయనిహితం భావాకూతం వమద్భి రి వేక్షణైః
కథయ సుకృతీ కోఽయం ముగ్ధే త్వయాద్య విలోక్య తే.

ముగ్ధే ఓముగుదా, అలసవల్లితైః - అలస = లక్ష్యమునుండి ఎనుకకు మఱిసవియు - వల్లితైః = మఱల లక్ష్యముంగూర్చి నిగడినవియు, ప్రేమ అద్రిఅద్రికా = అనురాగముతో తడితడిగానున్నవియు (అనురాగ పూర్ణము లనుట, ముహూః ముకుళీకృతైః = చూడిచూడిగా నుగుడ్డవడినవియు, క్షణమే అభిముఖైః = ఇంచుకనేపు అరినిమామునకు ఎగురగునవియు, లజ్జా లోలైః = సిగ్గుచేత చలించుచున్నవియు, నిమేషపరాక్షుణ్ణైః = తెప్పపాటునకు పెడఁమొగమునునవియు (అనఁగా కేవలవాల్చిన గుఱుచున్నవనుట), హృదయ నిరీతం భావ ఆహతయే వమస్త్వి ఇనః సునస్సులో నుంపఁబడిన స్త్రీలియొక్క ముఖస్థియమును స్త్రీస్థుఁడొక్కఁడయిననున్నప్పుడు, ఈక్షుణ్ణైః = చూపులనో, కిఁ జూచున సుఖ్యోః అద్యత్వయా విలోక్యతే = ఎవఁడు ఈ పూర్వవంతుఁడు ఇప్పుడు నీచేత గూఁడఁబడుచున్నాఁడు? కథయ = చెప్పుము.

సఖీ నాయకౌం బ్రాతే - అలసవల్లితైః రతి|| 'స' ముగ్ధే ఈక్షుణ్ణైః అద్యత్వయా విలోక్యతే 'క' అను సుఖ్యోః కథమేతి సంబంధః; కీదృశీ రీక్షతైః? అలసవల్లితైః అలసాని చ తాని వల్లితాని చ తైః - అలసం లక్ష్య నివృత్తం - వల్లితం పునః ప్రవృత్తం - రిపోద్భవం -

'అలసం త దభీష్టాథాన్ దీప్తిదాన్త్య ర్య నివృత్తాతం,

వల్లితం త నివృత్తస్య భూయః ప్ర స్యావలోకనమ్.' ఇతి -

పునః ప్రేమాద్రిప్తకాః ప్రేష్టా ఆత్యథాన్ ద్రవీభూతైః ప్రేష్టా మనసి ద్రవీభూతే సతి ఈక్షణేఽపి ద్రవీభూతత్వం దృశ్యత ఏనః పునః కీదృశీ? మహా ద్భుకుళీకృతైః ప్రియదళకానసుఖాతిశయేన ముకుళీకృతైః - ముఖా

'స్ఫురత్సంశ్లిష్టపక్ష్యా గ్రా నుఖవిక్రాన్తతారకా

ముకుళా దృష్టి రానన్దా త్సా దృష్టి ముకుళీకృతా.' ఇతి.

క్షణ మభిముఖైః; పునఃకీదృశైః? లజ్జాలోలైః గజ్జయా చక్షురైః; పునః కీదృశైః? నిమేషపరాక్షుణ్ణైః నిమేష రహితైః; పునః కీదృశైః? హృద

యనిహితం భావాహితం - భావోనామ రతిసంజ్ఞక స్థాయీ భావః, స
ఏవ అహత ముభిప్రాయః - త - ద్వసుద్భి - ఉద్ధిరద్భి-రి వేత్త్యన్ధః. అత్ర
చక్షుఃప్రీతి నాకామ ప్రథమావస్థా ద్యోత్యతే-

‘ఆదరా ద్వీక్షణం యత్ర చక్షుఃప్రీతి రి తీర్యతే.’ ఇతి.

అత్ర నాయికా స్వీయా ముద్ధి చేతి చ్చిదుక్తం, త దయుక్తం;
యత స్వీయా కోప-యం విలోక్యత ఇ త్యనేన ఆస్వీయస్య నాయకస్య
గమ్యామావస్థా, స్వీయ శ్చేత్సఖ్యాదిభి భావయతే, అతః కోపయ
మితి ప్రకాశమపస్త్యః; తస్మా న్నాయకస్య అన్యత్వా న్నాయికా స్వీయా
న భవతి, కిం ను పరకయా; ముద్ధి, ఇతి సంబద్ధ్యా విపరీతలక్షణయా
అపహ్నవేన నైదగ్ధ్యం గమ్యతే.

అత్రానన్యాదిభి భావవలేష్ట రత్నస్య శృంగారస్య సూచితత్వా
త్ప్రీతివృత్తి రన్యం వగ్న స్సోహోప-నుసంధేయః; తథా భారతీయే -

‘నా శ్చక్షుఃప్రపథ్యవిశేషచిత్ర సుంయుతా యా బహువృత్తగీతః
కామీషభోగప్రవరోపచారా తాం క్షణిం వృత్తి ముదాహరన్తి.

నగ్న చ నమకాస్పృహ నమకాస్సోహోప-థ వగ్నగభకశ్చ

క్షణికాశ్చ శ్చత్వాగో భవా స్వీత సమాఖ్యాతః.

నమకాస్సోహోప-భావానాం సూచితోప-లరసో లనైః’. ఇతి.

అత్ర గాత్ర్యలంకారః;

౫

అజ్ఞశ్యగ్రనభేన బాష్పసలిలం విక్షిప్య విక్షిప్య కిం
తూష్ణం గోదిప్తి కోపనే బహుతరం పూత్యత్య రోదిప్యసి
యస్యా స్త పిశునోపదేశవచనై ర్వినేతిభూమిం గతే
నివికాణ్ణోపనునయం ప్రతి ప్రియతమో మధ్యస్థతా మేవ్యతి.
కోపనే = ఓకోపకలురాలా, అజ్ఞశ్య అగ్ర నభేన బాష్ప సలిలమ్
విక్షిప్య విక్షిప్య తూష్ణం కిం గోదిప్తి = ప్రతి కోప గోతివో బాష్పజల

మును చిన్ని చిన్ని ఊరక (అనఁగా అతఁ డెంతబలిమీనను వినక) ఏల యేడ్చుచున్నావు? (ఇందులకు ఫలముగా) బహుతరం పూత్కృత్య సోగి వ్యసీ = విస్తారముగా పూత్కరంచి (ఇదిమోద) ఏకురుగలవు; (ఏల యనఁగా) యస్యాః శే = ఏ నీకు, పిసున ఉపదేశ వచనైః = నొం డెనులు చెప్పవారియొక్క బోధన మాటలచేత, మా నే అతిభూమిం గ నే = ఈసు మేరయవలికి సోఁగా (మేర మీఠినది కౌఁగా, ప్రయతము అనునఁగుం ప్రతి నిర్విణ్ణః = అత్యంతప్రియుండు ఓదార్పుటనుగూర్చి విసిగినవాఁడై, మధ్యస్థతామ్ ఏవ్యతి = ఉదాసీనత్వమును పొందఁగలఁడు.

ప్రియతముండు ఎంతబలిమీనను వినక నీవు వారి వీర నొం డెనులు విని యిట్లే ఏడ్చుచుండెదవేని అతఁడు విసిగి నీవిషయమున అస్పృహఁబొందును, అంతట నీకు ఎంతయు ఏడ్చే పాలగును, కౌఞన ఇట్లుడు ఏడ్చుచుని అతనిమంచిమాటలకు ఊఁబడిలుము, అని భా.

నాయకేన భేదోపాయం ప్రాపిత్ సభి నాయకౌ మిదాం - అజ్ఞాశ్శ్యతి॥ పే తాపన, అజ్ఞాశ్శ్యగ్రనభేన బాష్పసలిలం విశీప్త్య విశీప్త్య తూష్ణీం కిం రోదిషి? పిసునోపదేశవచనైః చుప్త్యా స్థి - మా నే ఈప్త్యా కృతకౌపే - అతిభూమిం అతిశయం - గ నే సతి ప్రయతమా - నిర్విణ్ణః నిర్వేదం ప్రాప్త స్సౌ - అనునయంప్రాగ్గ నాం - ప్రతి - మధ్యస్థతామ్ ఉదాసీనతామ్ - ఏవ్యతి; తదా సా త్వం - బహుతర మతిమాత్రం - పూత్కృత్య పూత్కరం కృత్వా - సశబ్ద మి త్యభః - రోదిష్య తీతి సంబంధః. అత్ర సభి నాయకౌ మిదానీం కిం రోదిషి ఇతః పరం బహుతరం రోదనం భవిష్య తీతి బోధయిత్వామాన స్త్రాజ్ఞాన ఇతి కథయ తీ త్యభి ప్రాయః. అత్ర నాయకౌ స్వీయా మధ్యా చ; నాయక శ్శతః. అత్ర మానాపనయనోపాయభేదేన ప్రవతతలి ఇ త్యవగ త్తవ్యమ్ -

'సామ్నా భేదేన దాసేన నత్యుపేక్షారహిణ్యైః'

ఏతై ష్టద్భి రుపాయై శ్చ తరత్యై న్నానాపనోదనమ్.

అత్ర చాటువచ స్యానుభేదః సఖ్యా ఉపాజ్ఞానమ్.' ఇత్యుక్తమ్.

మనస్సహో విప్రలబ్ధ్యంత్యంత గః. అత్ర విప్రలబ్ధ్యకృతం సోసా
మృగచనం నన్య - యథా -

'ఈస్యా-త్రోధప్రాసం సోపాలమ్భం చ వచన మవిరుద్ధం

సామోప గోపయంతం స విప్రలబ్ధ్యం హి అ న్నహః.' ఇతి భార
తీయే. అగ్రీసో లంకాగః - 'ప్రతిషేధోక్తి రాక్షస' ఇతి. 2

దత్తమ్ స్యాః ప్రణయ స్త్వయైవ, భవతా
నేయం చిరం లాలితా,

ద్రవా దద్య కిల త్వ మేన కృతవా

నస్యా నవం విప్రియం,

మన్యు ద్దస్సహ ఏష యా త్యుపశమం

నో సా స్త్వవాదైః స్ఫుటం,

హే నిస్త్రింశః, విముక్తకణ్ఠకరుణం

తావ త్సఖి రోదితు.

2

కన్యకమునకు కన్యకముగా నెలుగునమార్పు:-త్వయా ఏవ
సఖ్యాః ప్రణయః దత్తమ్ = నీవే ఈమెకు చనవును ఇచ్చితివి, భవతా సా
నేయం చిరం లాలితా = నీవు అట్టియీ మను చిరకాలము బుజ్జగించితివి,
దద్య వ్రవాన్ త్వమే ఏవ అస్యాః నవం విప్రియం కృతవాన్ = ఇప్పుడు
కన్యకమున నీ వే ఈమెకు అప్రియమును కాలించితివి, స్ఫుటమ్ ఏష
మన్యుః సుస్సహః సా స్త్వవాదైః ఉపశమం నో యాతి = స్పష్టముగా
ఈ దుఃఖము ప్రియశక్యముగానిది కీచార్ప మాటలకు కాలిని పొందను,
హే నిస్త్రింశశఖి విముక్తకణ్ఠకరుణం తావత్ రోదితు = ఓయీ క్రూరుడా
(హే, తెలి వానిచ్చి దుఃఖముగా (దానిదుఃఖము తీయవలెను) ఏడ్చునుగాక.

నిన్ను పెక్కువిధముల ప్రాణముగా నాచుకొనుచున్న దయ్యిని తేనీరవంతపారఁబాటు నీవిషయములో చేసినయిత్రాన మన్నింపక వచ్చుదనం ఏడ్వదు, నిన్నెవరు వలదన్నవారు; అని భావము.

ఇభి నాయకౌసన్నిధౌ నాయక మాహ - దస్త్రోఽస్తి॥ అస్యాః - ప్రణయః విశ్రమ్భః - త్వమైవ దస్త్రః॥ని॥ 'ప్రణయః' - స్వప్నవిగ్రహాద్భావప్రేమాణో ఇత్యమరః - కిం చ భవతా నేమిం చిం - లాలిషో ఉపలలితా-అద్య-వాస్తవశాన్ - త్వమేవ అస్యాః ఏవంవిధానాః - నవ మపూర్వం - విప్రియ మప్రియంకమా - కృతవాక్ - తిల - కిలకస్త్వ - వార్తాయాం॥ని॥ 'వాగ్దానంభావ్యయోః కిలే' త్యమరః - ఏవ మన్య రవం విధ విప్రియజాతః కోపో - దుస్సహః సోధు మశక్యః - దుస్సహత్వ దేవ - సాస్తవవాస్తవమవచనః - ఉపశమం కాన్తిం - సో గుణి - మ్ముటం నిశ్చయః - హే - నిత్రీంశ నృశంస॥ని॥ 'నృశంసభి' నిత్రీంశా వి' త్యమరః - విశ్రక్తకర్ణం కరుణం చ మథా భవతి తథా - కర్ణభేద కర్ణధ్వని లకార్యతే - విమక్తకర్ణం అనిరుద్ధకర్ణధ్వని - కరుణం సహోకౌతి శయం - మమ సభి తావ ద్రోది త్వలి సంబధ్యః; తావద్ధ్వని వధో - యావ త్కోప క్కామ్యతి తావ ది త్యర్థః. గోది త్వ త్యక్రి - 'రుదానిభ్య స్సార్వధాతుక' ఇతి డాగమః.

అత్ర నాయకేన భేదోపాయం గమితో సభి నాయకసహజమృచ్చా జేన నాయకౌ ముపాలభతే - 'క.మితి అనేన తవ విప్రమ్భా దస్త్రీర్జీవ ముపలాలనం చ కృతం? యత్కించి ద్విప్రియం కృత మితి త్రస్తవా దేవ, న స్వతః ప్రవర్తితం, సామవచనా న్యపి కృతాని, తథాపి కోపా న్ను విరమసి, ఔచిత్యం వజశయిత్వా గోదిసి - చేద్యది క స్త్వం వారయ తీ త్యభిప్రాయః. అత్ర నాయకౌ స్వీయా మధ్యా చ, నాయక కృతః. అత్ర విప్రియజా గేష్యామానకృతో నిప్రలమ్భ శృంగార-యాభోక్తః -

‘సంభోగో విప్రలబ్ధశ్చ శృంగారో ద్వివిధో రసః;
అయోగో విప్రయోగశ్చ విప్రలబ్ధాఽపి స ద్విధా;
విప్రయోగస్తథా మానః ప్రవాసః కరుణాత్మకః;
తత్ర మానో ద్విధా సోఽయ మిష్యాన్ ప్రణయ పూర్వకః.’

తత్ర ఈష్యాన్-మాన శ్చతుర్విధః - యశోక్తం భారగీయే -

యత్ర స్నేహకో భావం తత్ర, త త్రేష్యాన్ మదనో యతిః;
చిత్రసో యోనయస్స స్యాః తత్రాత్మకస్త తాన్నిబోధతః;
స్తమనస్యం దృశీకం చ విప్రయం మన్యూ రేవ చ;
ఏవేషం సంప్రవక్ష్యామి లక్షణాని యథాక్రమమ్;
నిద్రాభదాలసగతిం సంచిత్తం సరదప్రణయ
ఏవంవిధం ప్రయం దృష్ట్వా స్తమనస్యం విధీయతే;
నిశుభో వార్యమాణోఽపి య స్తు త త్రైవ దృశ్యతే
సామసాః తత్ర మాత్సర్యా ద్దృశ్యతే ముపజాయతే;
శీనస్యం త్వయి శీవామి దాసోఽహం త్వం చ మే ప్రియా
ఉ స్త్వయం యో న్యథా కుర్యా త్తత్ర వై విప్రయం భవత్;
ప్రతిపక్షసకౌశా ద్య స్సంభాగైర్వికళితః
ఉపసర్ప త్సంచిత్త శ్చ మన్యూస్త త్రోపజాయతే. ఇతి.

అత్ర నిశలబ్ధశ్చతి ముపాలంభవచనరూపం నమః. అక్షేపోఽ-
లంకారః.

లిఖన్నాస్తే భూమిం బహి రవనతః ప్రాణదయితో
నిరాహారా స్సఖ్య స్సతతదుదితోచ్ఛాననయనాః
పరిత్యక్తం సర్వం హసితపతితం పఞ్చరశ్మకై
స్త వావస్థా చేయం విస్మజకతిసే మాన మధునా.

ప్రాణ దయితః బహిః ఆవనతః సకా భూమిం లిఖన్ ఆస్తే = (సీ)
ప్రాణప్రియుఁడు బయటముగము ప్రేమవేసికొన్నవాఁడై నేలను (కాలి

(వేలితో) గీటుచు ఉన్నాఁడు, సఖ్యం నిరాహారాశ్చ సతతం గుడిత ఉన్నానని నయనాః (పర్తనె) = నీ చెలులు (నికషమను నాదహర్షణ) భోజనము మాని ఎడతెంపులేని యేడ్పుచే ఉబ్బిన కన్నులుగలవాని (గానాన్నిని); పజ్జర శుక్తః హసిత పతతం సర్వం పరిత్యజ్యం = పంజరపుర బాంసము (రీపు లాలింపక యున్నందున) నవ్వుట చుగువుట సమస్తమును దూరినవీ, తవ అవస్థా చ ఇయమ్ = నీ దశగము ఇట్టిది (ఇంత కష్టమునకీ గానున్నది), కతిసే అధునామానం విసృజ = (ఓసీ) కతివాస్తాగాలా ఇష్టం (అనునను) ఈసును విడువుము.

సఖీ నాయికా ముపాలభతే - లిఖన్తితి॥ ప్రాణదయాళిః - విహీః
బాహ్యప్రదేశే - అవసరే సతముఖః స్వహ - భూమిం లిఖన్తి - అర్చ
తిష్ఠతి; సఖ్యం నిరాహారాశ్చ - సతతం గుడితం గుడ్చిననయనాః సతత
మక్రాంతం రుడితం సోదనం తేన ఉచ్ఛాన్నాని నయనాని గుహాం శా
స్త్రాంతా నిష్ఠన్తి; పజ్జరశుక్త శ్చ సర్వం - హసితపతతం హస్త్యహరి
వాగ్వాప్తపారః - పరిత్యజ్యం విముక్తం - తవ అవస్థా చేతమిదం వీన
సాతిశయ స్సంతాపా లక్ష్యతే - సోకతిసే నిష్ఠురప్రకృతే-ఇవానీ అధునా.
మాన మిహ్యైకకృతకోపం - విసృజ త్యజేతి సంబధః. నాయికా స్వీకృ
మధ్యాచ; నాయక శృతః. అత్ర మానకృత విప్రలబ్ధ శృంగారః. విప్ర
లబ్ధకృతమ్ ఉపాలబ్ధవచనరూపం వక్త. ఆక్షిప్తో అంకారః. ౧

నాగార్జున ముగ్ధశతా హరన్తి రమణం,

తిష్ఠన్తి నో వారితా,

స్త త్కిం తామ్యసి కిం చ రోదిషి పున

స్తాసాం ప్రియం మాకృతాః.

కాన్తః కేళి రుచి ర్యుపా సహృదయ

స్తాదృప్తియః కాతర

కిం నో బృరకర్క-తైః ప్రియశ్శే

రాక్రమ్య విక్రియశే.

౯

నాగర్యముగ్ధ శబ్దః సత్త్వః - రమణం హరన్తి = శ్రీలు (పూయకి) సేలియని వారు (గాననిమి) (నోనోసల) గదానువారు అని ప్రియుని వశ పలుకుకొంగుట, వారితో సత్త్వః నో తిష్ఠన్తి = వారింపబడినవారు అయ్యును (విగడః ముండయ (వారికి వశపడక తప్పించుకొన శక్త్యము గాదనుట), తిష్ఠన్తి = అట్లుండగా, కిం తామ్యసి కిం చ పునః రోదిషి = ఏల వితపదేదపు ఏల మతో ఏద్యదపు, తాసాం ప్రియం మా (అ) కృథాః = ఆ హరిముచ్చులకు ఇష్టమును చేతుకుము (నీవు ఏడ్చుటలేని వారు కోరు నది, వారి గూఢాచారము నెఱవేర్చుకు మనుట), సైయః స్తాదృక్ కాన్తః కేళి రుచి యువా సహృదయః = (నీ) చేలువుడను అట్టి మనోహరీడు గ్రీడ యంగు కోరికగలవాడను పడుదువాడను జూణ (యు), బర్హర కర్కశ్చైః (వచ్చున్) నా కిం = సరుసములు కక్కసములు అగుమాటలచేత మనకు ఏమి స్రవణాబనము, ప్రియ శబ్దః రాక్రమ్య విక్రియశే = ప్రియములమొక్క వందలచేత (ఆతనికి నాగ్ధాశాలనిప్రియములు చేసిన) వశపలుకుకొనబడి అన్యులకును (మంచితనముచేత న్నిన యుడల వశపడి దాసుడగును, అట్లు చేసికొన్న, అని యుపసేతము.)

అథా నాయగేన భేదం గమితా సఖి నాయకా ముపాలభ శే నార్య ఇతి॥ నాగోన్య ముగ్ధ శబ్దః - సత్త్వః - రమణం ప్రియం - హరన్తి స్వాధనం కుర్వన్తి - ముగ్ధ శబ్ద తాత్పర్యం శబ్ద ముగ్ధతాః - నిహింశ్యతా ఇవ లక్ష్మ్య మాణా ఆ సత్త్వతా ఇ త్యర్థః, వారితో సహృద్యో నో తిష్ఠన్తి వారయికుం న శక్త్యా ఇత్యర్థః, త త్తస్మా క్కారణాత్ మా కాతరైకిం కిమభ్యం -

తామ్రసి గ్లాసిం భజసి - కిం భజసి గోనిషి చ-తోపాం నమోమోలలోల -
 ప్రియ మిష్టం గోదనాదికం-చూకృత్యం-తామ్రసిగోదనాదికం-చూకృత్యం-
 ప్రియ మి త్యంభం, తామ్రసిగోదనాదికం-చూకృత్యం-తామ్రసిగోదనాదికం-
 సహృదయ శ్చ - బభావరకక-చూకృత్యం-తామ్రసిగోదనాదికం-చూకృత్యం-
 అస్తాకం - కిం కిం ప్రయోజనం - సంప్రతి ప్రయోజనం - గోదనాదికం-
 రుద్ర్య - విక్రియశే విక్రయగూఢాః - ప్రయోజనం-చూకృత్యం-తామ్రసిగోదనాదికం-
 ఇతి సంబంధః. శ్రీతాం ప్రయోజనం-చూకృత్యం-తామ్రసిగోదనాదికం-చూకృత్యం-
 గోదనాదికం పరవచకానాం వ్యాసానాం శ్చ; చిత్త్యం-చూకృత్యం-తామ్రసిగోదనాదికం-
 సామ్యప్రకృత్యా ప్రయోజనం-చూకృత్యం-తామ్రసిగోదనాదికం-చూకృత్యం-
 జకాయ; ఇతి సగోదనాదికం-చూకృత్యం-తామ్రసిగోదనాదికం-చూకృత్యం-
 భావః. అత్ర నాయకాస్త్యేయం-చూకృత్యం-తామ్రసిగోదనాదికం-చూకృత్యం-
 మిలిచేత్. 'బభావరకక-చూకృత్యం-తామ్రసిగోదనాదికం-చూకృత్యం-
 తో-క్షం దశరూపక -

'భేదయే ద్వయతం తోపా దధిగా పరమిశ్చయే.' ఇతి;

కిం చ కలహా-స్తరితా చ-

'తోపా త్కాస్తం పరానుద్య పశ్యాన్మోవనమన్వితం

కలహా-స్తరితా చాసో తోవిష్టః పరిణితాః.' ఇతి.

నాయక శ్కతః 'గూఢవిప్రియకృ చ్చుతః, ఇ త్యమగతవచనాత్. మూన
 కృత విప్రలమ్భ శ్చుతారః. విప్రలమ్భకృతం సోపాలమ్భవచనమి-సం
 నగ్న. ఆక్షేపాలంకారః.

తోపా త్కీమలలోలబాహులలికా

పాశేన బద్ధ్యా దృఢం

సీత్వా మోహనమద్విరం దయితయా

పై వైరం సఖినాం పురః

‘భూయోఽప్యేన మితీ స్థలన్త్యయగిరా

సంసూచ్య ముచ్చేష్టితం

ధన్యో సాన్యతి ఏవ నిహ్నుతిపరః

ప్రియాంక రుదత్యా మాసక్.

౧౧

అ త స్పృశన్త్యననాచతుని నాయక దండించుట:—(తెనుగున ప్రయోగవ్యత్యయము):—కోపాన = కోపముతో, కోమల లోల బాహు లతికా పాతన దృశం బద్ధిన్వ = మృదువును చంచలమును పొంగవంటిదియు నయిన బాహుల పదు ప్రాతికో గట్టిగాకట్టి (అనగా తనసందిలి అపనిని నిగి నాచుట్టుకొని, మోహన ముద్దిరం నీత్యా - సంభోగ గృహమునకు కొని పోయి, (అనబడు), స్థిన్వరం = ముఖేచ్ఛముగా (తనకోపమునీటువలెను), నభిసాం పురః = నభికి పైల నునుట, భూయః అపి ఏవమ = మఱల నేమయిన ఇట్లు (చేయుదువా? చేయవుగదా అని కోడుము), ఇతి = అని (సగముమోటులోన), స్థలత్ మృదుగిగా ముచ్చేష్టితం సంసూచ్య=గొట్టిలు చున్న కోమల వాక్కుచే (అతని) పేడుచేయవలెను (పాపాక సంసూచు తును) ప్రకటించి, దయితనూ రుదత్యా=కొంత ఏడ్చుచు, నిహ్నుతి పరః ధన్యఃప్రియాంకమాసక్ = పంపనా సగ్ధుని అవృష్టవంతుని ప్రీయతముని నవ్వుచున్నవానిని, మాన్యత ఏవ = బాగుగా కొట్టుచున్నది. ప్రీయతిమి చేయునట్టిది కట్టుట బడరించుట కొట్టుట యు అనునట్టిట నాయకులను ధన్యులం చేయు ననగా, ఇది మధురభాషజాలింగ నాదులమోటు చెప్ప వలయుగా అని భా.

అన॥ అపరాధనం నాయకం నాయకా నిగృహ్యాయ నీతి కవి రాహు-కోపా దితి॥ కోపాన కోమలలోలబాహులతికాపాతన దృశం బద్ధిన్వ - మోహనముద్దిరం సంభోగ గృహం నీత్యా - స్థిన్వరం ముఖేచ్ఛం-నభిసాం పురః నభిసమక్షం - భూయోఽపి యేన మితీ పున ర యేవం కకో నీ ర్థికో-కాత్త్య-స్థలన్త్యయగిరా సగద్ధదనూ మృదులయా వాచా-

దుశ్చైవతమ దుర్వాప్యసాగం నామకౌశ్లం నమన మి త్యేకం సంసారాద్య
సంజ్ఞాపత్య - రుదత్యా దముతఃగా - నిహ్నుతివరః వర్షానామ - ధృష్టి
భాగ్యవాక్ - ప్రేరణాన్వితమౌసంగః - మాత్యుః పత నాద్యోగ ఏ నేతి
సంబంధః. ప్రియతమఃగుః కృతాని బద్ధసనిధిః త్స్య నాదాద్యోగ నిత్యం ఘోర
షాణాం ధన్యత్వ మౌపాదయన్తి కి ముత రుద్రుః ధిషణాశ్చింతయన్తి ఇ
త్యభిప్రాయః. నాయకౌ స్వీగూ ప్రగల్భా అధిగం ప-కృత్యోగం
దశరూపక -

‘సావహిత్యేద గోదో స్థే రం ధ, గోదం క్రియా
సంతత్యక తాదయే నాగ్ని-క్షయః’ ఇతి.

నాయకౌ భృష్టః-యనో నామకౌ గూ సంసారాద్యపరగః స్వాద్యమోహో
ఽపిసహతే-తథా చోంతం-‘వ్యర్థం గా నిభక-యో భృష్ట’ ఇతి. గోమత్యో
మానకృతో విప్రలబ్ధు శృంగారః. అన్తి విప్రలబ్ధకృతి గోమత్యో
క్రోధప్రాయం నగ్న-యథా భారభీయ -

‘ఈష్యోక్రోధప్రాయం సోపాలబ్ధం చ వచన మనిగుర్ధం
సామోపక్షేపయంతం సవిప్రలబ్ధం కృతిం నన్తి’ ఇతి.

ఆక్షేపోఽలంకారః - ‘ప్రతిషేధోక్తి రక్షేప’ ఇతి.

౧౦.

‘యూతాః కిం న మిశన్తి సుద్ధరి పునః ?

శ్చిన్తా త్వయా మత్కృతే

నో కార్యా; నితరాం కృతాఽసి.’ కథయ

త్యేవం సబాష్పే మయి

అజ్ఞామన్థరతారకేణ నిపత

త్వీతాశ్రుణా చక్షుషా

దృష్ట్యా సూర హాసితేన భావిమరణో

త్వాహ స్తయా సూచితః.

౧౧

సూరకునివాక్యము. - హాస్యపరిచయముచే, నూతన మిత్ర
 ప్రియము = (సంభాషణము) సూరకునివారు ముఖ్య కలసికొని ఏమి, మిత్ర
 కృతే త్వయా చిత్తం న కాగ్ర్య - నాకాంతకునిచింత పడ వలదు,
 చింత నితరం కృతా అని = (ఏచింతచేత) ఆచింతచేత మిక్కిలి చిక్కిన
 దానవు అగుదును (చిక్కినవానిని), ఏమన నూతన మిత్రి కథ
 నాతి నాతి - ఇట్లుగి కన్నులలో గూడుకొన్నవాడైన నేను చెప్పమిందఁ
 గా, అట్లు ముఖ్య భారతీయ నిపతనము అట్లుగా చిత్తునా = నిగ్రహేత
 ముఖ్యగా సంభవించుచున్న కనుపాపగల (మిక్కిలియు) రాలించు అపవదన
 బాహ్యముగల (మిక్కిలియు) కంటిలో, మాం దృష్ట్యా = నన్ను జూచి,
 హాసితేన నవ్వుచేత, తనూ భావిమరణ తత్వాహ సూచితః అకాంత
 జరుగనున్న భావమందలి దృఢమును తెలిపినది; ఆచు నవ్వివ నవ్వు
 చేత నాకునది తాను పునఃపూనకంటే అమ మరణింపనిశ్చయించు
 కొనియున్నదని తెలుపడినది అని భా.)

అపః నాకుతోక్తిః - నూతన ఇతి॥ సూర - నూతనప్రియ
 తా-పునఃసంభాషణ కం న సంభాషణ కం-మిత్రుత మదగ్ర అగ్ర
 కృతే చ తాదగ్రా నిపతద్యమ మిత్ర మిత్ర కార్యతా-త్వయా చిత్త-
 తా కార్యత కత-వా-యతి నితర మిత్రం-కృతాసి కార్యకం
 భజని - ఏవ మిత్ర ప్రకార-సంభాషణ ముఖ్య కథనాతి సతి తయా-
 తామననారత-అజ్ఞాన-మనరా మద్దసంచారి-తారకా కనినితా -
 యస్య త త్త్రోక్తిం - నిపతత్వితామ్రతా నిపతన్తి స్రవస్త్యేన పితాని
 నిరధాన్యతాని యస్య త త్త్రోక్తిం - తేన చిత్తునా మాం దృష్ట్యా-హాస
 తేన కుష్మకాసేన-భావిమరణ-త్వాహ భవిష్యత్సరణి స్థయాక ప్రయ
 త్న-సూచితో-భిజ్ఞాపిత ఇతి సంభాషణ ప్రయస్య గమనప్రసంగం శ్రుత్వా

జీవా మితి యత్ త నిదం తాదృశశ్రేమ యుక్తానాం ముఖం తాదృశం
మితి అజ్ఞా. నితరాం కృతానీ శుభ్రం ప్రయగమ నాన స్థగం నివ స్థా
ఖలు కాశ్యకం న మ మేతి తద్వదనం స్వగత మాక్షిప్య పానీతిం స్పృగం
గోద నేన స్వకార్యం జ్ఞాత మితి అనుకోధః కృత ఇ త్యేతగ్గ దృష్ట్యం.
అత్ర నిర్వదో నామ సంచారీ భావః - అనుకోధిమ -

‘ఇష్టాగవిరహాచ్యాధి శ్రోధ తద్వైరహోధస్తః

దారిద్ర్యతాడనాక్షేప పరవృద్ధ్యవలాకస్తః

నిద్రాపవాదమాస్తే శ్చ నిర్వదో నిష్ఫలత్వభః;

అస్తభాఃస్పృహమధ్యాన నిత్యాసస్వావయానస్తః

స్తేస్యగద్గదవై వస్త్రైక రభి నేయో భి జే దయపః’ ఇతి.

నాయకా స్వీయా ప్రగల్భా చ. నానుకో. ముఖాలః ‘ఏకా ముఖం’ ను
మాలస్యా దితి. భావిప్రవాసవిప్రలబ్ధిశ్చ. రి. అత్ర అన్తఃపక్షేప
రూపం శృంగారి నర్త -

‘అన్తఃపక్షేపసక్తేచ్ఛాయాస్తః శృంగార్యపి త్రిధా.’ ఇన్ద్రుక్త
త్వాత్. అక్షేపాలంకారః. ౧౧.

తద్వక్త్రాభిముఖం ముఖం వినమితం, దృష్టిః కృతా పాదయోః,
తత్సల్లాపకుతూహలాకులతరే శ్రోతే నిదుర్జ మయా;
పాణిభ్యాం చ తిరస్కృతః నపులకః స్వేదోద్గమో గద్దయోః;
సఖ్యః, కిం కరవాణి యా న్ని కతథా మత్క ఇచ్ఛ కే సంధయః! ౧౨

ప్రియునిపై మానము చాల్చుము అని బోధించిన సఖులకు అట్లు
చేయ కత్తురాల్గక నాయక బదులుచెప్పటం. — (ప్రయోగ కృత్యము). -
తత్ వక్త్రాభిముఖం ముఖం వినమితం = అతని ముఖమునకు ఎదురు
(నా) ముఖము సంధిబడినది (అతని ముఖము నెదురు నా ముఖమునకు కరక

బడనీయక వంమిగొని యుంటిని), దృష్టిః పాదయోః కృతా = (నా) చాపు (నా) పాదములయందు ఉంపబడినది, తత్ సర్వాప కుతూహల ఆకులతః త్రోత్రోహణిభ్యాం నిగుత్త = అతని సంభాషణలయందు (సంభాషణలను వినుటకై) ఆసచేత మిక్కిలి తొందరపడుచున్న చెవులు చేతులతో అడ్డబడినవి, గృయోః సప్తలకః స్వేద ఉద్గమః తిరస్కృతః = చెక్కిల్లయందు గురువులతో గూడుకొన్నవైన చెమటయొక్క ఘట్టుక చాటు సేయబడినది, సఖ్యః కిం కరవాణి మహా కల్పాకేసంధయః శతధా యాన్తి = బీచలులాగా ఏమి సేయుదును నాణవికలో తుల్లు నూలువగల (నీలి) పోపుచున్నవి. మీరు వచ్చిన వన్నియు చేసితిని గాని అతనిచేత నాకుడుచులు ఉబ్బింగి నాణవిక పటుపటు పిలిపొయి నాహ్వానితయ మును బుగులుపఱచినది, అతనిపై మానము ఎట్లు తాల్పగలను? అని భావము.

అమ॥ నామకౌ సఖీభి ర్విసకరజాలయ బోధితా త త్కృతుః మకత్రా సు సీతాః ప్రత్యానాత నితి॥ తద్వక్త్రాభిముఖం తస్య నాయకస్య వక్త్రాభిముఖం-ముఖం వదనం మదియం - చినచితవ్ అవాక్పూతం, దృష్టిః పాదయోః-కృతా న్యస్తా, తత్సర్వాపకుతూహలాకులతః-తస్య నాయకస్య-సర్వాపా స్సంభాషణాని-తేషు కుతూహలం తేన-ఆకులతః అతివ్యగ్ర-త్రోత్రో కర్ణ-మూలం పాణిభ్యాం-నిరుద్ధి విహిత, గృయోః-సప్తలకః సరో మాఘాః-స్వేదోద్గమ శ్చ పాణిభ్యాం-తిరస్కృతః ప్రచ్ఛాదితః; సీతా సఖ్యః మత్కల్పాకే మత్కల్పాభికాంగా-సంధయః న్యూతిసంధిస్థానాని - శతధా యాన్తి బహుధా భిద్యంతే; కిం కరవాణి కిం తర్వా మితి సంబంధః.

అత్ర ప్రియః కృతాపరాధః, తస్మి న్నయాగతే ౨ పేదం కతావ్య మితి భవతిభి ర్య దుపదిన్తం త త్సర్వం మయా కృత మేన; అభిలాషే ప్రచ్ఛాదితేతి చామూలికయా దన్తగృహితై రవయంతైః కల్పాకేభిద్యమానే భావః ప్రతాపతాం యాతి; కథం మానః క్రియత ఇ త్యభిప్రాయః.

అత్ర చామూక నామ సంచారీ భావః - యథోక్తమ్ -

'హాహా మనస్సముల్లాసో గురుశఃవమహీభుజాః
ప్రసాదాత్ ప్రియసక్తాః చ్చ భవే ద్విస్థాః లాభితః;
ముఖ శీతప్రసన్నత్వ ప్రయోగభుజితాః
గాత్రోపబంధాః శ్వేద సంక్షేపః రభిరీశురైః' ఇతి.

అత్ర నాయకౌ స్వీకృతా ముగ్ధాః -

'ముగ్ధాఽల్పయాచనా మూఢా ల్లావిలిమిస్సృథాః

మానోఽస్యా నిష్ఫల మూఢతః' ఇతి.

నాయక శృతః. అత్ర అన్తోపదేశపరూపం శ్లోకం 'ర' వర్జితం. ప్రసంగ
మాన మున్నయై లంకారః.

'ఇగ్గితాకారలక్ష్యగ్న మ్మున్కిలంకార ఈరితః,

వాచ్యః ప్రణయమాన శ్చ మాన్కిల-మ్ర ద్వివిధౌ మతిః' ఇతి.

'ప్రహరవిరతౌ మధ్యే వాహ్నా స్తతోఽపి పరఽథవా

కిముత సకలే యాతే వాహ్ని ప్రియ, త్వ మి హ్నాన్యసి;

ఇతి దినశతప్రాప్యం దేశం ప్రియస్య యుయాసతో

హరతి గమనం బాలా వాక్యై స్స బాహ్మర్షశ్శ్లోకైః. ౧౩

నాయకుడు సంకల్పించుకొన్న దూరప్రయాణమును నాయక ముగ్ధ
భావనామలచే మాన్పించును. — హేప్రియ = పిల్ల భుజా, ప్రహర విరత
= (ఇళక నొక, జామయొక్క అవసానమందు (గాని) (అనఁగా - ఇళక నొక
జామ సేపటికి గాని), అహ్నః మధ్యే వా = పగటియొక్క నడుమను (గాని)
(అనఁగా - ఇళక రెండుజామల సేపటికి మధ్యాహ్నమందు గాని), అథవా
తతః అని పరే అట్లునుగాదేని దానికి ని ఆనంతరమందు (గాని) (అనఁగా - అప
రాహ్నమందు గాని), కిముత అహ్ని సకలే యాతే సతి = మఱి యో పగలు
పిల్లి కడచినంతట (అనఁగా - అస్తమయ మయినప్పుడు) గాని, త్వం ఇహ
నివస్సి = నీవు ఇచటికి వత్తువు; ఇతి = ఇట్లుని, బాలా = ముగ్ధ, స వాక్య

యుగస్థైః వాన్మత్యైః = కన్నీళ్లతో, గూడుకొన్నవియు గడ్డదములును
(అయిన) మూటలచేత, దినశత ప్రాప్యం దేశం యుగ్మాసతోః ప్రియస్య
గమనం హగతి = దినముల నూటలచేత అనగా పెక్కుదినములకు
పొందఁదగినదైన దేశమునకు పోగోరుచున్న ప్రియుని పయనమును నివారించుచున్నది. నిన్నుఁ బోసి నేను బ్రదుకును, నీవు పయనము సాగిన
కొంతము నేపటికే నేడే మదిఁగురురణవృత్తాంతమును విని నీవు వెనుకకు
రావలసియుండును, కావున పోవలను, అని యుభిప్రాయము.

అనఁ|| నాయుకా ప్రగూఢాన్మఖం నాయకం ముద్ధాలాపై నికావగ
యతి - ప్రహరతి|| దీప్తిః - ప్రహరవిరత సత్యాం యామావసానే
సతి-త్వం భవా - నివా అత్ర - ఏష్యసి, అహం మధ్యే మధ్యాహ్నా
వా - ఏష్యసి, అభి వా - తగోఽపి పరే అహ్ని అపరాహ్ని - వా
ఏష్యసి, కిముత గళత - అహ్ని దినసేగూఢే నిర్గచ్ఛతి - వా ఏష్యసి,
ఇత్యేన ప్రకాశేణ - బాలా ముగ్ధా - సభాష్టమభ్యుజ్జ్వలైః - సభా
ష్టమి చ తాని యుగ్మశ్చాని చ ప్రేక్ష్యబాష్పగడ్డత రిత్యథాః - యుగ్మ
శ్చైత్యే ఇత్యుపకరణ శబ్దోఽయం - బాష్పస్య క్షయ ప్రభవస్థానం - తథా
బోధం కాతు నతే - 'క్షయ ప్రవిర్భుతబాష్పవృత్తికలుష' ఇతి - తేన
వాక్యేనాం గడ్డదత్వం సంభవతి-వాన్మత్యైః పదకదస్త్వి-దినశతప్రాప్యం
బహుదినగమ్యం - దేశం - యుగ్మాసతః గమ్య మిచ్ఛతః - ప్రియస్య -
గమనం ప్రస్థానం - హగతి నివారయ తితి సంబంధః. అత్ర దైన్యం నామ
సంచారీ భావః - యుభోక్తవః -

'అనోఽస్త్వంతు మనసో దైన్య మి త్యభిధీయతే,
కోకాధివ్యాధిదారిద్ర్య చిత్తౌ త్సుకాదిభి ర్భవతః;
అభీతం చ కిం, బాష్పై రైవస్వర్యం యత్ర జాయతే.'

ఇతి.

నాయుకా స్త్రీయా ముగ్ధా చ.

నాయకోఽనుమాళి.

భవిష్య

త్వ్రవాస విప్రలబ్ధశృంగారః.
అక్షేపాఽలంకారః.

అక్షేపాఽలంకారః
౧౩

కథ మపి సఖ క్రీడాకోఽపాఽన్వృత్య మితి మ యోగి నే,
కఠినహృదయ త్వత్త్వ శయ్యాం బలాన్విత విన సః;
ఇతి సరభసద్వస్తప్రేల్లి వ్యవేళిఘ్నసే స్పృహం
పున రపి హతప్రీడం చేతః కరోతి; కరోమి నమః! ౧౮

నాయక సఖిలో చెప్పకొనుట. — సఖి = ప్రియ, క్రీడా = కోపానందము = పోయలుకచేత, కథమే అపి = ఎప్పుడెల్లము, ప్రజ ఇతి మిగూ డిదిగో సతి = పొంతు అని నాచేత చెప్పబడఁగానే (పొంతుని నే ననఁగానే), ఈ కఠిన హృదయః శయ్యాం త్వత్త్వ బలాన్విత విన = (అ) ప్రాణాత్మకము పడ కను విడిచి బలిమిమయి పోనే పోయినా, ఇతి సరభసద్వస్తప్రేల్లి వ్యవేళిఘ్నసే తస్మిన్ = ఈవిధమున ను వేగముగా అణగఁద్రొక్కబడిన హర్షిగలవాఁడును (నామీది తన హర్షిని అణగఁద్రొక్కినవాఁడును) నశించిన కరుణగలవాఁడును (కరుణను వదలినవాఁడును అయిన) అతనిమీఁద, హత ప్రీడం చేతః పునః అపి స్పృహం కరోతి = కొద్ది బడిన నీగ్ధగలదైన (నీగ్ధమాలినదైన) (నాయొక్క) మనస్సు నెండి యు కొరికను వహించుచున్నది, శిం కరోమి = ఏమి చేయుదును ?

అథ॥ నాయకౌ సఖి మాహ - కథమితి ॥ హ సఖి - క్రీడా కోపా త్వగ్రయమానాత్ - కథ మపి కృచ్ఛ్రేణ - ప్రజగచ్ఛేతి మయో దితే సతి ఈరితే సతి - కఠినహృదయో నిర్ధరమనః - స ధూత - శయ్యాం త్వత్త్వబలాన్విత విన నివార్యమాణోఽత్వకథాయా గత ఏ త త్వకథః, ఇ త్వేనం - సరభసద్వస్తప్రేల్లి సత్వరనిహతప్రణయే - వ్యవేళిఘ్నసే అపగతకరుణే - తస్మిన్ - హతప్రీడం నష్టలబ్ధం - చేతో మను మాన ముత్తరసి - స్పృహం హర్షాన్ - కరోతి, శిం కరో మితి సంబంధః.

అత్రాభిప్రాయో వ్యక్తః ఏవ. బౌద్ధుక్యం నామ సంచారీ భావః -
యథోక్తమ్ -

‘కాలాక్షమత్వ మాస్మక్య మప్రాప్త రిప్తవస్తునః;
సంతాప త్ప మనశ్చైతా నిశ్వాసో గమనోద్వయః
ఇత్యాస్త్యై రనిభావైః స్యా దభినేయ మిదం బుద్ధైః’ ఇతి.

అత్రి నాయకౌ స్వీగూ మధ్యా చ - కిం చ అవస్థా భేదతః కలహస్తరితా
చ-యథోక్తం ధిగతియే -

‘నేష్యైః కలహనిష్క్రిస్తో యస్యా నాగచ్ఛతి ప్రయః
సా చక్వాత్తాపసంప్రాప్తా కలహస్తరితా భవేత్.’

నాయకౌ పున రవిస్థాభేదే నాప్తవిధాః-

‘అత్రి వాసకిష్టా చ, విరహోత్కణ్ఠితాఽపి వా,
స్వాభీనపతికౌ ప్రవ, కలహస్తరితా తథా,
ఖడ్జితా, విప్రల్భా చ, తథా ప్రోషితభర్తృకా,
తథాఽభిసారికౌ ప్రవ, మి త్యైవ నాయకౌ స్పృతాః.’ ఇతి.

నాయక శ్మరః, యతః నాయకయా వ్రజే త్యుక్తమాత్ర ఏవ శయ్యాం
త్యక్త్వాఽచ్యుత్ర గతవాన్. ప్రణయమానకృనో విప్రలమ్భశ్మరః -
యథోక్తం దశరూపితే -

‘తత్ర ప్రణయమాన స్సృష్టి తోపావేతయా ద్వయోః.’ ఇతి,
అత్రాన్తాపక్షేపరూపం శ్మరార్థి నగ్ర-అత్ర నగ్రక్షణే హస్తాభావేఽపి
సర్వం హస్త మితి దశరూపకనచనేన న విరోధః - తథా చ భారతీయ-

‘ఉత్థాఃతశ్మరం విరుద్ధకరుణం నివృత్తపిరరసం
హస్తప్రసవనబహుళం నగ్ర త్రివిధం విహసియాత్.’

ఇ త్యత్ర బహుళప్రచారేన హస్తస్య నియమాదశానాత్. స్వభావోక్తి
రంతరః.

దంపత్యో నిశి జల్పతో గృహాశుకే నాశణో సౌ య న్యచ
స్తత్ప్రాత గృహసన్నిధౌ నిగదతి స్తస్యాభిమంత్రణం చభూః
కణాలమ్బితపద్మరాగశకలం విన్యస్య చక్రాబ్జపుట
ప్రీడార్త విదధాతి దాడిమఫలవ్యాజీన మౌగ్యభ్రమరః. ౧౫

నిశి జల్పతోః దంపత్యోః యోగో వసుః గృహాశుకేన ఆకర్షితః =
రాత్రి స్వల్పపములాడుచున్న భార్యభర్తలముక్క వీచూడు భార్య (సం-
పుడు)చిలుకచేత ఆలకింపబడినో, తన అభిమాత్రం గురిచెప్పిపో నిగదః
తస్య = ఆమాటను తలుచుగా అత్తమామల యునుట పలుకుచున్నట్లుగా
చిలుకకు, చక్రాబ్జపుటే = నోటిదొప్పయందు, ప్రీడా అర్చనభూః = నీన్య
చేత వీడింపబడినదన కోడలు, కన్య అలమ్బిత పద్మరాగ శకలం = (తన)
చెవియందు కర్ణపరమచున్న కంపు తునియును, దాడిమ ఫల వ్యాజీన =
దాడిమ గింజయనుమిడుచేత, విన్యస్య = ఉంచి, చక్ర బ్రమరం విదధాతి =
చా కట్టును చేయుచున్నది.

ఒక తె రాత్రి తానును తన భర్తయును ఆడుకొన్న సరసస్వల్పపము
లను పంజరములోని పెంపుడు చిలుక విని మఱువాడు ఆ మయొక్క
అత్తమామలమ్రాల పలుకుచుండగా లజ్జపడినట్లు ఆపలుకులు మాన్పుటకై
తన చెవియందు కర్ణ పూరముగా నొప్పారుచున్న కంపు తునియును దాడిమ
గింజను తినఁబెట్టినట్లు దానినోటఁ బెట్టెను. అదియే దాడిమగింజయని
తలంచి ప్రేలుడు మాని దానిని సాధించుచుండెను.

అవ॥ కతే ర్వాక్యం దంపత్యో రితి॥ నిశి రాత్రో-జల్పతో స్వల్ప
పతో-దంపత్యోర్య ద్వయః గృహాశుకేన - ఆకర్షితం క్రతుం-తే ద్వయ
సం ప్రాత - గృహసన్నిధౌ గురుజనసమీపే - అభిమాత్రం బహుళ
కర్ణం - నిగదతః ఉచ్చారయతః - తస్య కుకస్య-చక్రాబ్జపుటే త్రోటిసం
పుటప్రీడార్త అజ్ఞాతులా - నభూః రమణీ - దాడిమఫలవ్యాజీన దాడిమ

సంభాషణాదులను పరిశీలించి - కవిత్వమున - కవిత్వమున పద్యరాగ
విధానములను నిర్ణయించి - విధానములను నిర్ణయించి - విధానములను నిర్ణయించి -
విధానములను నిర్ణయించి - విధానములను నిర్ణయించి - విధానములను నిర్ణయించి -
విధానములను నిర్ణయించి - విధానములను నిర్ణయించి - విధానములను నిర్ణయించి -

‘విధానములను నిర్ణయించి - విధానములను నిర్ణయించి - విధానములను నిర్ణయించి -
విధానములను నిర్ణయించి - విధానములను నిర్ణయించి - విధానములను నిర్ణయించి -
విధానములను నిర్ణయించి - విధానములను నిర్ణయించి - విధానములను నిర్ణయించి -

విధానములను నిర్ణయించి - విధానములను నిర్ణయించి - విధానములను నిర్ణయించి -
విధానములను నిర్ణయించి - విధానములను నిర్ణయించి - విధానములను నిర్ణయించి -
విధానములను నిర్ణయించి - విధానములను నిర్ణయించి - విధానములను నిర్ణయించి -

విధానములను నిర్ణయించి - విధానములను నిర్ణయించి - విధానములను నిర్ణయించి -
విధానములను నిర్ణయించి - విధానములను నిర్ణయించి - విధానములను నిర్ణయించి -
విధానములను నిర్ణయించి - విధానములను నిర్ణయించి - విధానములను నిర్ణయించి -

అజ్ఞానేన పరాజ్ఞుభిం పరిభవా దాస్తిప్య మాం దుఃఖతాం
కిం లబ్ధం శత దునఃసేన సయతా సౌభాగ్య మితాం దళామ్
పత్యైత ద్దయితాకుచవ్యతిక రాసక్తాజ్ఞరాగాదణం
వత్ సై మమ తై లపబ్ధమలిన్తై ర్వేగేపదై రజ్జితమ్. ౧౭
ఈశ్రీదివిధము శృంగారదీపికకు ఇంచుక భేదముగా నుండును. —
‘ఈశత = ఓమధూర్తదా, పరిభవాత్ దుఃఖతాం పరాజ్ఞుభిం మామ్ =
(నీవుచేసిన) తిరస్కారముచేత పెడమిగ మైయున్న నన్ను, అజ్ఞానేన
అర్హవ్య సౌభాగ్యము ఏతాం దళాం నయతా దుర్మయేన కిం లబ్ధమ్ = తెలిసి

తమిచే కవుంగిలించి కొన్నసౌబగును ఈ స్థలిక వచ్చికొన్న సుర్మినిచే
(నీచే) ఏమిహందఃబడినది (నీలివిలేకి నుండగ నుచేసి నన్ను గంధిలించి
ఏల నృథాగా నీ సౌభాగ్యమును ఇట్లు సాగుచేసికొంటివి); దానితో నీవు
వ్యతికర అసక్త అడ్డరాగ అరుణం నే ఎత్తి పాక్షి లపద్మమిల్లినది
మమ వేడి పక్షి అక్రితమే=(నీ) ప్రనుయోక్త నిమిల సంపక్తము
చేత అంటుకొన్న మైపుతచేతి ఎత్తిన నీయుక్త యా అన్యతా సౌభా
మడ్డిచే మలినములైన నా * బడ చిహ్నములచే గుగ్గిలుల్ల మున్నది;
పాశ్చ=చూడుము. నానుకుడు రాత్రి అన్యతనితా' గడిచి వేరువను
ఇంటికి వచ్చి అనుమయమున తనవైపుగాకి తన కివలీపుముగముగా
నున్న నాయకను వెనుకనుండి కవుంగిలించగ; అంగునం జేసి ఆ ముక్కు
జడ అతని అన్యతను అంటుకొని అబడయుక్త నా నెనుచ్చులు అన్యత
మీద అన్యతనితా దనభరిసమగ్రసక్తమైన నా యుక్తని మైపుత సౌభా
గ్యములో ముట్టముగా గాన నయినవి. అంతట నాయకి అతనిని
'అయ్యో! దానిగుబ్బలనుండి యెక్కిన యామంగ రాగంపుసాంపును నాజడ
నూన మచ్చలచే ఏల పాడుచేసికొంటివి! ఎంత శలియనివాడవు!' అని
గంధిరోక్తుల సుల్లసమాచయమిచ్చి. భావము సులువుగా నూగొంపవచ్చును.

అవ|| నాయక స్యాపరాధం ప్రచ్ఛాదయంతం నాయకం నిహ్ను
తె - అజ్ఞానే నేతి|| హీ - శత సూతక - పరిభవోత్తిరస్కారా -
ద్వైతీతా మత ఏవ పరాస్థభిం మామ - అజ్ఞానేన అచిహ్నా - అక్లిచ్చ
అలిప్త - అద్య - సౌభాగ్యం శోభవత్త్వమ్ - ఏతాం దశామ్ ఈద్య
మనసాం - నయతా ప్రాపయతా - దుర్నయేన దుర్వినితేన - భవతా-కిం
అభం కిం ఫలం ప్రాప్తం - న కి మపి లభ్య మి త్యర్థః; తా మేవ దశాం
వివ్రణీతి - తె దయతామద వ్యతిక రాసక్తాస్తరా గాదగం దయతానూ
మదా తాభ్యాం వ్యతికర స్సంపర్కః తేన అసక్తః అనుభవః స చాశా
స్థారాగ శ్చ సచాశానిశేషః తేన అరుణం - తదేత ద్వయః - తైలపద్మ
మధ్యస్థైలపద్మ సులిమనః - తేన పక్షః మచోచ్చయసంపర్కశ్చైత్యమి

‘వేణీ నదీప్రవాహే చ తుచోచ్చయ’ ఇ త్యమరశేషః - అక్ష్రితం
 లాఙ్ఘితం-పశ్య ఆలోక - యేతి సంబంధః. అత్ర నాయకస్య హితం కథ
 యంతేన అనుహ్యవేన తస్య వచ్చనాం ప్రకటితవతీ శృభిప్రాయః. అత్ర
 నాయకా స్వీగూ ధీరా ప్రగల్భా చ - యథోక్తం-‘ధీరా గుస్త వికారా
 స్యా ద్ధర్మరాగాపదా దితి.’ కించ ఖడ్గితా - ‘జ్ఞానైవ్యాస్థవికృతే ఖడ్గిత
 తేహ్యైకసామిదా’ ఇతి. నాయకో భృష్టః; అత్ర శ శీలి సంబంధ్యా
 నాయకవిశేషో నో స్థః; కిం ను త్రుప్తగా నాయకం ప్ర త్యామ ప్రణమ్ -
 యథోక్తం భారతీయ -

‘గుత్ఫల శ్చ గుణాచారః శశో వామవిరూపకః
 నిలః-ష్ట’ నిష్ఠుర శ్చేతి స్రుతః త్రోధే-భిధీయః’ ఇతి.

అతి వైమనశ్య కృతేహ్యై-విప్రలమ్యః శృంగారః. మానకృతం
 శృంగారి నశ్చ న్యోత్యశే - యథోక్తమ్ - ‘అస్త్యపక్షేపశ్చేచ్ఛామాప్తైః
 శృంగారైః త్రి ధా’ ఇతి. అత్ర సోమ రలింకారః.

ఏక త్రాసనసంగతిః పరిహృతా ప్రత్యుద్గమా ద్వారత
 స్తామూలాలనయనచ్చలేన రభసాశ్లేషాపి సంవిఘ్నితః
 అలాపోపి న మిశ్రితః పరిజనం వ్యాపారయన్త్యాన్తికే
 కాన్తం ప్ర త్యుపచారణ శ్చమరయా కోపః కృతాధీకృతః.

అపంధిని నాయకుని నాయక తన శేష్యులతో భేద-పెట్టుచున్నది. —
 దూరంగా ఏక ప్రత్యుద్గమార్ ఏకత్ర ఆసన సంగతిః పరిహృతా. దూరము
 నుండియే ఎవరుగాలేచి నడచుటచేత ఒకచోట నే ఆసన ముండు కలిసిపోయి
 యుట తప్పింపఁబడినది, తామూల అనయన (చే) భలేన రభస అశ్లేషః అనీ
 సంవిఘ్నితః. తాంబూలముయొక్క (తాంబూలమును) తెచ్చుటయనెడి విష
 యేత పరిజనులొడ కవులింత యు, అటుంక కాట్టుబడినది, అన్తికే పరిజనం

వ్యాపారయన్త్యా ఆలాపః అపి న మిశ్రితః సమీపమందు పరిచారికా జనముచు (నాయకునికై) పనిగొనుచున్న యా నాయకచేత (నాయకునితో) మాటయేనియు కలుపఁబడదాయెను (పరిచారికలకు నాయకునికై 'కుర్చి తెచ్చివేయుము' 'విసనకట్టి తెచ్చి వీవుము,' అని యిట్లు పనులునేయ చాఱ్ఱి' లొసంగుచు ఆనెపమున ఆతనితో మాటలాడకయే యుండిన దనుట), చతురయా కాంతం ప్రతి ఉపచారతః కోపః కృతార్థీకృతః చగురగస్తే (యయిన నాయక) చేత కాంతునిఁ గూర్చి ఉపచారముచేత (ఉపచారముల మిషచేతనే) (తన) కోపము సఫలీకరించుకొనఁబడినది.

అవ॥ నాయకౌ కృతాపరాధం నాయకం చాతుర్యా స్థేదయతి - ఏక త్రేతి॥ దూరా దేవ-ప్రత్యుద్దమా త్వృత్యుద్ధానా - ఏకత్ర ఏకస్మిన్మీరాదా - ఆసనసంగతిః ఆసనే ఆసీనయా కృతా సంగతి స్తేజనం - పరిచృతా నిరుద్ధా, తామ్బూలానయనచ్చలన-రభసాశ్లేషాఽపి రభసేగ త్వరయా కృతః ఆశ్లేషః పరిరమ్భాఽపి - సంవిఖ్వితః * తారకాదిన్వా దితచ్చృత్యయః, అన్తిక సమీపే - పరిజం - వ్యాపారయన్త్యా కాన్యోఽపి ప్రేరయన్త్యాతయా-ఆలాపాఽపి భాషణమపి-న మిశ్రితః న సంయోజితః, అనేన ప్రకారేణ-చతురయా విదగ్ధయా-కాంతయా-కాంతం ప్రతి స్త్రీయముద్దిశ్య - ఉపచారతః ఉపచితోపచారాత్ - కోపః ఈషాన్యకమానః - కృతార్థీకృతః సఫలీకృత ఇతి - సంబంధః. అపరాధని స్త్రీయ సమాగతే సతి సమావాస సంశ్లేషణ సల్లాపాదీనా మకరణ మేవ కోపస్య కృతార్థత్వమితి. అత్ర అవహితం నామ సంచారీ భావః - యశోక్తమ్ -

'అవహితం భయప్రీడా ధావ్యక్ కాటిల్యగారవై;

ఆకారగోపనం, తస్మిన్మనుభావా భవ స్త్యయి;

అన్యథా కథనం, దృష్టి రన్యథా, చాన్యథా స్థితిః;

విషద ధైర్య కృతక కథాభజ్ఞో మృషాదరః,' ఇతి.

అత్ర నాయకౌ స్వీకృతా ప్రగల్భా ధీరా చ - యశోక్తమ్ - 'సావహితాదాదాస్తే రతా ధీ రీతి. నాయక శృతః. అత్ర మానకృత విప్రలభ్యః

శృంగారః సర్వగభాః - య ఘోక్తం - 'ఛన్న సేత్రప్రతీచారో నమః
గర్భోర్ధ్వహతపే.' ఇతి. యుక్తి రలింకారః. ౧౭

దృష్టవై కానసంగతే ప్రియతమే పశ్చాదుపే త్యాదరా
దేకస్యా నయనే విధాయ విహితక్రీడానుబంధచ్ఛలః
తిర్యగ్వక్రితకన్ధర స్సపులకప్రేమోల్లాసస్తానసా
మస్తహంస లసత్కపోలఫలకాం ధూతోఽపరాం చుమ్బతి.

ఇద్రుకాంతలమగనిచెయిదము. - ఏక ఆసన సంగతే ప్రియతమే
దృష్ట్యై = ఒకటియే ఆసనమందు కలసికూర్చున్న ప్రేయసులను (ఇరువురను)
చూచి, పశ్చాత్ ఉచేత్య = మెలకువగా (వారి) వెనుకవైపుగా దరిసి,
విహిత క్రీడా అనుబంధ (చ) ఛలః - కావించబడిన యాట యాస్తక్తి
నైపముగలవాడై (ఆటకై చేసినట్లు నటించుచు), ఏకస్యాః నయనే
విధాయ = (ఆయిరువురలో, ఒక తెయిక్కు సేత్రములను (తనచేతులతో)
మూసి, తిర్యక్ వక్రితకన్ధరః సః = అడ్డముగా వంపబడిన మెడగలవాడై,
ధూర్తః = వంచకుడు, అస్తః హంస లసత్ కపోల ఫలకామ్ అపరాం,
చుమ్బతి = లోపలి నవ్వుచేత ఒప్పారుచున్న బల్లవంటిచెక్కిళ్లుగలవైన
(వికాలమైన చెక్కిళ్లుగలవైన (యా) రెండవదానిని ముద్దుపెట్టుకొను
చున్నాడు. రెండవనాయక నవ్వుట తనమీదిప్రీత్యతిశయమునకు,
కన్నులు మూయుట ఈచుంబనమును చూడకుండుటకు, ఏవమాదివిశేష
ములు సులువుగా నూహించదగినవి.

అన॥ కవే ర్వాక్యం-దృష్ట్యైతి॥ ఏకాసనసంగతే ఏకం చ తదా
జనం చ ఏకాసనం తత్ర - సంగతే మిళితే నిష్కణ్ణ ఇత్యర్థః - ప్రియతమే
ప్రేయస్య - దృష్ట్యై - పశ్చాదుచేత్య పృష్ఠత స్సమాసాద్య - విహితః
వక్రితః - క్రీడానుబంధః శిల్పవాసజః - స ఏవ - ఛలం వ్యాతో - యేన సః

తథోక్తః - అదరా దృశుమానాత్ - ఎకస్యాస్తయో రన్యతరస్యా -
 నయనై దృశా - పిధాయ పాణిభ్యా మాచ్ఛాద్య - తిర్యగ్వక్రిత కథరః
 తిర్యగ్వక్రితకణ్ఠ - స్సక్ - ధూనోక్ వచ్చకః-సఫులకప్రేమోల్లాసస్త్రిన
 సాం సఫులకా చ సా ప్రేమోల్లాసస్తానసా చ తాం-కిం చ అస్తహోకసల
 సత్కపోలఫలకామ్ అస్తగతహానితకోభమాన గడ్డలీమ్ - అపరాం
 ద్వితీయాం నాయికాం-చుమ్మ తీతి సంబధః. అభిప్రాయో వ్యక్త ఎవ.

అత్ర హామోక్ నామ సంచారీ భావః. నాయికే స్త్రీయే; తయో
 రాచ్ఛాదిత నయనా ముగ్ధా, అన్యాయా మధ్యా వా ప్రగల్భావా. నాయక
 శ్చతః. సంభోగశృంగారః. నమఃగర్భః. యుక్తి రలంకారః. ౧౮

చరణపతనప్రత్యాఖ్యానా త్ప్రసాదపరాజ్ఞుభే
 నిభృతకితవాచా రే త్యుక్త్యా రుషా పదుషీకృతే
 ప్రజతి రమణే నిశ్వ స్యోచ్యైః స్తనాహితహస్తయా
 నయనసలిలక్లిన్నా దృష్టి స్సఖీషు నిపాతితా. ౧౯

సతులబోదనలచేత నాయకునిపై నలుక దాల్చి పశ్చాత్తాపము
 పొందిననాయికయొక్క దీనదశను వర్ణించుట.—చరణ పతన ప్రత్యాఖ్యా
 నాత్=పాదప్రణామముయొక్క తిరస్కరించుటవలన (నాయకుఁడు పాద
 ములందుఁ బ్రణమనకు నాయిక అలంక మాననందున) ప్రసాద పరాజ్ఞుభే=
 ఓదార్చుటయందు విముఖుఁడై (అతఁడును కోపముచెంది ఆమెను ఓదార్చక
 యూరకుండు ననుట), నిభృత కితవ ఆచార ఇతి ఉక్త్యా=రహస్య మయిన
 వంచకపు నడవడికలవాఁడా అను మాటకు (నాయిక...యట్లు అన్నందు
 లకు), రుషాపదుషీ కృతే=కోపముచేత (కోపగించినవాఁడై) కఠినఁడుఁగా
 చేయఁబడినవాఁడై (కఠినతను వహించినవాఁడై), రమణే ప్రజతి (సతి,=
 ప్రియుఁడు పోవుచుండఁగా, ఉచైః నిశ్వస్య స్తన ఆహిత హస్తయా=

బిట్టుగా నిట్టూర్పువిడిచి తుచములయందు ఉంచుకొనబడిన చేయిగలదైన నాయికచేత, నయన సలిల క్లిన్నాదృష్టిః సఖీభు నిపాతితా - కంటి నీళ్లచే తడిసిన చూపు చెలులమీఁద వేయబడినది, (మీమాటలు విన్నందున నాగతి యిట్లు అయినది అనునర్థముగా కన్నీళ్లతో వారిని చూచిన దనుట.)

అవ॥ సఖీనా ముపదేశేన మానం కృత్వా ప్రియం నిరస్య పశ్చాత్తాపం గతాయాః నాయికాయాః దీనాం దశాం కవి రాహ - చరణేతి॥ చరణపతనప్రత్యాఖ్యానా - చ్చరణపతనస్య పాదప్రణామస్య - ప్రత్యాఖ్యానం నిరసన మనజ్జీకార ఇత్యర్థః - తన్నా - త్ప్రసాదపరాజ్ఞుభే ప్రసాదః ప్రసాదనం జీజ్ఞాసాద్భా - తత్ర - పరాజ్ఞుభో విముఖః - తస్మిన్-నిభృతకీతవాచార నిగూఢసూతకచారిత్ర-ఇత్యుక్త్యా ఇతి వచనేన-రుషా కోపేన - పరుషీకృతే రూక్షతాం గమితే - రమణే దయతే - ప్రజతి నిగకచ్చతి సతి - ఉచ్చైరతితరాం-నిశ్వస్య నిశ్వాసం కృత్వా-స్తనాహితహస్తయా తుచనిహితకరయా - ఆత్ర కవినా పతాకాహస్తా వివక్షితః-అత్యాహితే హృది న్యస్త ఇత్యుక్తత్వాత్ - నాయిక యేతి శేషః - నయనసలిలక్లిన్నా-నయనసలిలైః సేత్రజలైః - క్లిన్నా ఆద్రా-దృష్టిః నిరీక్షామ్ - ఆత్రదీనా నామ దృష్టి ర్వివక్షితా - యథోక్తమ్ - 'సబాష్పమున్న సంచారా కోకే దీనా దృ గిరి తేతి - సఖీభు - నిపాతితా న్యస్తేతి సంబంధః చరణపతనప్రత్యాఖ్యానా ది త్యనేన, నిభృతకీతవాచారే త్యుక్త్యా చ, 'ఆపరాధీ ప్రయః తస్మిన్ప్రసాదో న కతకాన్యః పరుష వచనా న్యపిప్రయోక్తవ్యా నీతి సఖ్యుపదేశ శ్చ, నిశ్వ. స్వే త్యనేన పశ్చాత్తాప శ్చ, స్తనాహితహస్తయే త్యనేన అత్యాహితం చ, నయన సలిలక్లిన్నా దృష్టి సుఖీభు నిపాతి తే త్యనేన భవతీనాం దురుపదేశేన ఈదృశీ మవస్థాం ప్రాప్తాన్ స్తే త్యయ మథకశ్చ, గమ్యతే.

ఆత్ర నైవస్యం నామ సంచారి భావః, నాయికా స్వీయా

ముగ్ధా చ, కించ కలహో న్నరితా చ. నాయక శృతః. విప్రలబ్ధశృంగారః. జాలి రలంకారః. ౧౯

‘కాశ్చాప్య గాథతరావబద్ధవసనప్రాంతా కి మథః పునః
ముగ్ధాక్షీ స్వపి తీ?’ తి తత్పరిజనం సై వరం ప్రియే పృచ్ఛతి,
‘మాత స్సుప్తి మ పీహ లుమ్పతి మ మే’ త్యారోపితక్రోధయా
పర్యస్య స్వపనచ్ఛ లేన శయనే దత్తోఽవకాశ స్తయా. ౨౦

కాశ్చాప్య = మొలనూలితో, గాథతర అవబద్ధ వసన ప్రాంతా సతీ = మిక్కిలి గట్టిగా కట్టబడిన వస్త్రముయొక్క అంచుగలది (పోకముడి గలదై), ముగ్ధ అక్షీ = సుందరిమయిన నేత్రముగలదైన (యీశోమలి), కిమర్థం పునః స్వపితి = ఏల మఱి నిద్రపోవుచున్నది? ఇతి = అని, ప్రియే = ప్రియుడు, సై వరం తత్ పరిజనం పృచ్ఛతి సతి = మెల్లగా ఆమెయొక్క పరిచారికౌజనమును అడుగుచు ఉండఁగా, మాతః = ఓ యవ్వా! ఇహ మమ సుప్తిమ్ అపి లుమ్పతి ఇతి = ఇచట నాకు నిద్రను సయితము పోగొట్టుచున్నాడు అని, ఆరోపిత క్రోధయా తయా = కల్పించుకొనబడిన (అనఁగా నిజముగాని) కోపముగలదైన యానాయక చేత, శయనే పర్యస్య స్వపన (చ) ఛలేన అవకాశః దత్తః = పానువు నందు అవలిప్రక్కకుతిరిగి పరుండు మిషచేత (నాయకునికి) చోటు ఇయ్యఁబడినది.

ఇందు ఒకానొక ముగ్ధనాయక ‘సీప్రియుడు అపరాధి, అతఁడు వచ్చినప్పుడు పోకముడిని విగించుకొని నిద్రపోవుచున్న ఓండుము’ అని సత్తిచేసిన యువదేశమును ప్రియునిమీది యనురాగాతిశయముచేత నెఱవేర్చుగోరకయు ఉల్లంఘింప వెఱచియు దానిని నెఱవేర్చినట్లు నటించు

చుచు కపటమానమును దాల్చి ప్రియునికి తనపాన్పున మిషచే చోటాసం గట వర్ణింపఁబడినది.

అవ॥ నాయికా సఖిభి ర్నానకరణాయ బోధితా తద్వచనోల్లజ్జన భయేన కపటం విధాయ మానం కృతవ తీతి కవిరాహ - కాళ్చాన్య ఇతి॥ కాళ్చాన్య మేఖలయా గాఢతరావబద్ధవసనప్రాంతా సతీ - గాఢతర మతిదృఢమ్ - అవబద్ధ స్సంయతః - వసనప్రాంత శ్చేలాఞ్చలం - యస్యా స్సా తథోక్తా - ముగ్ధాక్షి వాసులోచనా - కిమథః పున స్వపీతి కేతే - పునశ్శబ్దో వాక్యాలంకారే - ఇతి - తత్పరిజనం తస్యాః నాయి కాయాః - పరిజనం పరిచారకం - సీయో ప్రాణేశ్వరే - నైవరం మందం ॥ని॥ 'నైవరం స్వచ్ఛందమస్తయో రి'త్యమరకేషః - పుచ్ఛతి సతి, హే మాతః హే అమ్మ - ఇవా అస్మిన్ శయన - మమ సుప్తి మపి - బుమ్మతి నాశయ తి - త్యారోపితక్రోధయా ఏవం కల్పితరోషయా-తయా-స్వపన చ్ఛలేన స్వప్నో ద్యోగ వ్యాజేన - పర్యస్య పరిపుత్య-శయన పర్యజ్ఞే - అవకాశః ప్రదేశః - దత్త ఇతి సంబంధః. అత్ర గాఢతరావబద్ధ వసన ప్రాంతే త్యనేన, కిమథః స్వపీ తీ త్యనేన చ, 'అపరాధీ ప్రియః తస్మిన్ సమాగత సతి నీమి దృఢం బంధనీయా, నిద్రిత మైవ స్థాతవ్య మి'తి సఖ్యుప దేశో గమ్యతే. స్వప్నో ద్యోగకల్పనయా అవకాశో దత్త ఇత్యనేన క్రేమాతిశయో వ్యజ్యతే. అత్ర అవహితం నామ సంచారి భావః. నాయికా స్వీయా మధ్యాచ. నాయక శ్మతః. సంభోగశృంగారః. అత్ర కైశికవృత్త రజం నర్తగభావః. యుక్తి రలంకారః. ౨౦

ఏకస్మిన్ శయనే పరాఙ్ముఖతయా వీతోత్తరం తామ్యతో రనోన్యస్య హృది స్థితైః పృథునయే సంరక్షతో ద్దారవం దంపత్యో శ్చనక్తై రపాజ్జవలనా నిశ్చీభవచ్ఛటుషా భాగోన్న మానకలి స్సహసరభసవ్యావృత్తకణ్డగ్రహమ్.

ఏకస్మిన్ శయనే పరాక్ ముఖతయా వీత ఉత్తరం తామ్యతోః = ఒకపాన్పునందే (ఒకరికొకరు) పెడమొగము యుండుటచేత పోయిన వచనముగలుగునట్లుగా (అనగా ఒకరితో నొకరు మాటలాడక) వెతఁజెందుచు, అన్యోన్యస్య హృది అనునయే స్థితే అపి = ఒండొరులయొక్క మనస్సులో బలిమాలింపఁజేయును (ఇరువురును ఒకరినొకరు బలిమాలింపఁగోరుచునే యున్నను), గౌరవం సంరక్షతోః = బ్రెట్టును కొపాడుకొనుచు (అనఁగా బలిమాలింపకయే, (ఉన్నట్టి), చంపతోః = ఆలమగలకు, అపాద్భవతాత్ మిశ్రీభవత్ చక్షిః = కడకన్నుల ప్రసరణముచేత కలియుచున్న చూపులుగలవారికి, (ఒండొరులను ముందుగా కడకన్నులంబరికించి యనంతరము చక్కఁగా చూచుకొఁగా), సహసరభస వ్యావృత్తకణ్డగ్రహమ్నవప్యతోఽగూడిన, వేగముతో (ఒండొరులపైపు), ముఱిసకంతముల యాలింగనము కలుగునట్లుగా, మానకలిః = పాలయలుక చేతఁ గలిగిన జగడము, భగ్నః = అణగిపోయెను.

తా.—భార్యాభర్తలు ఒకపాన్పునందే పాలయలుకచే ఒండొరులకు పెడమొగముగా పరుండి మానముదాల్చినవారై కుందుచు, ఒకరినొకరు మన్నింపు వేడుకొనఁ గోరిక గలిగియున్నను బ్రెట్టుచెడు ననుభయముచేత అట్లు వేడుకొనకయే యుండి, అనంతరము అన్యోన్యభావపరీక్షార్థము కడకన్నుల నొకరినొకరు చూచుకొని చూపులు కలుపుకొని, పరస్పరప్రపాదాపేక్ష నెఱిగి, తటాలున మహాసంతోషమున నవ్వుచు సరిగా నొండొరులపైపు తిరిగి కంతాశ్లేషము లొనరించి కడలేటిరి.

కవే ర్వాక్యమ్॥ ఏకస్మిన్నితి॥ ఏకస్మిన్ శయనే ఏకశయ్యాయాం - పరాముఖతయా - వీతోత్తరం నిర్వచనం బద్ధమాన మి త్యర్థః - తామ్యతోః గ్లానిం భజతోః - కించ అన్యోన్యస్య ఇతరేతరస్య - హృది హృదయే - అనునయే సాన్త్వనే - స్థితే సత్యపి - గౌరవం - సంరక్షతోః పరిపాలయతోః - అవిశాశయతో రి త్యర్థః - శనైర్నైర్నైర్నైర్ - అపాద్భవతా నైత్రా

ఇల్ల వ్యాపరకానాన్తిక్రిభవచ్చతుషోః అత్ర చతుశ్చబ్దేన దృష్టిలకత్వతే-
దంపతో - ధ్వానకలిః - మా నీన ప్రణయకోపేన - కృతః-కలిః కలహం-
తథాచోక్తం-

‘ప్రణయేష్ట్యావిభావాభ్యాం మానో ద్వేధా నిగద్యతే,
అత్ర ప్రణయమాన స్సన్న్య త్కౌపావేళితయో ద్వయోః’.

ఇతి -

సహసరభసవ్యావృత్తకణ్ణగ్రహం - సహసో హససహితః-రభసేన రయేణ-
వావృత్త చ తో కణ్ణో తయోః-గ్రహః గ్రహణం ఆలిజన మి త్యథాః -
సహసః రభసవ్యావృత్తకణ్ణగ్రహో యస్మి న్నమఃణి తత్తథోక్తం -
భగ్నో ద్వేష - ఇతి సంబధః. అత్ర భావకాన్తిః ప్రణయకోపస్య కాన్త
త్వాత్. నాయకా స్వీయా మధ్యాప్రగల్భయో రవ్యతరా చ. నాయకోఽ
సహూలః. మానానస్తర సంభోగః. చేష్టకృతం సంకేచ్ఛాయాపం శృణోరి
నగ్న. జాతి రలంకారః.

౨౦

‘పశ్యామో మయి కిం ప్రపద్యతే’ ఇతి

నౌఛైర్యం మయాఽలమ్భితం

‘కిం మాం నాలప తీ త్యయం ఖిలు శతః’

కోప స్తయాఽప్యాశ్రితః,

ఇ త్యనోన్యన్యవిలక్షదృష్టిచతురే

తస్మి న్నవస్థాస్తరే

సవ్యాజా హసితం మయా ధృతిహరో

ముక్త స్తు బాష్ప స్తయా.

౨౧

మయి కిం ప్రపద్యతే పశ్యామః ఇతి = నన్నగూర్చి ఏమి తలం
చునో చాతము అని, మయానౌఛైర్యమ్ అలమ్భితమ్ = నాచేత దిట్టతనము

వహింపబడినది (నేను మాటలాడక బిగువుగా నూరకుంటిని), అయిన శతః ఖలు మాం న ఆలపతి కిమ్ ఇతి = ఈధూర్జను మఱి నాలోఁ బలుకఁ జేసి అని, తయా అపి కోపః ఆశ్రితః = ప్రియచేతను అలుక వహింపబడినది (ప్రియయు అలుక దాల్చినది), ఇతి ఇల్లు అన్యోన్య విలక్షదృష్టి చతురే తస్మిన్ అవస్థాంతరే = ఒండొరుల గుఱిలేని చూపులచే రమణీయమయిన యా దశావిశేషమందు, మయా సవ్యాజం హసితమ్ = నేను మిషపెట్టి నవ్వితిని, తయా తు ధృతి హరో బాష్పః ముక్తః = ప్రియచేత నో (నా) దిట్టతనమును హరించునట్టి కన్నీరు రాల్పఁ బడెను.

తా. — నేను ప్రియ యొద్దకుం బోయితిని; పోయియు 'నేను మాట లాడక యూరకున్నయెడల ప్రియ ఏమనుకొనునో చూత' మని పలుకక ధీరముగా నుంటిని. ఆ కిటుకలుగక ప్రియ 'ఏల మాటలాడఁడు నాతో నేఁడు ఈ ధూర్జను!' అని అలుకతో రిచ్చనడిచాడుచుండెను. 'సీభావ మును పరీక్షించుటకై నేను పలుకకయుంటిని, ఇంతమాత్రమునకు సీవు అలుగనేల?' యను నర్థముగా నే నేదో మిషపెట్టి నవ్వితిని. అంతట ప్రియ గాఢానురక్తను తన్ను అట్లు పరీక్షించినందులకు కన్నీరు విడిచినది.

అవ॥ నాయకౌ వక్త్రీ-పశ్చాత్తాప ఇతి ॥ మయి మద్విషయే-ఏషా-కిం ప్రపద్యతే కి మనబుద్ధ్యతే - పశ్చాత్తాపా జానీమ - ఇతి మయా - సైర్యం సిరత్వం - ఆలమ్బితం స్వీకృతం - తతస్తయా-ప్రయం - శతో ధూర్జః-ఖలు శబ్దో వాక్యాలంకార - మాం కి మితి - నాలపతి నభావత - ఇతి కోపః - ఆశ్రితః ప్రాప్తః - ఇ త్యేవం - అన్యోన్య విలక్షదృష్టిచతురే - విలక్షా లక్షకూన్యా - సా చ సా దృష్టి శ్చ విలక్షదృష్టిః - అన్యోన్యస్య పరస్పరస్య - విలక్షదృష్టిః తయా - చతురం రమ్యం-తస్మి - స్తవస్థాంతరే దశా విశేషే - మయా-సవ్యాజం కి మపి వ్యాకేకృత్య - హసితం హాసః కృతః - తయా చతురయా - ధృతిహరో మమన్ శైర్యహరో-బాష్పస్తు ముక్త ఇతి సంబంధః. ఆత్ర హసిత మి త్యనేన 'త్యద్యానపరీక్షార్థ మేవం

మయా తూష్ణిం స్థితం, త్వయా కి మితి కుప్యత' ఇ త్వయా మథోక్తాఽన
గమ్యతే. బాష్ప ముక్త ఇత్యనేన కోపభావః కాన్తః. నాయకా స్వీయా
ముగ్ధా మధ్యా చి-యథోక్తం దశరూపకే - 'ముగ్ధా నవవయఃకామారతా
యా మృదుభావకృత్' ఇతి. నాయక స్త్వసుఖాలః. ప్రణయమానా
నస్తర సంభోగః. సహస్యశృక్వారి నమః. యుక్తి రలింకారః. ౨౨

ఏకస్మిన్ శయనే విపక్షరమణీనామగ్రహే ముగ్ధయా
సద్యఃకోపపరాజ్ఘఖగ్లపితయా చాటూని కుర్వన్మపి
ఆవేగా దవధీరితః ప్రియతమ స్తూష్ణిం స్థిత స్తత్క్షణం
మా భూ త్సుప్త ఇ వే త్యమద్దవళితగ్రీవం పున ర్వీక్షితః.

ఏకస్మిన్ శయనే విపక్ష రమణీ నామ గ్రహే = ఒకటియే సజ్జ
యందు తనకోఁ బరుండియున్న ప్రియతమాఁడు) చవతి నుందరి పేర
(తన్ను) పిలువఁగా, సద్యః కోప పరాక్ ముఖ గ్లపితయా ముగ్ధయా =
తత్క్షణమే కోపముచే పెడ మొగమై కుములుచున్న ముగుడచేత, ప్రియ
తమః = అత్యంతప్రియఁడగు భర్త, చాటూని కుర్వన్ అపి = సుతులు
(బుజ్జవములు) చేయుచున్నవాఁ డయ్యును, ఆవేగాత్ అవధీరితః (సక) =
వేగిరపాటుతో తిరస్కరింపఁబడినవాఁడై (ఎంత బలిమూలుకొన్నను
మన్నింప దాయననుట), తత్క్షణం తూష్ణిం స్థితః (సక) = వెంటనే ఊరక
యున్నవాఁడై, సుప్త ఇవ మాభూత్ ఇతి = (నాయకచే) నిద్రితుఁడు
గాక యుండును గావుత అని, అమద్ద వళిత గ్రీవం పునః వీక్షితః = వేగ
ముగా త్రిప్పఁబడిన మెడ గలిగినదగునట్లుగా మఱల చూడఁబడినవాఁ
డాయెను (అయ్యో నిద్రపోయినాఁడేమో పోకయుండునుగాక యని
కోరుచు అతని కేసి మెడ త్రిప్పి అతనిం బరికించిన దనుట.)

అభి—తనకోఁ బరుండియున్న నాయకుఁడు తన్ను పేరఁ బిలువక
సవతిపేరఁ బిలిచినందులకు అలిగినదై నాయక అతఁ డెంత బలిమూలినను

మన్నింపక యుండి, అతఁడును విసిగి యూరక యండినంతట; ముగ్ధ గావున మనస్సును అఁపలేక అతనిని 'అయ్యో! నిద్రించినాఁడేమో గదా! మేల్కొనియే యుండునుగాక' అని కోరుచు అతని వైపు మెడ త్రిప్పుకొని పరికించినది.

కవే ర్వాక్యమ్ - ఏకస్మిన్నితి॥ ఏకస్మిన్ శయనై ఏకశయ్యాయాం - విపక్షరమణీ నామగ్రహే సపత్నీ నామగ్రహే - సతి - సద్యః స్సపది - కోప పరాజ్ఞుఖగ్లపితయా కోపేన పరాజ్ఞుఖా చ సా గ్లపితా చ తయా - ముగ్ధయా రమణ్యా - ప్రియతమః - చాటూని సాన్ద్ర వచనాని - కుగ్వన్నపి - ఆవేగాత్సంభ్రమాత్॥ ని॥ 'ఆవేగ స్సంభ్రమ స్త్వరా' ఇత్యమరః? - అవధీరితో నిరస్తా - భూత్వా తత్క్షణం - తుష్టిం స్థితః ఉదాసీనోఽభూత్ - అనస్తర మయం సుప్తో నిద్రితః - మాభూది వేతి - ఇవశద్వో వాక్యాలంకార - అత్ర మా ఇతి ప్రతిషేధే కావ రససంధేయా - అమన్దవళిత గ్రీవం సహసా వినతికత కంధరం - పున ర్వీక్షితః భూయో విలోకితః - ఇతి సంబంధః. అత్ర అమన్దవళితగ్రీవం పున ర్వీక్షిత ఇ త్యనేన ఔత్సుక్యభావోదయో గమ్యతే. నాయితో స్వీచా మధ్యా చ యథోక్తం దశరూపకై 'మధోద్భవ్యద్యౌవనానసక్తా మోహోన్తగురతక్షమా' ఇతి. నాయితో దక్షిణః, 'తుల్యోఽనేకత్ర దక్షిణ' ఇ త్యుక్తత్వాత్. మానానస్తరసంభోగః. సంభోగేచ్ఛాయాపం శృంగారి నమకా. జాతిరలంకారః.

౨౩

‘తస్యా స్సన్ద్ర’విలేపన స్తనతటప్రశ్లేషముద్రాశ్శీతం

కిం వక్ష్యే శ్చరణానతిన్యతికరవ్యాజేన గోపాయ్య తే?’

ఇత్యుక్తై క్వత ది త్యుదీర్య సహసా త త్సంప్రమాప్సామయ సాశ్లిష్టా రభసేన తత్సుఖవశా త్తన్వ్యాచ త ద్విస్మృతమ్.

అపరాధమునకై యలిగిన నాయికను నేర్పుమెయి వెండియు
మోహింపజేసిన నాయకుని వాక్యము. — తస్యాః సాన్ద్రా విలేపన స్తన
తట ప్రశ్లేప ముద్రా అజ్జితం గతుః చరణ ఆనతి వ్యతికర వ్యాజేన కిం
గోపాయితే = అలదాని దట్టంపు మైవూతతోడి చను దరుల కాగిలింత
యచ్చుచేత గుర్తుగలదైన (నీ) తొమ్మును నా యడుగులకు మొక్కులు
చేర్చెడు మిషచేత ఏల దాచెదవు? ఇతి ఉక్తే, అని నాయిక చేత చెప్పఁ
బడఁగానే (అని నాయిక చెప్పఁగానే) (ప్రయోగవ్యత్యయము:—)
మయా సహసా క్వ తత్ ఇతి ఉదీర్య సా రభసేన ఆల్లప్తా = నేను బలిమి
మెయి ఏదీ అది (అయంకము) అని పలికి (నా) ప్రియను తటాలున కవుఁగి
లించితిని, తస్మాన్ చ తత్ సుఖవశాత్ తత్ విస్తృతమ్ = ప్రియ యు
ఆకవుంగిలింత యొక్క సుఖము మూలముగా అయంక (వృత్తాంత) మును
మఱచినది.

అథి. — నాయకుఁడు ఒకనాయికచనుగట్టుల కుంకుమాద్యంగ
రాగము తన తొమ్మున నంటుకొని యుండఁగా అట్లే మఱియొక నాయిక
కడకుం బోయి తా నామెను వంచించి ఆమెచవతిం గూడినయపరాధ
మును మన్నించుఁగాతమని ఆమెకు పాదప్రణామము చేసెను. ఆమె
మన్నింపక, 'ఏమి అలదాని చనుగట్టులయంగ రాగంపుఁ జిహ్వాములు నా
కగపడక యుండుటకొ ప్రణతులు చేసెదవు?' అని యధిక్షేపించెను.
అంత నాతఁడు ఆమెకు అయంకమును కనబడనీయక దాచువాఁడై తటా
లున ఆమెను కవుంగిలిం చెను; ఆసుఖమువలని మైనుఱపులో అంకవృత్తాం
తము మాయ మాయెను.

అవ॥ స్వాపరాధత్వాత్ కుపితాం నాయికాం పున రైవదగ్ధ్యా
త్ప్రమోహయతో నాయక స్తోక్తిశిష్యా ఇతి॥ తస్యా స్తతేప్రియస్యాః-
సాన్ద్రావిలేపన స్తనతటప్రశ్లేప ముద్రాజ్జితం - సాన్ద్రా నిబిడం-విలేపనం
కుంకుమాదిచచా - యగ్య తత్తతోక్తమ్ - సాన్ద్రావిలేపనం చ తత్

స్తనతటం చ - తస్య - ప్రశ్నేషః ఆలిజనం - తేన కృతా ముద్రా పదం -
 తయా - అజ్జితం లాఙ్ఘితం - వక్షః - చరణానతివ్యతికరవ్యాజేన -
 చరణానతేః పాదప్రణామస్య - క్యతికర స్సంబంధః - స ఏవ - వ్యాజః
 అపదేశః - తేన-కిం కిమథ-కం-గోపాయతే ప్రచ్ఛాద్యతే - ఇతి తయా
 ఉక్తే సతి మయా - క్వ తుతే - త్యుదీర్య ఉక్త్వా - సహసా తదజ్జం-
 ప్రమాఘ్నమ్ అపనెతుం - సా - రభసేన రయేణ - అగ్నిష్టా ఆలిగితా -
 తత్కుఖవశా త్తన్వాచ - తత్ప్రకృతం కమక-విస్ఫుత మా సీదితి
 సంబంధః. అత్ర నాయకన రాత్రా వన్యతో గత్వా ప్రాత రాగత్య తదప
 రాధ ప్రమాజకనాయ ఖడ్జితాయః నాయకాయః పాదప్రణామః
 కృతః; తదానీం తయా సంభోగచిహ్నా దృష్టి నాయకః ప్రత్యుత్పన్న
 మతి స్సృక ఏవం కృతవా ని త్యథోక గమ్యతే. కౌపభావశాన్తిః. అత్ర
 నాయకా స్వీయా మధ్యా చ. నాయకశృతః. తేన రసాన్తరం నామ
 మానాపనయనోపాయః కృతః - 'రభశత్రాసహపాకవైయః కౌపభ్రంశో
 రసాన్తర' మి త్యుక్తత్వాత్. మానానన్తరం సంభోగః. అత్ర నమక
 గభకః. యుక్తి రలంకారః. ౨౪

'త్వం ముద్గాక్షి వి నైవ కల్చుళికయా ధ క్షే మనోహరిణీం
 లక్ష్మీ మి' త్యభిధాయని ప్రియతమే తద్వేణికాసంస్పృశి,
 శయ్యాపాస్త నివిష్టస స్తి తవధూ నేత్రోత్పవానన్దితో
 నిర్వాత శ్చనక్తై రళికవచనోపన్యాస మాలీజనః. ౨౫

సంభోగాతురనాయకచేష్టలును తన్నాయికా తత్సభిచేష్టలును. —
 (హే) ముగ్ధ అక్షి త్వం కల్చుళికయా వినా ఏవ మనోహరిణీం లక్ష్మీం
 ధత్సే-(ఓ) నుండర సేత్రా నీవు అవిక లేకయే మనోహరమయిన సొంపును
 దాల్చెదవు, ఇతి అభిధాయని ప్రియతమే తత్ వేణికా సంస్పృశి (సతి) =
 అని పలుకుచు ప్రియతముడు ఆనాయకయొక్క అకముడిని తాఁతు
 చుండఁగా, ఆళి జనః=చెలుల సమాహము, శయ్యా ఉపాస్త సస్తి తవధూ

నేత్ర ఉత్సవ ఆనందితః = పాసుపు చెంతను చిలునవ్వుతోడి కాంతయొక్క కనుపండువుచేత (చూపువలనం చెలియుచున్న ప్రీతిచేత) సంతసపెట్టుబడి నడై, అలీక వచన ఉపన్యాసం (యాథాతథా) నిర్యాతః = (తాము పడక గదినండి వెడలిపోవుటకు) కల్లమాటలు (కారణములు) చెప్పి వెడలి పోయెను.

అభి. — పడకటింట శయనాధిరూఢుడై సంభోగార్థము త్వరపడుచున్న నాయకుడు వ్యాజపూర్వకముగా నాయకజీవకముడిని విప్పం దొడంగుడు, మంచముకడ నిలిచియున్న నాయకయు హర్షస్థితాలంకృత వదనారవింద యగుడు, చెలులు నానావ్యాజశలవారిని వీడ్కొని అట నుండి వెడలిపోయిరి.

అప॥ సంభోగతరళస్య నాయకస్య చేస్తాం కవి రాహ - త్వ మితి॥
హేముగ్ధాక్షి వామలోచన - త్వం - కల్పాళికయా కల్పాకనవి నైవ -
మనోహరిణీం హృద్యాం-లక్ష్మీం శోభాం - ధత్సే వహసి - ఇ త్యభిధా
యిని ఇతి వాదిని - ప్రీయతమే - తద్వేణికా సంస్పృశి సతి తస్యాః కల్పా
ళికాయః వేణికాం బద్ధనరజ్జుం సంస్పృశ తీతి తద్వేణికా సంస్పృక్
తస్యైక - శయ్యోపాస్త నివిష్ట సస్థిత వసూ సేత్రోత్సవానందితః - శయ్య
యా ఉపాస్తః తత్ర నివిష్ట - సస్థితా స్థితసహితా-సా చ సా వసూశ్చ-
శయ్యోపాస్తనివిష్టా చ సా సస్థితవసూ శ్చ తస్యా - సేత్రోత్సవః నయన
ప్రసాదః - తేన - ఆనందితో హృష్ట - ఆలీజనః సఖీజనః - అలీకవచనోప
న్యాసమ్ - అలీకః కృతకః-వచనానా ముపన్యాసో - యస్మి న్న-మణి
త త్తథోక్తం-శనకై మకన్దం-నిర్యాతో నిగత-ఇతి సంబంధః.

అత్ర ఔత్సుక్యం నామ సంచారి భావః. నాయకా స్త్రీయా ముగ్ధా
చ; కిం చ స్వాధీనపతికా - యథోక్తమ్ - 'ఆసన్నాయ త్తరమణా
హృష్టా స్వాధీన భర్తృకా' ఇతి. నాయకోఽనుమూలః. సంభోగకృక్షారః,

సక్తేచ్ఛాయాపం శృణోతి నమః. పర్యాయోక్తి రలింకారః - యథోక్తం
కావ్యాదతే -

‘అథ మిష్ట మనాఖ్యాయ సాహ త్త సైవ సిద్ధయే
తత్ప్రకారాంతరాఖ్యానం పర్యాయోక్తి మకతం హి తత్.’ ఇతి.

భూభక్తే రచితేపి దృష్టి రధికం సోత్కణ్ఠ ముద్వీక్షతే,
రుద్ధాయా మపి వాచి సస్తిత మిదం దగ్ధాననం జాయతే,
కార్కశ్యం గమి తేపి చేతసి తనూ రోమాఞ్చ మాలమ్బ్యైశ్చ,
దృష్టై నిర్వహణం భవిష్యతి కథం మానస్య తస్మిన్ జనే. ౨౬

సఖులబోధనప్రకారము భర్తపై ఆలంక వహింప నేరనిపై వారితో
నాయిక బదులు పలుకుట. — భూ భక్తే రచితే అపి = (నాచే అతనిపై)
బామముడి చేయబడిన దైనను, దృష్టిః అధికం సోత్కణ్ఠమ్ ఉద్వీక్షతే =
(నా) చూపు (అతనిని) (మునుపటి కన్న) ఎక్కువకోరికకోఁ జూచును;
వాచి రుద్ధాయామ్ అపి = మాట నివారించబడినది అయినను (అతనితో
నేను పలుకక మానము వహించినను), ఇదం దగ్ధ ఆననమ్ సస్తితం
జాయతే = ఈపాడు మొగము చిఱునవ్వుతోఁ గూడుకొన్నది అగును;
చేతసి కార్కశ్యం గమితే అపి = మనస్సుకఠినత్వమును పొందింపబడిన
దైనను, (నేను మనస్సును తాయిగా చేసికొన్నను), తనూ రోమాఞ్చమ్
అలమ్బ్యతే = దేహము పులకము దాల్చును; తస్మిన్ జనే దృష్టే మానస్య
నిర్వహణం కథం భవిష్యతి = ఆ మనస్సుని చూచినప్పుడు కోపమునకు
నిర్వాహము ఎట్లు కలుగును. అతఁ డెంతయపరాధి యైనను అతనిమొల
కోపము దాల్చి నావలనఁ గా దని భా. ‘పీయే’ అనక ‘జనే’ అనటచే
నాయకుని సాపరాధత్వమును అతనిపై తీరస్కారభావంబును గూచి
తములు,

అవ॥ నాయకౌ సభీభిః మానకరణాయ బోధితా త త్కతుః
మళక్తా సతీ ఘృస్తాః ప్రత్యాహ-భూభజ ఇతి॥ యస్తా ద్రుభభజై భువో
భజః భూభజః తస్మిక్ - రచితేకృత-సత్యపి-దృష్టి ర్మయన - మధిక
మత్యథకం-సోత్కంఠముత్సుకం స - దుద్విక్షత - అవలంకయతి - కిం
చ యస్తా - ద్వాచి వచన-రుద్ధాయాం నివారితాయాం సత్యా - మపి -
ఇదం - దగ్ధాననం. హతలపనం - స స్తితం స్తితసహితం-జాయతే - అత్ర
స్తితం నామ హాస్యవిశేషః -

‘వికస్వరకపోలం య దపాక్షోస్తుఖతారకమ్

అలత్యుమాణదశనం స్తితం ధీరజనోచితమ్.’

ఇత్యుక్తత్వాత్ - కిం చ యస్తా - చైతసి చితై-కార్కశ్యం కఠినత్వం -
గమితే ప్రాపితే - స త్యపి - తను శృరీరం - రోమాఞ్చం రోమహర్షణ -
మాలమ్మనై భజతి - తస్మిక్ జనె ప్రియజన - దృష్టే సతి - మానస్య
ఈష్యాకృతకోపస్య - నిర్వహణం నిర్వాహ-కథం భవిష్యతి న భవిష్య
తీ త్యథక - ఇతి సంబంధః. ‘అపరాధీ ప్రియస్తస్మిక్ సమాగతే భూ
భగ్నాదిక కృతైః పి కిం ప్రయోజనం? దృష్ట్యాదికం స్వాతంత్ర్యేణ
మానాభావం ప్రకటయతి’ తి స్వస్యా అసామర్థ్యం నివేదితవ తి
త్యభిప్రాయః.

హామక నామ సంచారీ భావః. నాయకౌ స్వీయా ముగ్ధాచ.
నాయక శృతః. అ త్రాప్తోపక్షేపయాపం శృక్లారి నమః. ఆప్తోపక్షేపా
నామ స్వానురాగప్రకాశనమ్. జాతి రలంకారః. ౨౬

ప్రాణేశప్రణయాపరాధసమయే స ఖ్యోపదేశం వినా
నో జానాతి సవిభ్రమాజ్ఞవలనావక్రోక్తిసంసూచనమ్,
స్వచ్ఛై రచ్చకపోలమూలగళితైః పర్యస్త నేత్రోత్పలా
బాలా కేవల మేవ రోదితి లుతల్లోలాలక్తై రశ్రుభిః. ౨౭

బాలా = ఒకానొకయ్యునాయిక, ప్రాణేశ ప్రణయ అపరాధ సమయే = ప్రాణనాయకుని ప్రేమకృతమయిన తప్పిదముయొక్క కాలమందు (ప్రాణేశ్వరుడు ప్రేమచేతనే తప్పినర్చినప్పుడు; సఖ్యా ఉపదేశం వినా - సఖిచేతి బోధనలేక, స విభ్రమ అబ్ధ వలనా వక్ర ఉక్తి సంనూచనం నో జానాతి విలాస సహితమయిన యొడలి త్రిప్పటచేతను (అనగా సవిలాసముగా పెడ మొగము పెట్టుటచేతను) వంకర మాటలచేతను (అతని తప్పిదము నతనికి) తెలుపుటను ఎఱుంగదు (తెలుపుటకు నేరదు; మఱి యేమి చేయు ననగా); స్వచ్ఛైః అచ్చ కపోల మూల గళితైః లుతల్ లోల అలకైః అశ్రుభిః పర్యస్తనేత్ర ఉత్పలా (సతీ) కేవలం గోదితి ఏవ = (విస్తారముగా బొట బొట రాలి కాటుక నెల్ల కరగించి కడిగివైచిన వగుటచేత, అనంతరము) ఆకలుషములు (ను) విమలమాలయిన చెక్కిళ్ల యాదిభాగమునుండి జాతినవియు దొరలుచును చలించుచును ఉన్నముంగురులు గలవియు (ముంగురులను దొరలించుచు చలింపజేయుచు ఉన్నట్టి వియు) (నయిన) బాష్పములతో ఏడ్వసుమాత్రము ఏడ్చుచు నే యున్నది. బాలాశబ్దము సాభిప్రాయము.

అవ॥ కవే ర్వాక్యం - ప్రాణేశి॥ ప్రాణేశ ప్రణయాపరాధసమయే - ప్రాణేశస్య ప్రియతమ్య - ప్రణయాపరాధః - ప్రణయేన ప్రేష్టు కృతః - అపరాధః అనిష్టాచరణం - తస్య - సమయే కాశే - సఖ్యా వయస్యయా - కృత ముపదేశం వినా సఖీకృతోపదేశాభావా దిత్వభావః - బాలా ముగ్ధా - సవిభ్రమాజ్ఞవలనా సవిలాసగాత్రవలనా - సతీ పరాస్థా భీత్యర్థః వక్రోక్తి సంనూచనం - వక్రోక్తిభిః కుటిలభాషణైః - సంనూచన మపరాధస్థాపనం - యతో - న జానాతి స వేత్తి తతః - స్వచ్ఛై రకలుమైః - అచ్చకపోల మూల గళితై ర్నిమళలగణ్డ ప్రాస్తనిస్రుజైః - దుతల్లోలాలకైః - లుగ న్నః పరివతకమానాః - లోలాశ్చపలాః - అలకా శ్చూణకతు న్తలాః - యేషు తాని లుతల్లోలాలకాని - తై - రశ్రుభిర్బాషయైః - పర్యస్తనేత్రోత్పలా భూత్వా కేవలం-గోది త్యేవ గోదన మేవ కరోతి - న కించి దుపాయం

జానా తీ త్యథా - ఇతి సంబంధః. సవిప్రమాజ్ఞవతి నే త్యనేన ఏక
శయ్యావరహా వ్యజ్యతే - శయ్యాయాం శయనే నైవ అలకౌనా మశ్రు
ఋణనం సంభవతి. నాయుకా స్వీయా ముగ్ధా చ; మధ్యా ప్రకల్పా చ;
స్వత ఏవ కొపప్రసాదా జానీతః, ముగ్ధా తు ఉపదేశ మంతరేణ న కిచ్చి
జ్ఞానా తీ త్యభిప్రాయః. నాయకోఽనుకూలః. వైన్యం నామ సంచారి
భావః. ప్రణయమానకృతో విప్రఅవ్యుః శృంగారః. మానకృతం చేష్టా
యాపం కైశికీవృత్తై రజ్ఞం నర్త. జాతి రలంకారః. ౨౭

భవతు విదితం, వ్యథాకలాపై రలం, ప్రియ గమ్యతాం,
తను రపి న తే దోషః, ఉస్తాకం విధిస్తు పరాజ్ఞుభిః,
తవ యది తథా రూఢం ప్రేమ ప్రపన్న మిమాం దశాం,
ప్రకృతి తరళే కా నః పీడా గతే హతజీవితే? ౨౮

అపరాధిని నాయకుని నాయక బెదరించుట. — భవతు = కానిష్టు
(నీవు చెప్పనచ్చెల్ల అట్లేనిజముగానే యుండునుగాక అనుట - దిట్టఁడవై
సర్వము కల్గయే పలుకుచున్నావు అని హృదయము), విదితమ్ = తెలిసినది;
వ్యథా ఆలాపైః అలప్ = వృథా మాటలు మానుము. ప్రియ గమ్యతామ్ =
ప్రియఁడా పొమ్ము, తె తనుః అపి దోషః న న నీయందు ఇంచుక యేనియు
తప్పు లేదు (మహాపరాధుఁడ వని హృదయము), (కిం, తు ఉస్తాకం విధిః
పరాక్ ముఖిః = మఱియేమనఁగా మాకు వైవము ప్రతిహితము (గా
నున్నది), తథా రూఢం తవ ప్రేమ ఇయాం దశాం ప్రపన్నం యది = ఆ
విధముగా నాటుకొనియుండిన నీ యనురాగము ఈ యవస్థను పొందినది
కాఁగా, ప్రకృతి తరళే హత జీవితే గతే (సతి, నః కా పీడా = స్వభా
వముచేత చంచలమయిన (ఉన్నట్లే ఉండి యేక్షణములోనో పోవునట్టి
దయన) పాడు ప్రాణము పోయినయెడల మాకు ఏపాటి బాధ (పో, ఇంక
నీతో నాకు పని లేదు, నీవు అట్టియాప్రేమను అణగఁగొనిపో చీనన యీ

ద్రోహమునకు ప్రాణము వదలెదను, అని భా.) 'రూఢిమ్' 'తరళి'—
సాభిప్రాయములు.

అవ॥ అపరాధినం నాయకం నాయకా భత్సయతి - భవ త్వీలి॥
భవతు అస్తు నామ - భవతా య దుచ్యతే 'మయి నాపరాధ' ఇతి త త్త
క్షైవ భవ త్వీ త్యథాః - విదిత మేత దాఖ్యాన - మత్ర నిహ్నవోఽను
సంధేయః - హా ప్రియ - వ్యథాకలాపై నికరథాకవచనై - రలం
పర్యాప్తం - గమ్యతాం నిగమః క్రియతాం - తే దోషః అపరాధ-స్తను
కపి స్వల్పాఽపి - నాస్తి - అస్తాకం తు - విధి నైకవం - పరాజ్ఞుభిః
విముఖః - ప్రతికూల ఇత్యథాః-తథా రూఢం తేన ప్రకారేణ అతిశయితం-
తవ ప్రేమ - ఇమా మీదృశిం - దశా మవస్థాం - ప్రపన్నం యదిప్రాప్తం
చేత్ - ప్రకృతితరళ స్వభావచచ్ఛరే - హతబీబిత్ వ్యగ్ధబీబిత్ - గతే
సతి - నః అస్తాకం - కా పీడా కా బాధా - నా స్త్యేవే త్యథాః-ఇతి
సంబంధః. ప్రేమత్యాగ స్వయాక్రియతే యది మయా ప్రాణత్యాగః
క్రియత ఏవే - త్యనన గమ్యమానాభేన ఇతఃపర మేవం త్వంగా న
కతావ్య మి త్యథోక్త వ్యజ్యతే. నాయకా స్వీయా ధీరాధీరా ప్రగల్భా
చ, యథోక్తం దశరూపక -

'సావహితాద రోదాస్తే రతా ధీ రతరా క్రుధా

నిర్భర్తన్తి తాదయే నృధ్యా మధ్యాధీ రేవ తం వచేత్.' ఇతి.
మధ్యాధీరా తు కీదృ శీతి చేత్ -

'ధీరా సోత్వాసవక్రోక్త్యా మధ్యా సాక్రూః కృతాగసం
ఖేదయే ద్దయితం కోపా దధీరా పరుషాక్షరమ్.' ఇతి.

అత్ర సోత్వాసవక్రోక్త్యా కోపా ద్దయితం ఖేదయే దితి లక్షణగ్రహ విద్య
మానత్వాత్ - ధీరాధీరా ప్రగ లైభవ. నాయక శృతః. ఈష్యాకమాన
కృతో విప్రలమృభృక్షారః - అత్ర మానకృతం శృక్షారి సమక. ఆక్షేపా
ఽలంకారః.

ఉరసి నిహిత స్తూరో హరః, కృతా జఘనే ఘనే
కలకలవతీ కాఞ్చీ, పాదౌ రణన్తణి నూపురా,
ప్రియ మభిసర స్యేవం ముగ్ధ త్వ మాహతడ్డిమా
యది, కి మధిక త్రాసోత్కమ్పా దిశ స్సముదీక్ష సే? ౨౯

వలపు పెంపునంజేసి తగనివేషమున ప్రియు నభిసరించుచున్న నాయి
కను గజి మందలించుట, — ఉరసి తారః హరః నిహితః = ఎదయందు
నిర్మలమయిన ముత్తైపుంబేరు తాల్పబడినది (.. పేరును చాల్చితివి), ఘనే
జఘనే కలకలవతీ కాఞ్చీ కృతా = వికాలమయిన కటిప్రదేశమందు శబ్దాయ
మానమైన మొలత్రాడు ఉంపబడినది (... మొలత్రాటిని ధరించితివి),
పాదౌ రణన్తణి నూపురా = అడుగులు మొరయుచున్న రతననాల
యందియులుగలవి (... రత్నాలయందెలను పెట్టుకొంటివి), హే ముగ్ధే =
ఓనీ గోళా, ఏవం త్వహ ఆహత డిడ్డిమా (సతీ) ప్రియమ్ అభిసరసి యది =
ఇట్లు (ఇట్టి వేషముతో) నీవు వాయింపబడిన తుడుముగలదానవై (తుడుము
వాయింపించుకొనుచు) (నీ) ప్రియుని అభిసరించుచున్నదాన వయ్యను,
అధిక త్రాస ఉత్కమ్పా (సతీ) కిం దిశః సముదీక్ష సే = ఎక్కువలైన భయ
మును వణఁకును గలదానవై (మిక్కిలి భయపడుచును వణఁకుచును) ఏల
దిక్కులను పరికించెదవు?

తా. — ప్రియు నభిసరించెడునీవు ఎవరేని కనుదురో యనుభయమాచే
నలుగడలు పరికించుచున్నావు. నీవేషము పరాకుగా నున్నవారిని సయితము
హెచ్చరించి నిన్ను చూపించునట్టిది. నీనగలకబ్బము దప్పవాయింపుటగా
నున్నది, నీహరముకొంతి కాగడావెలుగురుగా నున్నది. ఇట్టివేషముతో
అభిసరించినచో తప్పక పలుపురకంటఁ బడుదువు. ఈవేషము మార్పు
కొమ్ము అనుట.

అన॥ రాగాతిశయా దనుచితవేషే జైవ ప్రియ మభిసర స్త్రీం నాయి
కాం స ఖ్యుపాలభతే - ఉర సీతి || ఉరసి - తారో నిర్మలః || ని || 'ముక్తా

శుద్ధౌ చ తారః స్వా’ దిత్యమరః - హఠో - నిహితో విన్యస్తః - ఘనో
 విపులే - జఘనే కటిప్రదేశే - కలకలవతీ శిఖానవతీ - కాశ్చి మేఖలా-
 కృతా రచితా నిబద్ధ త్యగః॥ ని॥ ‘స్త్రీకట్యాష్టేఖలా కాశ్చి త్య’మరః-
 పాదో చరణౌ - రణన్తణిసూపురౌ రణన్తా మణిసూపురౌ యయో స్తౌ
 తథోక్తౌ కృతా - హేముగ్ధ మూఢే - త్వ - మేవ మనెన ప్రకారేణ -
 ఆహతడిణ్ణిమా ప్రహతవాద్యా సతీ - నిర్మలహరణ్యోత్సన్నయా భూషణ
 రవై శ్చ అత్తప్రకాశనం కృతవతీ త్యథః - ప్రియ మభిసరసి యది
 ప్రియం ప్రతి - కాముకీ గచ్ఛసిచేత్ - అధికత్రాసోత్కమ్పా - ఉద్గతః
 కమ్పా యస్యా సా త్రాసేన - ఉత్కమ్పా - అధిక మత్వగ్గం - త్రాసో
 త్కమ్పా భూత్వా - దిశః కరుభః - ఇత స్తత ఇ త్యగః - కిం సముదీక్ష
 నే కి మర్థం విలోకయసి - ఇతి సంబంధః. అత్ర అభిసరుకం ప్రవృత్తాం
 బాహ్యజ్ఞణే త్రాసా ద్విశోఽవలోకయంతిం నాయకౌం యదృచ్ఛయా
 సమాగతా సఖీ ‘హే మూఢే అభిసరణే ఏవ మాహతడిణ్ణిమాయా స్తవ
 త్రాస స్సంభవతి కి’ మితి వక్రోక్త్యా ఉపాలభ్య తత స్తస్యా స్తాదృశం
 ప్రతిషేధయ తీ త్యభిప్రాయః. అత్ర శక్ష్మా నామ సంచారీ భావః.
 యథోక్తం -

‘శక్ష్మాఽనిష్టాగమోత్పేక్షా; విభావోఽస్యా నిరూప్యతే;
 చార్యరాజాపరాధాద్యా దకార్యా ద్దర్శితా స్పృణామ్;
 అనుభావో భవ త్యస్యా వై వణ్యకం, సృక్వలేహనమ్,
 అన్యోన్యదర్శనే యతోఽ, వీక్షణం చ ముహు దికాశామ్.’ ఇతి.

అత్ర నాయకౌ పరకియేతి నాశంకనీయా! - అభిసరణే తస్యాః స్వనవ
 ద్భూషణధారణస్య అయుక్తత్వాత్. కించ సాధారణీ చ న భవతి అభి
 సరణే తస్యా స్త్రాసోత్కమ్పత్వస్య అభావాత్. కిం తు స్వీయా మధ్యా
 చ. నను స్వీయాయా అ ప్యభిసరణే స్వనవద్భూషణధారణ మయుక్త
 మెవ ? సత్యమ్ - అయుక్తమ్. ఏతత్ స్వనవద్భూషణ మభిసరణే

విషయే న కృతం, కింతు వాసకసజ్జకావస్థాయాం - తథా చోక్తం
భారతీయే—

‘ఉచితే వాసకే యాతు రతిసంభోగ లోలుపా
మణ్డనం కురుతే హృష్టా సా స్యా ద్వాసకసజ్జికా;
వాసోపచరణేఽ త్యథాకం భూషణగ్రహణం భవేత్’;

రశనానూపురప్రాయం స్వనవచ్చేతి యద్భవేత్.’ ఇతి;
ఇయం ప్రథమం వాసకసజ్జికా భూత్వా ప్రియే చిరయతి సతి ఉత్కణ్ఠాతి
శయం ప్రాప్తా మద నేన ప్రేర్యమాణా అజ్ఞానేన త వైవ సాభిరణా అభి
సర్తం ప్రవృత్తా, తథాహి -

‘హిత్వా లజ్జాం సమాకృష్టా మద నేన మదేన చ
యాభిసారయతే కాన్త సాభవే దభిసారికా’

(సారయత ఇత్యత్ర ‘స్వాగృణ్యస్తః’)

‘సంతానా స్వేషు గాత్రేషు త్రస్తా దిక్షేపిషితానా
అవగృహ్యనసంపీతా హ్యభిగచ్ఛే త్కులాబ్జనా.’

ఇత్యుక్తత్వా న్న దోషః. నాయకో దక్షిణః. అత్ర హాస్యశృంగారి నమూ-
యథోక్తం దశరూపక - ‘హాస్యే వైవ తు శృంగారం భయేన విహితం
ప్రిధే’ తి. ఆక్షేపిఽలంకారః. ౨౯

ప్రాతగ్ప్రాత రుపాగృణేన జనితా

నినిద్రతా చక్షుషా,

మూన్దాయా మమ గౌరవవ్యపనయా

దుత్పాదితం లాఘవమ్,

కిం ముగ్ధేన కృతం త్వయా రమణ భీ

ద్భక్తా మయా గమ్యతాం,

దుఃఖం తిష్ఠసి య చ్చ పథ్య మధునా

కతాన్తస్మి తచ్చోష్ణసి.

30

ఇందు నాయకుని వైద్యునిగాను తన్ను గోగిజింగాను నాయక పలుకుచు జెప్పచున్నది.—ప్రాతః ప్రాతః ఉపాగతేన (త్వయా మమ) చక్షుషాః నిర్మద్రతా జనితా = ప్రతివేకువను (ప్రతిదినమును వేకువను అనుట) వచ్చెడు (నీచేత నా) కన్నులకు నిద్రలేమి కలిగింపబడినది (పగటి నిద్ర అపథ్యముగాన దానిని తొలగించితి వనుట, రాత్రియల్ల నీద్ర మేలు కొనియుంటి నని చెప్పరము), మన్దాయాః మమ గౌరవ వ్యవసయాత్ లాఘవమ్ ఉత్పాదితమ్ = జాడ్యముగలదానయిన నాకు గురుత్వ(దోష, మమ పోగొట్టుటచేత (దేహమందు) లఘుత్వము కలిగింపబడినది (మాధురాల నయిన నన్ను పరువు చెలిపి అవమానపఱచితివి అని చెప్పరము), మగ్ధేన త్వయా కిం కృతమ్ = (అహా!) కపట మెఱుంగనివాడవు నీవు (నాకు) ఎంత (యారోగ్యము) చేసితివి (కపటివి నీవు ఎంత చే టూనరించి తివి అని చెప్పరము), రమణ మయా భీః ముక్తా=ప్రియుఁడా! నాచేత భయము విడవబడినది (నా రోగము తుదురుచున్నది, నాకింక ప్రాణ భయములేదు అనుట) (ఇంక నేను చావునకు వెఱవను, ప్రాణత్యాగమునకు సిద్ధపడియున్నాను అని చెప్పరము, ['మరణ' అని పాఠాంతరము; ఆపక్ష మున, మరణీః ముక్తా=మరణభయము విడిచితిని అని యర్థసంగతి నూహించునది.] గమ్యతామ్ = పొమ్మ, దుఃఖం తిష్ఠసి = కష్టముగా నున్నావు (ఎంతటికో మందియ్యవలసినవైద్యునికి ఒకచోటనే చిర ముండుట కష్ట ముగదా; నాకడ నుండుట నీకు దుఃఖకరము అని చెప్పరము), (కిం, చ అధునా యత్ పథ్యం తత్ కర్తాస్మి త్రోష్ణసి=మఱియు ఇప్పుడు (ఉన్న దేహస్థితికి, ఏదిపథ్యమో దానినే చేసెదను, (నీవు) విందువు (నా కింక చావే తగినది, ఆపని చేసెదను అని చెప్పరము.)

వైద్యుపరము:—నీవు కపట మెఱుంగని సజ్జనుడవు, ప్రతిదినము వేకువనే వచ్చి నాదేహస్థితిని విచారించికొని పగటినిద్ర మాన్పించి వ్యాధి

కారణ మయిన గురుత్వమును పోగొట్టి దేహము తేలికపడునట్లు చేసితివి! అహ! నీవు నాకు ఎంతటి యుపకారము చేసితివి! ఇంక నాకు ప్రాణ భయము లేదు. ఇంక నీ కెందులకు ఇక్కడ వృథాగా కాలహరణము చేసికొనుట? మఱి యెచటికినియు (వైద్యమునకు) పొమ్ము. నేను ఇంకను పథ్యమే చేయుచుండెదను. నీవును (నా సేవకులవలన) వినుచు నే యుండువు.

వాస్తవాభిప్రాయము:—నీవు పరమధూర్తుడవు, ప్రతిదినము తెల్ల వారువఱకు నిన్నెదురు సూచియించి నాకన్నుల కెన్నఁడును నిద్రలేకయే పోయినది, మందభాగ్యురాలిని నన్ను అగౌరవపఱచి నలుగురలో తలవంపు చేసితివి. ఇంతకన్న నీవు నా కేమి ద్రోహము చేయఁగలవు? ఇంక నేను మరణమునకు లెగించి యున్నాను అదియే నాకు తగినది. ఏల నాకడ నిట్లు కష్టముతో నిలిచెదవు? ఆవలికి పొమ్ము. ఆతగినపనియే (ప్రాణత్యాగ మే) నేను చేసెదను, నీవును వినియెదవు.

అప॥ అపరాధినం నాయకం కుపితా నాయకౌ ఉపాలభతే - ప్రాత రితి॥ ప్రాతః ప్రాత రుష స్యషసి - ఉపాగతేన సమాగతేన - త్వయా - చక్షుషో నేత్రయోః - నినిత్రతా నిద్రాహిని - జఞ్ఞానితా ఉత్పాదితా - కిం చ - గౌరవ వ్యపనయాత్ గురుత్వహరణాత్ - మన్దాయాః భాగ్య హీనాయాః-మమ॥ ని॥ 'మూఢాల్పపటు నిభాకాగ్యా మన్దాః స్యురి' త్వ మరః - లాఘవం లఘుత్వ - ముత్పాదితం జనితం, ముగ్ధన అజ్ఞాత కైత వేన-త్వయా కిం కృత మయుక్తం కి మపి నాచరితమ్-ఇదం వాక్య మప హ్నవే-కిం తు మయా-రమణభీః రమణ ఇతి భీః ముక్తా మయైవ భయం విహాయ ఏవ ముక్త మిత్యర్థః - దుఃఖం సక్లకం తిష్ఠసి - గమ్యతాం గమనంక్రియతాం-అథునా ఇదాసీం - య త్వత్ప్ర విప్లవం తత్కౌతాహస్తీ త్వనేన గమ్యమానమరణోద్యోగ సూచనేన ఇతః పర మేవం త్వయా న కతకావ్య మితి నిషేధో గమ్యతే. అత్ర స్వీయా నాయకౌ ధీరా ప్రగ ల్భచ, ఖడ్జితా. నాయక శృతః. విప్రలమ్భకృత్కారః. సోపాలమ్భ వచనం నమకా. అక్షేపోలంకారః.

ప్రస్థానం వలయైః కృతం, ప్రియసఖై రస్తై రజ్జసం గతం,
 ధృత్యా న త్తణ మాసితం, వ్యవసితం చిత్తై న గతుం పురః
 యాతుం నిశ్చిత చేతసి ప్రియతమే సర్వై స్సమం ప్రసితం
 గస్తవ్యేసతి జీవిత, ప్రియ సుహృత్సార్థః కి ముత్సన్నజ్యతే?.

ప్రవత్సన్యత్పతిక (=భర్తదేశాంతరముపోనున్న నాయిక) తన ప్రాణ
 మతో ముట్టుపెట్టుకొనుట. — (ప్రయోగవ్యత్యయము:—) ప్రియతమే
 యాతుం నిశ్చిత చేతసి(సతి) = ప్రియతముఁడు (దేశాంతరము) పోవుటకు
 నిశ్చయించుకొన్న మనస్సు కలవాఁడు (కాఁగానే), (ప్రియసఖైః) సర్వైః
 సమం ప్రసితమ్ = (నా నెచ్చెలులు) అన్నియు (ఆయనతో) కూడ తరలినవి,
 (అది ఎట్లునఁగా), ప్రియసఖైః వలయైః ప్రస్థానం కృతమ్ = (నా) నెచ్చెలు
 లయిన గాజాలు పయనము చేసినవి (కంకణములమీఁద ప్రీతి గలగు గాన
 అవి నెచ్చెలు అనఁబడినవి, కార్మ్యవశంబున గాజాలు వదులై జాతీ పడి
 పోయిన వనుట, ప్రియసఖైః అస్తైః అజస్రం గతమ్ = (నా) నెచ్చెలు
 లయిన కన్నీళ్లు (కన్నీళ్లు నెచ్చెలులవలె దుఃఖకాంతి నేయునుగాన నెచ్చెలు
 లుగాఁ జెప్పఁబడినవి, సంతతము పోవుచు నేయున్నవి, నిరంతరము ఏడ్చు
 చున్నా ననుట), (ప్రియసఖ్యా), ధృత్యా త్తణం న ఆసితమ్ = (గౌరవముం
 గాచునది యగుటచే నెచ్చెలియైన) ధైర్యము త్తణము (అయినను) నిలువ
 దాయెను, అదియుం దరలిన దనుట, ఇత బ్రదుకలేననుట), (ప్రియసఖేన)
 చిత్తేన పురః గస్తం వ్యవసితమ్ = (నా నెచ్చెలియయిన) మనస్సు ముందుగా
 పో నుద్యమించినది. (నామనస్సు ఆతనితోనే ఉన్న దనుట,; జీవిత = ఓ
 ప్రాణమా, గస్తవ్యే సతి (నీవు) పోవలసియే) యుండఁగా, ప్రియ
 సుహృత్ సార్థః కిమ్ ఉత్సన్నజ్యతే = అప్త మిత్రుల సమూహమును (సో
 బత్తును) ఏల వదలెడవు (పోకొట్టుకొనెడవు), (అమిత్రులతోనే పయ
 నము చేయు) మంచిదిగదా, వారిలోనే పొమ్ము; అనుట; ఇట్లు నాయిక
 తన మరణోద్యోగమును తెలుపుచున్నది.)

అవ || నాయికౌ జీవితం ప్రత్యాహ - ప్రస్థాన మితి || ప్రియతమే -
 యాతుం ప్రస్థాతుం - నిశ్చిత చేతనీ సతి - నిశ్చితం కృతనిశ్చయం - కతఃరి
 నిష్ఠా-చేత శ్చిత్తం-యస్య స తథోక్త స్తస్మి-న్వలయైః కబ్జ-జైః-ప్రస్థానం
 ప్రయాణం - కృతం - సద్యోవిరహేణ దేహకాశ్యా త్కరభూషణాని
 గళితా నీ త్యర్థః - ప్రియసభైః ప్రియమిత్రైః - అస్రైః సేత్రజలై - రజస్రం
 సంతతం - గతం ప్రయాతం - ధృత్యా దైర్యేణ - క్షణం క్షణమాత్రం -
 నాసితం, చిత్తేన చేతనా - పురోఽగ్రతః - గస్తం - వ్యవసితం వ్యవసాయః
 కృతః - ప్రియసభై రితి విశేషణం లిబ్ధవచన వ్యత్యయేన సర్వత్ర యోజనీ
 యమ్ - ఏవం సర్వై సమస్తై - ర్వలయాదిభి - స్సమం సహ - యుగప ది
 త్యర్థః - ప్రస్థితం గమనం కృతం - హే జీవిత తవ - గస్తవ్యే గమనే
 కస్తవ్యే సతి - ప్రియసుహృత్సాధకః ప్రియా శ్చితే సుహృద శ్చ ప్రియ
 సుహృదః - తేహం - సాధకః సమూహః - కి మత్స్యజ్యతే కిమథకం
 పరిత్యజ్యతే - త్వయా తేన సహ గస్తవ్యమి త్యర్థః - ఇతి సంబంధః. అత్ర
 నాయికౌగూః ప్రియప్రయాణనిశ్చయజ్ఞానేన సద్యస్సమదృభితవిరహసం
 తాపదళాతిశయ మసహమానాయా ఏవం జీవితోపాలమ్భనే తస్యా
 జీవితధారణ మనిష్ఠ మితి వ్యజ్యతే. అత్ర చైన్యం నామ సంచారి భావః.
 నాయికౌ స్వీయా మధ్యా ప్రగల్భయౌ రన్యతరా చ. నాయకోఽనుకూలః.
 ప్రవాసవిప్రలమ్భశృంగారః. సోపాలమ్భవచనం సర్వ. ఆక్షేపాఽ-
 లంకారః.

30

‘నుప్రాప్తయం, సఖి నుప్యతా మి’తి గతా
 స్సఖ్యః; స్తతోఽనంతరం
 ప్రేమావేశితయా మయా తరళయా
 న్యస్తం ముఖం తన్మృతై;
 8

జ్ఞాతేఽలీకనిమీలనే నయనయో
 ధూర్తస్య రోమాఞ్చతో,
 లజ్జానీ స్తమ; తేన సాఽప్యపహృతా
 తత్కాలయోగైః క్రమైః.

3.9

నాయిక తాను ప్రేమాతిశయముచేతఁ జేసినచాపలమును సఖిగో
 చెప్పకొనుట. — (ప్రయోగవ్యత్యయము:—) సఖ్యః = (నా) చెలులు, 'సఖి
 ఆయం సుప్తః సుప్యతామ్' ఇతి = చెలీ, ఇతఁడు నిద్రఁజెందినాఁడు (నీవును)
 నిద్రపొన్చు' అని. గతాః = (మాపడకగదినుండి) వెడలిపోయిరి, తతః
 అనన్తరమ్ = అటు తర్వాత, ప్రేమ ఆవేశితయా తరళయా మగ్నా ముఖం
 తత్ ముఖేన్యస్తమ్ = మక్కువయొక్క ఉద్రేకముగలదాన నగుటచేత చపల
 నయిన నేను (నా) ముఖమును అతనిముఖముమీఁద ఉంచితినీ, (అంతట),
 ధూర్తస్య రోమాఞ్చతః నయనయోః అలీక నిమీలనే జ్ఞాతే సతి =
 (ఆ) వంచకుని (చెక్కిలియందలి) గగుర్పాటుచేత (అతని) కనుదోయి
 యొక్క అబద్ధపు మాయాట (నాకు) ఎటుకవడఁగానే, మమ లజ్జా ఆ
 సీత్ = నాకు సిగ్గు ఆయెను, సా అపి తేన తత్కాల యోగైః క్రమైః అప
 హృతా = దానిని (అలజ్జను) అతఁడు ఆ సమయమునకు తగిన చెయిదముల
 చేత తొలగించినాఁడు,

తా. — నాయికతోడ స్వైరవిహారమునకు ఆటంకముగా పడక
 టింట చేరియున్న సఖులను త్వరగా తొలగించుటకై నాయకుఁడు కన్నులు
 మూసికొని నిద్రపొవుచున్నట్లు టక్కుచేసినాఁడు. అంతట నాసఖులు
 నాయికతో 'సఖి నీవల్ల భుండు నిద్రపొయినాఁడు, నీవును నిద్ర పొన్చు' అని
 హెచ్చరించి వెడలిపోయినారు. అంతట ప్రేమాతిరేకమున నాయిక నాయ
 కుని ముఖమునకు తనముఖమును తగిలింపఁగా అతనివదనమున పులక లుప్త
 పిల్లెను, దానిం గని దొంగనిద్ర యగుట యెఱింగి నాయిక తాఁ జేసిన

చాపలమునకు తాను అజ్ఞపడుచుండఁగా నాయకుఁడు రభసాలింగ నాదులచే
ఆలజ్ఞను పోఁగొట్టెను.

అవ ॥ నాయక ప్రేమాతిశయకృతం స్వకీయం చాపలం సఖ్యాః
పురస్తా దాహ - సుప్తియ మితి ॥ హే సఖి అయం సుప్తః నిద్రితః -
త్వయా బి - సుప్యతాం సుప్తిః క్రియతా - మి త్యుక్త్వా సఖ్యో గతాః -
తత స్సఖిగమనా - దనన్తరం పశ్చా - త్ప్రేమావేశితయా - ప్రేమః -
ఆవేశః ఉద్రేకః - సోఽస్యా స్తీతి ప్రేమావేశిని - తస్యాభావః ప్రేమా
వేశితా - తయా 'త్వతిలో న్గణవచనస్య' ఇతి పుంవద్భావః - తరళయా చప
లయా - మగూ - తస్య భౌతస్య ప్రియస్య ముఖే - మదీయం ముఖం - న్యస్తం
నిహితం - తిత్తస్య - ధూతకాన్య వచ్చకస్య - రోమాఞ్చితః పులకోద్ధ
మాత్ - నయనయో రభీక నిమిలనె అన్యతముకుళనే - జ్ఞాతే విదితేసతి -
మమ లజ్జా ఆనీత్, నా చ లజ్జా తేన ధూతేకన తత్కాలయోగైర్విస్తత్య
మయోచితైః - క్రమే నాన్యాయై - రుపచారై రి త్యథకః అపహృతా నిర
స్తీతి-సంబంధః. అభిప్రాయో వ్యక్త ఏవ. బౌత్సక్యం నామ సంచారి
భావః. నాయకా స్వీయా మధ్యా చ. నాయకోఽనుమూలః. సంభోగ
శృంగారః. అత్ర నర్మగభకాః. ఆక్షేపోఽలంకారః, యుక్తి రలం
కారః.

32

కోపో యత్ర భ్రుకుటిరచనా, విగ్రహో యత్ర మానం,
యత్రాఽన్యోన్యస్తిత మనునయో, దృష్టిపాతః ప్రసాదః,
తస్య ప్రేమ్య స్త దిద మధునా వై శసం పశ్య జాతం,
త్వం పాయస్తే లుతసి, న చ మే మన్య మోక్షః ఖలాయాః.

నాయకునియపరాధాతిశయమునకు కోపించి నాయక యాతనిని
వక్రొక్తుల నిందించుట. — యత్ర ప్రేమ్యి కోపః భ్రుకుటిరచనా = వీ యను
రాగమందు కోపము(వలని దేవు) బామముడిచేయుట (మాత్రహి) (అనఁగా

పూర్వము ఎప్పుడేని ఎందుకేని కోపము కలిగిన ఆకోపముచేత బామలు విజుచుట తప్ప అంతకన్న చేష్టలు అనిఁగా కువాళములు తగ్గనతాడనములు ఇట్టి యెక్కువచేష్టలు ఏవియు చేయ మన సొప్పనంత ప్రేమాతిశయము ఉండె ననుట, ఇట్లే ఉత్తరవాక్యములయందును అగ్ర మూహింపవలయును;), యత్ర విగ్రహాః మానవః = ఎందు (ఏప్రేమ యుండినకొలమందు) కల హము పలుకమియో, యత్ర అనునయః అన్యోన్య స్థితమ్ = ఏప్రేమయందు ఉండింపు ఒండొరులంగూర్చిన చిఱునవో, యత్ర ప్రసాదః దృష్టిః = ఏప్రేమయందు అనుగ్రహము చూపా, తస్య ప్రేక్షాః అధునా వైశసం జాతమ్ = ఆ (అంతగొప్ప) ప్రేమకు ఇప్పుడు నాశము కలిగినది, తత్ ఇదం పశ్య = అట్టి దీనిని (ఈప్రేమనాశమును) చూడుము, త్వం (మె) పాద అస్తే లుతసి = నీవు నా పాదముల కడం నైల్లుచున్నావు, కిం (చ) = అయినను, ఖలాయాః మే మన్య మోక్షాః న = పాపాత్తురాలనయిన నాకు కోప త్యాగము (కోపము తీయుట) లేదు, పూర్వము నామీఁద నీకు వాస్తవ మయిన ప్రేమ యుండినప్పుడు ఎప్పుడును ఎక్కువకోపమునకు కారణము కలిగించినవాడవు కావు. ఆ ప్రేమ అలదానిపాలు అయినయిప్పుడు నాకు తీరియొగ్గు నొనర్చితివి. ఇంక నీతో నా కేమి? అని భా.

అవ || నాయకస్య అపరాధాతిశయేన కుపితా నాయకౌ వక్రోక్తౌ త మాహ - కోప ఇతి || యత్ర యస్తి స్వేచ్ఛి - కోపోఽమషణః - శ్రుతురీరచనా భూతివితేపరచనా మాత్రం - న తు నిభణత్సనాదికం - అత్ర కోపశబ్దేన కోపకృతకమణ లక్ష్యతే - యత్ర యస్తిక్వా స్పేచ్ఛి - విగ్రహో విద్వేషః - మాన మభాషణ మేవ న విల్లేషః - విగ్రహ శబ్దేనాపి తత్కర్త లక్ష్యతే - యత్ర యస్తి స్వేచ్ఛి - అనునయః సాస్తవనమ్ అన్యోన్య స్థిత మితరతర దరహానితమాత్రం - న సఖీప్రభానాదికం - యత్ర యస్తిక్వా ప్రేక్షి - ప్రసాదః ప్రసన్నతా - దృష్టిపాతః అవలోకన మాత్రం - నాశ్రుపాతాదికమ్ - అత్ర చతుర్థవాక్య కవినా యత్రేతి

శబ్దో న కృతః త దయుక్తం - 'యత్ర దృష్టిః ప్ర సాద' ఇతి వా పాఠః -
తస్య ప్రేక్షాః - అధునా ఇదానీం - వైశసం హాని - జాత మత్పన్నం - తది
దం - పశ్య అవలోకయ - వైశసజనన మేవ వివృణోతి - కి మితి - త్వం
పాదానై పాద స్తానై - లుతసి పరివతాసే - ఖలాయాః దుష్టాయాః - మే
మమ - మన్యుమోక్షః కోప కాన్తి శ్చ - న భవ తీతి సంబంధః. అత్ర
మన్యుః స్త్రియదుష్టతానిమిత్రకః - యథా భారతీయ -

‘ప్రతిపక్షసకాశాన్తు య సాన్నిభాగ్య ప్రకాశకః

ఉపసర్పే సుచిహ్నా శ్చ మన్యుః ప్రత్యోపజాయతే.’ ఇతి.

ఖలాయా ఇత్యాత్మని ఖలత్వాగోపణేన ప్రియస్య ఖలత్వం జ్ఞాప్యతే; మన్యు
మోక్షాభావకథనేన ప్రియస్య అపరాధాతిశయో వ్యజ్యతే. అత్ర నాయకా
స్త్రియా ధీరా ప్రగల్భా చ, కించ ఖణ్డితా. నాయకో ధృష్టః. మానకృతో
విప్రలమ్భః శృంగారః. ఈష్యక్రోధప్రాయం నమక. ఆక్షేపాః
ంతకారః.

33

‘సుతను జహిహి మానం, పశ్య పాదానతం’ మాం,

న ఖలు తవ కదాచి తోక్తం ఏవంవిధోఽభూత్;’

ఇతి నిగదతి నాథే తిర్యగామిలితాశ్చ్యో

నయనజల మనల్పం ముక్త, ముక్తం న కిచ్ఛిత్. 34

(హి) సుతను మానం జహిహి = (ఓ) కోభనాంగీ మానమును

మానుము, పాద ఆనతం మాం పశ్య = అడుగులకు ప్రణమిల్లియున్న

నన్ను చూడుము, తవ ఏవం కోపః కదాచిత్ న ఆభూత్ ఖలు = నీకు ఇట్లు

(ఇంత) కోపము ఎప్పుడును కలుగ లేదు కదా, ఇతి నాథే నిగదతి (గతి) =

ఇట్లుని భర్త పలుకుచు (ఉండఁగా), తిర్యక్ ఆ మిలిత అశ్చ్యో అనల్పం

నయనజలం ముక్తం కిచ్ఛిత్ (అపి) న ఉక్తమ్ = అడ్డముగా ఇంచుక మూసి

కొనఁబడిన కన్నులుగల దానిచేత (- కలఁగైననాయిక చేతి) విస్తారముగా

కన్నీళ్లు విడువఁబడినవి ఏమియు చెప్పఁబడలేదు.

అవ || తుపితాం నాయకాం సాన్త్యయతో నాయకస్య స్థితిం కవి
 రాహ - మత స్థితి || హే మతను శోభనాజ్ఞి కాన్తే - చాన మభావణం -
 జహిహి త్యజ - పాదానతం పాదప్రణతం - మాం - ప క్యావలోకయ-తవ -
 కదాచి త్కుతశ్చి త్కాలేఽపి - ఏవంవిధః ఈదృశః - కోహో - నాథూ
 త్ఫలు ఖలశబ్దోఽనునయే || ని || 'నిషేధ వాక్యాలంకారానునయామస్త్ర
 జేఖ' ల్విత్వమరః - ఇ త్యేవం - నాథ - నిగదతి వదతి సతి - తిర్యగామిలి
 తాక్ష్యా - తిర్యక్తిరశ్చీనం యథా - ఆమిలితే - అక్షిణీ నేత్రే - యస్యా
 స్సా తథోక్తా తయా నాయకయా - అనల్పం బహులం - నయనజలమస్ర -
 ముక్తం త్యక్తం - కిఞ్చి న్నోక్తం భాషితం య కిఞ్చి న్నా - స్థితి సంబంధః.
 'న ఖలు తవ కదాచి త్కోప ఏవంవిధోఽథాత్' ఇ త్యనేన పూర్వ మ
 ప్యనేన బహుశోఽపరాధ మితి వ్యజ్యతే, 'నయనజల మనల్పం ముక్తమ్'
 ఇత్యనేన ప్రసాద ప్రాదుభావ మ్మన్యతే 'తిర్యగామిలితాక్ష్యా' ఇ
 త్యనేన గమ్యమానప్రసాదసంవరణే 'నోక్తం చ కిఞ్చి ది'త్యనేన ఈమ్యాకా
 నువృత్తి మ్మన్యతే. అత్ర కోపభావశాన్తిః. నాయక స్వీయా మధ్యాచ.
 నాయక శ్మతః. మానకృతో విప్రలమ్భః శృంగారః, అత్ర నగ్రస్ఫృటః.
 'నమకాస్ఫృటస్తు భావానాం నూచితోఽల్పరస స్తు నై రి' త్యుక్తి
 త్యాత్. జాతి రలంకారః.

3౪

గాథాలిజన వామనీకృత కుచ ప్రోద్భిన్న రోమోద్గమా
 సాస్త్రస్నేహ రసాతి రేక విగళ త్కాఞ్చీ ప్రదేశామ్పరా
 మా మా మానద మాతి మా మల మితి త్రామాక్షరోల్లాపినీ
 సుప్తా కి న్ను మృతా ను కిం మనసి మే లీనా వీలినా ను కిమ్ ?

నాయకవాక్యము. - గాథ అలిజన వామనీ కృత కుచప్రోద్భిన్న
 రోమ ఉద్గమా = దిట్టమయిన కవుగిలింతచేత తులుచవిగాఁ జేయఁబడిన
 సునములయందు వెలివడిన గగుర్పాటుయొక్క పొటమరించుటగలది

(యు), సాన్ద్ర) స్నేహ రస అతిరేక విగళత్ కాశ్చీప్రదేశ అమృరా =
దట్టమయిన (విక్కుటమయిన) అనురాగ భావముయొక్క పెంపుచేత జాతి
పోవుచున్న మొలత్రాటితావునందలి వస్త్రముగలిది(యు), (హ)
మానద = (ఓయి) (నా) మానము చెఱుపు నాఁడా, మా మా = వలదు
వలదు, అతి మా = అధికము వలదు, మామ్ అలమ్ = నన్నగుర్చి
చాలును, ఇతి త్వామ అక్షర ఉల్లాపిసీ = ఇట్లని తగిన యక్కరములను
పలుకుచున్నది (యు నై), సుప్తా, కిం ను = నిద్రించినదాయేమి, మృతా
కిం ను = మృతినొందినదా (మూర్ఛిల్లినదా) యేమి, మే మనసి లీనాకిం ను =
నామనస్సులో అణగిపోయినదా యేమి, విలీనా కిం ను = లయమైనదాయేమి?

నానాయిక కుచములు కుఱుచలగునట్లుగా ఆరుమంబడి పులకలతో
నిండుకొన్న బిగికవుంగిలింతతో అనురాగాలీశయముచే పిఱుంద చీర ఎడలి
పడిపోవు చుండఁగా, 'వలదు వలదు, నామానము తీయకు, చాలు చాలు,
నన్ను వదలు' అను నీయక్షరములను క్రమక్రమముగా తగ్గుతగ్గుస్వరమునఁ
బలికి, ఆనందపారవశ్యముచేత కడకు నిద్రించినదో, మూర్ఛిల్లినదో నామన
స్సులో దాగి పోయినదో, దానినో బిక్కిమయిపోయినదో తెలియని
యట్లుగా నిశ్చేష్టురాలై యుండెను.

అవః నాయకోక్తిః - గాఢాలిజ్జ సేతి || గాఢాలిజ్జన వామసీ కృత
కుచ ప్రోద్భిన్నకోమోద్గమా దృఢాశ్లేష ఖర్వీ కృత స్తన సముద్భూత రో
మాశ్వా - సాన్ద్ర) స్నేహ రసాతిరేక విగళ త్కాశ్చీప్రదేశ కామృరా నిబిడ
ప్రేమాతిశయ సంసమాన మేఖలాప దాంశుకా సతీ - నాయికా - హే
మానద మానం గరిమాణం - ద్యతి ఖండయ తీతి - మానద - స్తస్య సం
బుద్ధిః - మా మా అల మలం || ని || 'మాస్స మాలం చ వారణ' ఇత్యమరః -
అతి అతిమాత్రం - మా అలం మాం ప్రతి అల మతి మి త్యేత న్నివారణే -
ఇత్య కేన ప్రకారేణ - త్వామాక్షరోలాపిసీ పారవశ్యేన కృతాక్షరం యథా
భవతి తథా వ్యాపారస్తీ - అత్ర మామేత్యాది నిషేధబాహుళ్య మద్ధా

ప్రకాశం - తతః క్రమేణ పారవశ్యాతిశయం ప్రాప్తా వితర్కతే-కి మితి-
 సుప్తా కి స్ను నిద్రితా కి స్ను - కి నివృత్తత్ర వితర్క - మృతా కి స్ను -
 మూఢికాతా కి స్ను అత్ర మృతి నామ మూఢా - 'ద ప్రవ మరణా
 సన్నా మృతి రి త్యుపచర్యతే' ఇ త్యుక్తత్వాత్ - మేమనసి - లీనా కి
 స్ను జ్ఞిప్తా కి స్ను - విలీనా కి నివృతి సంబంధః, 'మనసి మే లీనా విలీనా న
 కిమ్' ఇత్యుక్తేన వితర్కద్వయేన వినష్టభావోన్మయసంధానస్య అన్తరము సంధా
 నం కుర్వతో నాయక స్వామీ పారవశ్యోద్భేదో గమ్యతే. అత్ర ప్రళయో
 నామసాత్త్వికభావః, 'ప్రళయో నష్టచేష్ట తే' త్యుక్తత్వాత్. నాయకా
 పరకీయా కన్యా - యథా కాతువ్రతే -

'ముహురస్థుశిసంవృతాధరోష్ఠం ప్రతిషేధాక్షరవిక్ల బాభిరామం

ముఖమంసవివర్తిక పక్షలాక్ష్యః కథ మ పుష్పమితం న చుమ్మి
 తం తతో,' ఇతి. సమ్భాగశృంగారః. అత్ర నమకస్పందః 'నర్మస్పంద స్సుఖా
 రమ్భాభయాన్తో నవసం గమః' ఇతి. జాతి రలంకారః. ... 3౫

పటాలగ్నో పత్యో నమయతి ముఖం జాత వినయా,
 హతాశ్లేషం వాఙ్మతి త్యపహరతి గాత్రాణి నిభృతం,
 అశక్తా చాఖ్యాతం స్థితముఖసఖేద త్తనయనా
 హ్రీయా తామ్య త్యస్తః ప్రథమపరిహాసే నవవధూః. 3౬

నవసంగమంబున లజ్జాపరాధీనయయిన నాయకదళను వర్ణించుట. -

వధూః = క్రొత్తపెండ్లిమీతురు, పత్యో పట అలగ్నో (సతి) = భర్త
 వస్త్రమును పట్టుకొన్నవాడు (కాఁగా), జాత వినయా (సతి) ముఖం
 నమయతి = వుట్టిన (కలిగిన) వినయముకల (దై) ముఖమును వాంచు
 చున్నది, హత అశ్లేషం వాఙ్మతి (సతి) = బలాక్కారముతోడి కాఁగి
 లింతును కొరుచున్నవాడు (కాఁగా), గాత్రాణి నిభృతమ్ అపహరతి =
 అవయవములను నిశ్చలముగా వెనుకకుదించిచికినును, అఖ్యాతం అశక్తా

సతీ = (ఈయనను నివారింపుడు అని) చెప్పకొనుటకు అశక్తురాలై, స్తీతముఖ సఖీ దత్త నయనా (సతీ) = చిటునవ్వునోడి (ఈసయ్యాటమునకు ముసిముసినవ్వులు నవ్వుచున్న) మోముగలవారయిన చెలికత్తెలవై పు (మీరయిన ఈయనచేష్టలను మాన్పుడు అనునర్థముగా) నిగుడ్పఁ బడిన కన్నులు (గలవై), హియాఅన్తః ప్రథమ పరిహాసే తామ్యులి = లజ్జచేత మనస్సులోనే తొలి సయ్యాటలో శ్రమపడుచున్నది.

తా.—నవవధువు ప్రథమపరిహాసమందు భర్త తనవస్త్రమునంటి నంతట వినయముతో మోము వాంచుచున్నది, అతఁడు తన్ను బలాత్కారమునఁ గవుంగిలింపం గడంగుడు తాను తనయవములను వెనుకకు తగ్గించుకొని నిశ్చలముగా నుంచుకొనుచున్నది, వలదువలదు అని అతనితో చెప్పటకు ధీరతచాలక, అతనియాసయ్యాటమునకు చిటునవ్వునవ్వుచున్న తనచెలికత్తెలవై పు 'ఇతనిని మీరయిన నివారింపుడు' అనునర్థముగా చూచుచున్నది.

అవ || నవసంగమే లజ్జా వ్యాకులాయా నాయికాయాః దళాంకవిరాహ - పటాలగ్న ఇతి || పత్యే ప్రియే - పటాలగ్న చేలాఞ్చులగ్రాహిణి - సతి - జాత వినయా సతీ - అత్ర వినయశబ్దః కులపాలికాజనోచితాచారవాచకః - ముఖం - నమయతి అవాక్కయోతి, మాతాశ్లేషం ప్రసభాలిజ్జనం - వాఞ్చ త్యభిలషతి సతి - గాత్రాణ్యక్ష్మాని - నిభృతం నిశ్చలం యథాభవతి తథా - అపహరతి అపాకవహతి - ఆఖ్యాతు మేనం నివారయ తేతి వక్తు - ముశక్తాక్షమా సతీ - స్తీతయుక్తం ముఖం యాసాం తాః తథోక్తాః తాశ్చ తాస్సుఖ్యశ్చ తాసు - దత్తే విన్యస్తే - నయనే నేత్రే - యయా సా తథోక్తా - ఏవం - ప్రథమపరిహాసే ఆద్యనర్తవ్యాపారే - నవవధూర్నువోధా - హియా లజ్జయా - అన్తః అన్తరక్షే - తామ్యులి గ్లాని భజ - తీతి సంబంధః, అత్రాభిప్రాయో వ్యక్త ఏవ. అత్ర ప్రిడా నామ సం

చారీ భావః నాయకా స్వీయా ముగ్ధా చ. నాయకోఽనుకూలః. సంభోగః
శృంగారః. సజ్జెచ్చారూపం శృంగారి నమః. జాతి రలంకారః. ౩౬

నాపేతోఽనునయేన యః ప్రియసుహృ

ద్వాక్యైర్న య స్సంవృతో

యో దీఘం దివసం విషహ్య హృదయే

యత్నా త్కథఞ్చిద్ధృతః

అన్యోన్యస్య హృతే ముఖే విహితయో

స్తిర్యక్కథఞ్చిద్ధృతో

స్సంభేదేనపది స్తి తవ్యతికరే

మానో విహ సోఽన్యైః.

౩౬

యః (మానః) = ఏ (కోపము), అనునయేన న ఆ పేతః = (చెలి
కత్తెల) ప్రార్థనచేత పోదాయెనో, యః ప్రియ సుహృత్ వాక్యైః న
సంవృతః = ఏది అనుంగుమిత్రుల మాటలచేతను డిండదాయెనో, యః
దీర్ఘం దివసం విషహ్య యత్నాత్ హృదయే కథఞ్చిత్ ధృతః = ఏది నిడు
పయిన దినమంతయు ఓర్వబడి కడంకతో మనస్సునందు ఎట్లో (కష్ట
ముతో) పెట్టుకోబడినదో, (సః) మానః = ఆ కోపము, అన్యోన్యస్య
ముఖే హృతే (సతి) = ఒండొరుల ముఖము పెడమరింపబడినది (కొఁగా),
కథఞ్చిత్ తిర్యక్ విహితయోః దృశోః సంభేదే = ఎట్టకేలకు అడ్డముగా
నిగుడ్చబడిన చూడ్కులయొక్క కలయికలో, స్తి త వ్యతికరే (సతి) =
చిఱునవ్వుయొక్క సంబంధము (కలుగఁగా), సపది = తత్తుణమే, విహస్యః
నవ్వి (హాస పూర్వకముగా), ఉచ్ఛ్లేతః = తృణంబుబడినది. దీర్ఘ మ్—సాధి
ప్రాయము, ఈ యలుక చేత ఎంత సేపటికిని దినము ముగియనట్లు అగపడె
ననుట.

అభి. — పగ అంతయు చెలికత్తెలు వేడినను మిత్రులు బోధించినను
తీఱక హృదయమందు నాటుకొని యున్న యలుక రాత్రి ఏకాంతము
కలుగఁగానే పెడమొంగులనుండి అడ్డముగా నిగదిన యుండొరుల
చూపులు కలసి ముఖవికాసము లుప్పతిల్లుదు నిర్మలమై పోయినది.

అవ || కవే ర్వాక్యం - నాశేత ఇతి || యో మానః - అనునయేన
ప్రాథకనయా - సఖీనా మితి శేషః - నాశేతః నాపగతః - కించ యః -
ప్రియసుహృద్వాక్యైః ప్రియస్య సుహృదః ప్రియసుహృదః తేషాం వాక్యైః
ర్వచనై - నక సంవృతః న సమాపితః - యః దీఘా మా కుతం - దివసం
దినం - || నూ || 'కాలాధ్వనో రత్యస్తసంయోగ ద్వితీయా' - విషహ్య
సహిత్యా - యత్నా ధృదయే - కథశ్చిధృతః కృచ్ఛ్రిణ ధారితః - సః
మానః అన్యోన్యస్య - ముఖే వదనే - హృతే ఆకృష్టే - అపాకృతే స
తీత్యథః - కథంచి తే నాపి ప్రకారణ - తిర్యక్తి రక్షీనం - యథా
భవతి తథా - విహితయోః కృతయో - దక్షాప్త్యః - సంభదే సంగమే -
స్థితస్య తాదృశితస్య - వ్యతికరే సంబధే - సతి ఉభయో ర్ముఖవికాసః
స తీత్యథః - సపది సద్యో - విహస్య హాసం కృత్వా - ఉజ్జితః
విస్ఫుట్ట - ఇతి సంబధః. అత్ర కోపకాంతిః, నాయకాస్తీయా మధ్యాచ.
నాయకోఽనుకూలః. మానానస్తరం సంభోగః, చేష్టాకృతసజ్జేచ్ఛా రూపం
శృంగారి నర్త. జాతి రలంకారః, ౩౩

గతే ప్రేమావేశే, ప్రణయబహుమానే విగళితే,
నివృత్తైః సద్భావే, జన ఇవ జనైః గచ్ఛతి పురః,
తదుత్పేక్ష్యోత్పేక్ష్య ప్రియసఖి గతాంతాం శ్చ దివసాన్,
న జానే కో హేతు ర్దళితీ శతథా యన్న హద్యయమ్? ౩౪

నాయకునిచే అపడ్డనేయబడిననాయక సఖిలో మొల పెట్టు
కొనుట. — ప్రియసఖి = అనుంగు జెలియా, ప్రేమ ఆవేశ గత (సతి) =

అనురాగముయొక్క ఉద్రేకము పోయినది (కౌఁగా), ప్రణయ బహుమానే విగళితే (సతి) = ప్రేమచేతి యాదరము తొలగినది (కౌఁగా), సద్భావే నివృత్తై (సతి) = విశ్వాసము పోయినది (కౌఁగా), (ఇపుడు), జనే జన ఇవ పురః గచ్ఛతి (సతి) = అతఁడు సామాన్యజనుని వలె ఎదుట పోవుచుండఁగా, తత్ (చ) గతాక్ తాక్ దివసాక్ చ = (ప్రియుఁడుచేసిన) యాయవమానమును కడచిపోయి యా (ప్రేమ) దినములను, ఉత్పేక్ష్య ఉత్పేక్ష్య=తలపోసి తలపోసి, మను హృదయమ్ = నాగుండె, శతధా న దళతి (ఇతి) యత్ (తత్ర) కోపాతుః న జానై=వేయిగా వ్రయ్యక యున్నందులకు ఏమి కారణమో ఎఱుంగను.

చెలి, అతఁడు నామీది యాప్రేమావేశమును, ఆయాదరమును, ఆ విశ్వాసమును అన్నిటిని విడనాడి ఇప్పుడు ఎవఁడో పరాయివానివలె నా ప్రమోల పోవుచుండఁగా చూచి, ఆపూర్వదినములను స్మరించి స్మరించి నా గుండె వల వేయి వ్రయ్యలుగా వ్రయ్యిదో చెప్పలేకున్నాను.

అవ॥ ప్రియేణ పరిభూతా నాయితౌ స్వీయాం దశాం సఖ్యాః పురస్తావ దాహ - గత ఇతి॥ మో ప్రియగళి-ప్రేమావేశే రాగోద్రేక - గతే అపగతే సతి - తతః - ప్రణయబహుమానే - ప్రణయేన ప్రేష్ణా - కృతః - బహుమానః ఆదరః - యాదృశో బహుమానః క్రియతే తాదృశ ఇత్యర్థకః - తస్మి - నివిగళితే నివృత్తై సతి, తదంతరం - సద్భావే సౌ జన్యే - నివృత్తై అపయాతే సతి, ఇదానిం జనే - తస్మిన్ జనే - జన ఇవ సామాన్యజన ఇవ - పురః అగ్రతః - గచ్ఛతి వ్రజతి సతి - తత్ప్రియ కృత మవమానం చ - గతాక్ యతాక్ - తాక్ దివసాం శ్చ యేషు దివసేషు నుభే నోపితం తానిత్యర్థః - ఉత్పేక్ష్యోత్పేక్ష్య స్మృత్వా స్మృత్వా మను హృదయం - శతధా శత ప్రకారేణ - నదళత నభిద్యత - ఇతి యత్ తత్ర-కోపాతుః కిం కారణమితి - న జానై నావగచ్ఛా - మితి సంబంధః. అత్ర గతే ప్రేమావేశ ఇత్యాదివాక్యచతుష్టయేన క్రమేణ

ప్రేమహాని గణమ్యతే. నివేదో నామ సంచారీ భావః - అత్ర నాయకా
సాధారణీ. పాతురలంకారః. 35

చిరవిరహిణో ఉత్కణ్ఠాతావ్య శ్లథీకృతగాత్రయో
సకవ మివ జగ జ్ఞాతం భూయశ్చైరా దభివందతోః
కథ మపి దినే దీప్యేయా యాతే నిశా మధిరూఢయోః

ప్రసరతి కథా బహ్వీ యూనో ర్యథా చ తథా రతిః. 36

చిరమెడఁ బాసిన పడుచుదంపతుల కలయిక:—చిర విరహిణోః= చిరకాలము ఎడఁబాసినవారును, ఉత్కణ్ఠా ఆర్తశ్లథీకృత గాత్రయోః= మిక్కుటంపుఁగోరికచేతి నెగులుచేత సడలివవిగా చేయఁబడిన మేనులు గల వారును, భూయః అభివందతోః= మఱల (హుడికచే) సంతసించుచున్న వారును, (అయిన) యూనోః=ప్రాయపుదంపతులకు, జగత్ నవమ్ ఇవ జాతమ్=లోకము క్రొత్తదియింబోతె ఆయెను, తతః దీర్ఘే దినే యాతే (సతి)=అనంతరము నిడుదయైన పగలు కడచినది కాఁగా, నిశామ్ అధి రూఢయోః (తయోః)=రాత్రిని ఎక్కిన (యాదంపతులకు) (ఆదంపతులకు పగలు ముగిసి రాత్రి వచ్చినప్పుడు అనుట) యథాచ కథా బహ్వీ ప్రసరతి తథా రతిః (బహ్వీ) (ప్రసరతి)=ఏవిధముగా (ఓండొరులకై వారు పడిన యాచిరవిరహతాపాది వృత్తాంతముల) సల్లాపము దీర్ఘమై ప్రవర్తిల్లుచుండు నో ఆవిధముగా సురతంబును దీర్ఘమయి ప్రవర్తిల్లుచుండును.

‘దీర్ఘ’ అనుటచే ఎప్పుడెప్పుడు నూర్చుకొనఁగలమింనునా అని పగలంతయు మిక్కిలి శ్రమపడుచుండి రని భావము. ‘ప్రసరతి’ త్యాదిచే రాత్రిచాలనేపు తను వియోగ క్లకాదికములం జెప్పకొనుచు దీర్ఘ సురతంబునం దేలి రని భావము.

అవ || కవే ర్వాక్యమ్ - చి రతి|| చిరవిహిణోః చిరకాలవియక్తయోః - ఉత్కణ్ఠార్తా - ఉత్కణ్ఠయాభౌత్సుక్యేన - కృతా - అతివా

పీడా - తయా - శ్లథీకృతగాత్రయో రవసాదితళరీరయో - రూఘయః పున-
 రభినందతోః సంతుష్యతోః - సమాగమే నేతిశేషః - యూనోః యువ
 తిశ్చ యువా చ యువానా ॥ నూ ॥ పుమాక్ష స్త్రియా, ఇత్యేకశేషః -
 తయో - శ్చిరాద్భవృత్తాలాత్ - జగ ద్భవనం - నవం నూతన - మివ -
 జాతం ఉత్పన్నం - తతో - దీక్షే ఆయతే - దినే అహని - కథమపి
 కృచ్ఛేణ - యాతే-సతి - అత్ర దినస్య దీక్షుతా ప్రతిపత్తి గురుసన్నిధి
 వశా దన్యోనన్యం భాషణాద్యభావే శేత్యవగస్త్యం - నిశాం రాత్రి-మధి
 రూఢయోః తయోః బహ్వీ - బహుళా - కథా సల్లాపః - యథా యేన
 ప్రకారేణ పవరతి ప్రవతతే - తథా తేన ప్రకారేణ - రతిః రతం - చ-
 ప్రసర తీతి సంబంధః. చిరాత్సంగతయోర్విరహిణోః పరస్పరక్షేళకథనం ఇత
 రేతర మపి సుఖావహ మితి భావః. హఘో నామ సంచారీభావః.
 నాయికా స్వీయా మధ్యాచ. నాయకోఽనుకూలః. ప్రవాసానన్తర సం
 భోగశృంగారః. జాతిరలంకారః.

౩౯

దీక్షా తోరణమాలికా విరచితా
 దృష్ట్యైవ నేస్తీవరైః,
 పుష్పాణాం ప్రకర స్మితేన రచితో
 నో కుస్తజాత్యాదిభిః,
 దత్త స్వేదముచా పయోధరభరే
 ణాఘో న కుమ్భామృతా,
 పైవ శేవావయవైః ప్రియశ్య విశత
 స్తన్వాన్య కృతం మజ్జశమ్.

౪౦

కాంతుడు ప్రవాసమునుండి రాగా కాంతకుం గలిగిన సంతోషము
 యొక్క చిహ్నము వర్ణించుట:-

తన్వాన్య = నుందరిచేత, విశతః ప్రియస్య = (ప్రవాసమునుండివచ్చి యిల్లు) సోచ్ఛుచున్న కాంతునికి, దీర్ఘానోరణమాలికా దృశా ఏవ విరచితా, ఇన్దివరైః = నిడుదమైన తోరణపుదండ (ద్వారమునొడి పూదండ) చూపుతోనే గ్రువ్వబడినది, నల్లగలువలతోగాదు, అతనిని దూరము నుండియే ద్వారమునుండి నిడువాలిక కన్నులార మిక్కిలి వీక్షించిన దనుట), పుష్పజాం ప్రకరః స్థితేన రచితః, కున్దజాత్యాదిభిః నో = ముంగిలిలోనగు తావుల పూవుల చల్లుట చిఱునగపుతోనే చేయబడినది, మల్లెలు జాజాలు లోనగువానితో గాదు, (మల్లెలకన్నను రమణీయముగా చిఱునవ్వు నవ్వుచుండిన దనుట), అర్ఘః స్వేదముచా పయోధర భరేణ దత్తః, కుమ్మ అమ్మసాన = అగ్నిదేవతము చెమటను తోరుగుచున్న వలుద చన్నలతో ఇయ్యఁ బడెను, కలశ జలముతోగాదు, (సంతోషాతిశయము చేత అగ్నిదేవతము తేరం దోపక చెమరుగ్రమ్మచున్న యుబుక్తుస్తనములు గలనై చూచుచుండిననుట), (ఈవిధముగా), నైవః ఏవ అవయవైః మజ్జశం కృతమ్ = తన యవయవములతోనే (ప్రతేక, మంగళము జరుపఁ బడియెను.

ఇందు ప్రియుఁడు వీధిలో దూరమున వచ్చుచుండఁగా ఎదురు నూచుట, ముంగిటం బ్రవేశించి చూపులుగలయఁగా చిఱునగవు, గృహ మధ్యముం జొచ్చి దరిసినంతట చెమరును, అను క్రమము, వాకిట తోరణము, ముంగిట పువ్వులు, మధ్యరంగమున నర్ఘ్యము, ననుక్రమముతో నుసంగతంబుగా నున్నది.

అవ || కవే ర్వాక్యమ్ - దీ ఘోత|| దీపూక ఆయతా - తోరణ మాలికా తోరణప్రక - దృష్ట్యైవ - విరచితా నిర్జితా ఇన్దివరై నీక లోత్పలై - నకా విరచితా - పుష్పజాం కుసుమానాం - ప్రకరః ప్రతేషణం - స్థితేన - రచితః - కృతః - కున్దజాత్యాదిభిః మాఘ్యమాలత్యాదిభిః - కుసు మవిశేషైః నకృతః - ఆచారాథకం గృహంగణేషు పుష్ప పహరః

క్రియతే - అభుజాః ఉపచారవిశేషః - స్వేదముచా స్వేదం ఘర్షణం ముఖ-
తీతి స్వేతముక్ - తేన పయోధరభరణ తుచభారణ - దత్తః - తుమ్మా
మ్మసా కలశోదకన న దత్తః, ఏవం తన్వాన్య నాయకయా - విశతః
దేశాన్తరా దాగత్య గృహం ప్రవిశతః - ప్రియస్య - సైవః స్వకీమైః -
అగయత్తై రేవ - మజ్జశం కల్యాణం - కృత మితి సంబంధః. అత్ర హామికా
సంచారి భావః. నాయకా స్వీయా మధ్యాచ. నాయకోఽనుకూలః.
ప్రవాసానన్తరం సంభోగః. చేష్టాకృత మాన్యోపక్షేపరూపం శృంగారి
నమః. రూపకాలంకారః.

రం

కాన్త సాగసి యాపితే ప్రియసఖివేషం విధా యాగతై,
భ్రాన్త్యాల్లిజ్య మయా రహస్య ముదితం తత్సజ్జమాపేక్షయా ;
ముగ్ధై దుష్కర ఏవ ఇ త్యతితరా ముక్త్యా సహాసం బలా
దాల్లిజ్య చ్చలితాస్తి తేన కితవే నాద్య ప్రదోషాగమే. రం

అపరాధి నాయకుఁడు నాయకచే వేడలనడువంబడి సఖివేషమున
నాయకం గలయుటః—సాగసి యాపితేకాన్త ప్రియ సఖి వేషం విధాయ
అద్య ప్రదోష అగమే అగతే (సతి)=(అగన్)= తప్పిదముతో (సః)
కూడుకొన్నవాఁడయి (కావుననే) వేడలఁగొట్టంబడినవాఁడైన ప్రియుఁడు
నాయొక్క అనుంగుఁ జెలికత్తై వేసము చాల్చి ఈ రాత్రియొక్క పూర్వ
భాగమందు వచ్చినవాఁడుకొఁగా (రాఁగా ననుట), మయా భ్రాన్త్యా ఆ
ల్లిజ్య తత్ సంగమ అపేక్షయా రహస్యమ్ ఉదితమ్=(ప్రయోగ భృత్య
యము) నేను (నా సఖియే అను) భ్రమచేత కవుంగిలించి అతని పొందు
నందు కొరికచేత రహస్యమును (తఱిమిలిన పోయి తోడితెమ్ము అని) చెప్పి
తిని, (అంతట) తేన కితవేన = ఆమోసగాఁడు, (హ) ముగ్ధై ఏవ అతి
తరాఁ దుష్కరః ఇతి ఉక్త్యా=క్షేణేలా ఈతని మిక్కిలి అశక్యము. అని

చెప్పి, సహాసం బలాత్ ఆలిబ్ధ్య (చ) ఇలితా అస్తి = నవ్వుతో బలాత్కారమున కవుంగిలించి మోసము చేసెను (సంగమించె ననుట.)

అవ॥ ధూతేన నాయకేన కృతాం వజ్ఞునాం నాయకా సభీ
భ్యా నివేదయతి - కాస్త ఇతి॥ సాగసి సాపరాధే - కాస్తై - యాపితే -
నిష్కాసితే - ప్రియసభీవేష మిష్టవయస్యా నైవభ్యం - విధాయ కృత్వా-
పున - రాగతే ప్రాప్తై సతి - మయా - భృచ్చ్యా అజ్ఞానై - ఆలిబ్ధ్య
పరిరభ్య - తత్సజ్జమాపేక్షయా - తస్య సంగమ స్తత్సంగమః - తస్మి - స్తు
పేక్షయా వాఙ్మయా - రహసి భవం రహస్యం - ఉదితం కథితం - తత్ర
రహస్యం నామ గృహగతః ప్రియఃమయావధీరితః, సోఽవశ్యం త్వయేదాసీ
మేవ ఆనేతవ్యః, సో చేత్ శ్రుణు మపి జీవితం ధారయితుం న శక్నో మి,
త్యేవం రూపం వచనం - హే ముగ్ధ మూఢ - ఏషః తత్కార్య - మతి
తరా మత్యర్థం - దుష్కరో దుష్కుట - ఇ త్యుక్త్యా తత - స్సహాసం హ
సేన సహితం యథా భవతి తథా - బలా దాలిబ్ధ్య తేన కితవేన ధూతేన -
అద్య అస్తికా దివసే - ప్రదోషాగమే - ప్రదోషో రజనీముఖం - త - స్యాగ
మః ప్రాప్తిః - తస్మి - శ్చలితా వంచితాఽస్మి తి సంబధః, స్పష్ట ఏ వాభి
ప్రాయః, నాయకా స్వీయా మధ్యా చ, నాయకఽశ్చతః, సంభోగ
శృంగారః, అత్ర నర్తగర్భః, యుక్తి రలింకారః.

ఆశక్కు ప్రణతిం పటాన్తపిహితౌ పాదౌ కరో త్యాదరా,
ద్వ్యజ్జే నాగత మావృణోతి హసితౌ, న స్పష్ట ముద్వీక్షతే,
మ య్యాలాపవతి ప్రతీపవచనా సఖ్యా సమం భావతే,
తన్వ్యాస్తివృత్తు నిభకరప్రణయితౌ మానోఽపి రమ్యోదయః.

నాయకుడు తననాయక యొక్క మానప్రకారమును వర్ణించుట:-
ప్రణతిమ్ (పాద) ప్రణామమును (నేను తనపాదములకు మ్రొక్కుదు నని)
ఆశక్కుఁడొహించి (నదై), అదరాత్ పాదౌ పట అన్త పిహితౌ

కరోతి = (నానాయక) గౌరవమువలన (గౌరవమిషచేత) అడుగులను వత్తుము
 నంచుచేత కప్పబడినవానినిగాఁ జేయును (మదపరాధకాంతికై పాద
 ప్రణామము చేయ నీయదనుట), అగతం హసితం వ్యాజేన ఆ వృణోతి =
 వచ్చిన నవ్వును (ఏదో ఒక) మిషచేత కప్పిపుచ్చును (నవ్వు ప్రసాదనూచ
 కము గాన దానిని అణచుకొనుచున్నది), స్పష్టం న ఉత్ పీక్షతే =
 చక్కగా మొగమెత్తి చూడదు (చాయచాయగా చూచుచునే యున్న
 దనుట), మయి అలాపవతి (సతి) ప్రతీపవచనా (సతీ) సఖ్యాసమం
 బావతే = నేను మాటలాడుచుండఁగా ప్రతికూలమయిన మాటలుగలదై
 (తన) సఖితో మాటలాడును (నేను పలుకుమాటలకు ప్రతికూలవచనము
 లను నాతో చెప్పక సఖితో చెప్పును), తన్వ్యాః నిర్భరప్రణయితా తిష్ఠతు
 మానః అపి రమ్య ఉదయః = చెలువయొక్క పట్టరాని యసురక్తి
 యటుండుఁగాక అలకసయితము మనోహరమయిన ప్రాదుర్భావముకలది
 (ఈప్రకారముచే ప్రియయొక్క పరమానురాగ మెట్లొ అట్లే అలకయు
 నన్ను తనియించిన దని భావము). 'ఉదయః' అనుటచేతను ఇదె యామె
 యొక్క తొలియలుకయని యెఱుకపడుచున్నది.

తా. — నమస్కరింతునని యూహించి ఆదరమిషమున పాదములు
 నాకగపడసీయక కప్పకొనుచున్నది, సహజముగా తనవదనమునకు వచ్చిన
 నవ్వును ఏదో మిషచే అణచుకొన్నది, నామాటలకు ప్రతికూలముగా
 నాతోఁబలుకక సఖితో పలుకుచున్నది, ప్రియయొక్క ప్రేమావేశ మెట్లొ
 అట్లే ఈ ప్రథమమానము సయితము నా చిత్తమును హరించుచున్నది.

అవ॥ నాయకోక్తిః - ఆశంకేతి ॥ ప్రణతిం ప్రణామ - మాశంకా
 ఉత్పేక్ష్య ఏష ప్రణామం కరిష్యతీ త్యాశంకేత్యర్థః - ఆదరా ద్భావ
 మానా - త్వాదా చరణౌ - పటాంతపీహితా చేలాఞ్చలాచ్చాదితా -
 కరోతి - అగత ముద్గతం - హసితం - వ్యాజేన కనాఽపి (చ) ఛద్వనా -
 ఆవృణోతి అచ్చాదయతి - స్పష్టం వ్యక్తం - నోద్వీక్షతే నావలోకయతి.

మయి ఆలాపవతి సతి - ప్రతీప వచనా ప్రతిహతి వాక్సతీ - సఖ్యా వయ
స్యయా - సమం భావతే ఆలపతి - తన్వాన్యః కాంతాయః - నిభకరప్రణ
యితా - ప్రణయిన్యా భావః ప్రణయితా - నిభకరా చ సా ప్రణయితా
చ || నూ || 'త్వితరోగుణవచనస్య' ఇతి పుంవద్భావః - తిష్ఠతు ఆస్తాం -
మాన ఈషాన్యకృతకో పోఽపి - రమ్యాదయో మనోహరోదయః - ఇతి
సంబంధః. స్పష్ట ఏ వాభిప్రాయః. నాయికాస్తీయా ప్రగల్భా చ. నా
యక శృతః. మానకృత విప్రలమ్భ శృంగారః. మానకృతం చేష్టా
రూపం సర్వ. జాతి రలంకారః. రతి

సా యావన్తి పదా న్యభీకవచనై రాభీజనైః పాతితా
తావన్త్యేవ కృతాగసోఽన్యుతతరం వ్యాహృత్య పత్యుః పురః
ప్రారభ్యా పరితో యథా మనసిజ స్వేహ తథా వతికతుం ;
ప్రేష్ణామార్గ్యవిభూషణస్య సహజః కోఽప్యేషకాంతః క్రమః.

సా = ఆనాయిక, అభీక వచనైః ఆభీజనైః యావన్తి పదాని
పాతితా = మాయ మాటలుగలవారయిన చెలికత్తెలచే ఎన్ని మాటలు
నేర్పబడినదో, తావన్తి ఏవ కృత ఆగసః పత్యుః పురః ద్రుతతరం వ్యా
హృత్య = అన్నిటి నే (ఆమాటలనుమాత్రమే) చేయబడిన నేరమి గలవాఁ
డయిన (అపరాధియయిన) భర్తయొక్క మ్రోల మిక్కిలి వడిగా పలికి,
(తతః) మనసిజస్య ఈహ యథా తథా పరితః వర్తితుం ప్రారభ్యా = (అనం
తరము) మనఃకునికోరిక యెట్లో అట్లు అంతటను వర్తించుటకు ఆరంభించి
నది, మార్గ్య విభూషణస్య ప్రేష్ణః ఏషః సహజః కః అపి కాంతః క్రమః =
ముగ్ధత్వము ఆభరణముగాఁ గలిగిన యసురక్తికి ఇదిస్వాభావికమును అనిర్వ
చనీయమును మనోహరమును (అయిన) ప్రకారము.

తా. — ఒకానొకముద్దరాలు తనకు మగనిపై చెలికత్తెలునేర్పిన
కోపంపు మాటలను ఆతనిమ్రోల పాతము అప్పగించినట్లు (అకౌసువాదము

వలె) వడివడిగా పలికి అనంతరము మదనేచ్ఛావశంపదయై యతనితో యథాపూర్వముగా వర్తించుచుండెను. ముగ్ధత్వముచే శోభిల్లుచుండెడి ప్రేమకు ఇది స్వాభావికమయిన మనోహర ప్రకారము, దీనిసాంపును వాక్రువ్వఁ దరముగాదు.

అట॥ కవే ర్వాక్యమ్ - నేతి॥ సా నాయకౌ - అశీకవచనై మిఁ
థ్యాభాషితైః - ఆశీజనైః సభీజనై - ర్వావన్తి పదాని యావత్ శృబ్దాః -
పాఠితా అగమితా - కృతాగసః కృతాపరాధస్య - పత్యుః ప్రియస్య -
పురః అగ్రతః - తావం త్యేవ పదాని - ద్రుతతర మతిశీఘ్రం - వ్యాహృ
త్యోచ్ఛార్య - తతః పరం - మనసిజస్య మన్తథస్య - ఈహా కాక్షా -
యథా భవతి తథా పరితః - వలీకతుం చరితుం - ప్రారబ్ధౌ ఉపక్రాంతా -
హృద్య విభూషణస్య - హృద్య మప్రాగల్భ్యం విభూషణ మాభరణం -
యస్య తత్తథోక్తం తస్య - ప్రేక్షుః ప్రియత్వస్య - ఏహః - సహజః నైస
ర్గికః - కోఽప్యనిర్వచనీయః - క్రమః ప్రకారః - అభిప్రాయో వ్యక్త
ఏవ. నాయకాస్వీయా ముగ్ధాచ. నాయక శృతః. సంభోగశృక్లారః. అత్ర
సజ్జెచ్ఛారూపం శృక్లారి నమక. జాతి రలంకారః. ౪౩

'దూరా దుత్సుక, మాగతే వివళితం, సంభాషిణి స్ఫూరితం,
సంశ్లిష్య త్యరుణం, గృహీతవసనే సంకోచితభ్రూలతమ్,
మానిన్యా శ్చరణానతివ్యతికరే బాష్పామ్బుపూణం త్షణాలే
చక్షు జాకత, మహోప్రపన్నచతురం జాతాగసి ప్రేయసి.

మానిన్యాః చక్షుః = అలుకగలదానియొక్క (అలిగిన నాయక
యొక్క) నేత్రము, జాత అగసి ప్రేయసి = ఉత్పన్నమయిన తప్పిదముకల
వాడయిన (తప్పుచేసినవాడయిన) ప్రియతమనివిషయమున, (దూరాత్
ఉత్సుకమ్ = దవ్వున (అతఁడు దూరమున వచ్చుచుండఁగా) కోర్కెచే
మన్నిగ్లుగుచున్నదియు, అగతే (సతి) వివళితమ్ = (అతఁడు) (చెంతకు)

కాగా అవలికి త్రిప్పబడినదియు, సంభాషణి (సతి) స్ఫూర్తి = మాట
లాడువాడు కాగా (మాటలాడం దొడంగుడు) విస్తరిల్లఁ జేయఁబడి
నదియు, సంక్లిష్టత (సతి) అరుణమ్ = కవుంగిలించుచుండఁగా ఎఱ్ఱ
నిదియు, గృహీత వసనే (సతి) సంకోచిత భూ లతమ్ = పట్టుకొనఁ
బడిన వలువకలవాడుకాగా (వలువ నతఁడు పట్టఁగానే) ముడువఁబడిన
బామ తీగలుగలదియు, చరణ ఆనతి వ్యతికరే (సతి) బాష్ప అమ్బు
పూర్ణమ్ = పాదముల నమస్కృతియొక్క సంబంధము కలవాడుకాగా
(పాదముల కతఁడు ప్రణవిల్లఁగా) అశ్రు ఒలముతో నిండినది (యు),
క్షణాత్ ప్రపంచ చతురం జాతమ్ = (ఈవిధమున) అల్పకాలములోనే
నానాప్రకారములచేత మనోహరము అయినది, ఇందు వరుసగా తొలుత
సహజప్రేమయు అనంతరము క్రమక్రమముగా కోపవృద్ధియు కడపట కోప
కాంతియుం జెప్పఁబడినవి.

తా.—ప్రియతముఁడు సాపరాధుఁడు వచ్చుచుండఁగా నాయొక
కుపితయయ్యును తొలుత సహజప్రేమతో నతనిని ఉవ్విళ్ళూరుచుం గాంచి
నది, అతఁడు సమీపమునకురాగానే (అతనిని చూడనొల్లక) కంటిని ఆతని
నుండి పెడఁగా మరల్చినది, అతఁడు మాటలాడ నారంభింపఁగానే కన్నులు
విచ్చి చుచినది, అతఁడు కవుంగిలంపఁ గడంగుడు కన్నులు ఎఱ్ఱచేసికొన్నది,
అతఁడువస్త్రము పట్టుకొగానే బామలు ముడిచినది, పాదములం ద్రెళ్లఁ
గానే బాష్పములజడి గురిసినది, ఇట్లు స్వల్పకాలములోనే ఆమె నేత్రము
ఇన్ని విధములు పొంది మనోహర మైనది.

అవ॥ కవే ర్వాక్యమ్ - దూరా దితి ॥ జాతాగని కృతాపరాధే -
ప్రేయసి ప్రియతమే - దూరాత్ స్థితే స తీతి కేమః - ఉత్కుక ముత్కణ్ఠిత,
మాగతే ప్రాప్తే సతి - వివళితం వివళితం, సంభాషణి ఆలపతి సతి -
స్ఫూర్తం, సంక్లిష్ట త్యాల్గతి సతి - అరుణం రక్తం, గృహీతవసనే
అకృష్టవస్త్రే సతి - సంకోచితభూలతం - సంకోచితాభుగ్నా - భూలతా

భూవల్లీ - యస్య తత్తథోక్తం, చరణానతివ్యతికరే సతి - అనతేః
 ప్రణామస్య - వ్యతికర స్సంబంధః - చరణయో రానతివ్యతికరో యస్య
 తథోక్తః తస్మిన్ - బాష్పయుష్మాణామ్ అశ్రుజలభరితం - మానిన్యా
 మానవత్యాః - చతుర్వేత్రం - త్తజాదల్పకాలా - త్ప్రపంచతురం - ప్రప
 ఛేన్ బౌత్సుక్యాది బహుప్రకారేణ - చతురం మనోహరం - జాతం సం
 పన్నమ్ - అహో అశ్చర్య - మితి సంబంధః. అత్ర బౌత్సుక్యం స్వాభావిక
 ప్రేమాతిశయేన, వివశితత్వ మపరాధినం ద్రష్టు మసహ మానతయా, స్ఫూరి
 తత్వం క్రోధోదయేన, అరుణత్వం క్రోధవృద్ధ్యా, భూలతాసంకోచః క్రోధా
 తిశయేన, బాష్పయుష్మాణత్వం క్రోధకాంత్యా చేతి వేదితవ్యమ్. అత్ర
 నాయకా స్వీయా మధ్యాప్రగల్భయో రన్యతరా. నాయక శృతః.
 మానకృతో విప్ర లమ్భశృక్లారః. ఈషాన్యక్రోధప్రాయం నర్త. జాతి
 రలంకారః.

౪౪

అజ్ఞానా మతితానవం కథ ఇదం? కమ్మ శ్చ కస్తా? త్కుతో
 ముగ్ధే పాణ్డు కపోల మానన? మితి ప్రాణేశ్వరే పృచ్ఛతి,
 తన్వ్యా సర్వమిదం స్వభావత ఇతి వ్యామృత్య పక్షాన్తర
 వ్యాపీ బాష్పభర స్తయా వశితయా నిశ్వస్య ముక్తోన్యతః.

ముగ్ధే=పీచిన్న దానా, అజ్ఞానామ్ ఇదమ్ అతి తానవమ్ కుతః=
 (సీ) యవయవములకు ఈ అధిక కార్యము ఏ కారణమున (కలిగినది), (కిం)
 చ కమ్మః కస్తాత్=మఱి (యీ) కణఃకు ఏల (కలిగినది) అననమ్ పాణ్డు
 కపోలమ్ కుతః=మొగము పాలిన చెక్కిళ్లుగలది ఏల (అయినది), ఇతి
 ప్రాణేశ్వరే పృచ్ఛతి (సతి)=ఇట్లని జీవితనాయకుడు (ప్రియతముఁడనుట),
 అడుగఁగా, (ప్రయోగవ్యత్యయము.—) తయా తన్వ్యా ఇదం సర్వం
 స్వభావతః ఇతి వ్యామృత్య=ఆ చెలువ ఇది యెల్లను స్వభావముచేతనే
 అని పలికి, వశితయా పక్ష అన్తర వ్యాపీ బాష్పభరః అన్యతః ముక్తః=పెడ

మొగమయి తెప్పలలోపల నిండుచున్న కన్నీళ్లు మొత్తమును అనతలి ప్రక్కను విడిచినది.

తా. — ప్రవాసాగతుఁడు నాయకుఁడు నాయకయొక్క తదీయాంగ కార్యాధికమునకు తనతోడి యెడఁబాపే కారణ మని యెఱింగియు, ఆమెను తత్కారణమడుగఁగా ఆమె నీతోడివియోగమే కారణ మని తన ప్రేమాతిశయమును తానే చెప్పతో నొల్లకయు తన ప్రేమ తం డెఱుంగఁ దాయెఁగదా యను దైన్యముచేతను 'ఇది యెల్ల నాకు స్వాభావికమే' యని వంకరమాట పలికి అవ్వలి మొగంబయి విస్తారముగా కన్నీళ్లు విడిచినది.

అవ || కవే ర్వాక్యమ్ - అక్షానా మితి || హేముగ్ధే - అక్షానాం అవయవానామ్ - ఇదమ్ అతితానవ మతి కాశక్యం - కుతః కస్తాన్తేలోః - ఆయం - కమ్పా వేపథు శ్చ - కుతః కస్తా - దిద మాననం ముఖం చ - పాణ్డుకపోలం పాణ్డురగణ్డులం - కుత ఇ త్యేవం ప్రాణేశ్వరే ప్రియతమే - పృచ్ఛతి - సానువయ మనుయోజ్ఞానే సతి - తన్వాన్య కాన్తయా - సర్వ మిదం - స్వభావతః నిసగాత్ - ఇతి - వ్యాహృ తోక్త్యా - వలితయా విప్రుత్తయా - నిశ్వస్య నిశ్వాసం కృత్వా - పత్నాన్తర వ్యాపీ - పత్నతా మక్షిరోష్ఠాం - అన్తరం మధ్యం - వ్యాహ్నీ తితి పత్నాన్తరవ్యాపీ - బాష్ప భరః అక్రుపారః - అన్యత ఇతరత్ర - ముక్తా విస్పష్ట - ఇతి సంబంధః, అత్ర నాయకే కార్యాన్తరవ్యాసక్లేన చిరం సమాగత్య తనుత్వాదికం స్వస్యా నాగమనాదితి జాన త్యపి కుత ఇతి పృచ్ఛతి సతి ఆజ్ఞాపేన వక్తు మసమా మానాయా నాయకాయా సర్వమిదం స్వభావత ఇతి వక్రోక్త్యా నిర్వేద న్నూచితః - బాష్పభరోన్యతో ముక్త ఇత్య నేన దైన్యం నూచితమ్. అత్ర నాయకా స్వీయా మధ్యా చ - కించ విరహోత్కణ్ఠితా వా, యథోక్తం భారతీయే. —

‘అనేక కార్యవ్యాసంగా ద్యస్యా నాగచ్ఛతి ప్రియః
కౌమత స్సైవ దుఃఖాతా విరహోత్కణ్ఠితా మతా ;

అస్యా స్తనత్వం కమ్మ శ్చ పాణ్డీమా బాష్పనిర్గమః

నిర్వేదశ్చాపనై న్యాద్యా అనుభావా భవన్త్యమి.' ఇతి.

దైన్యం నామ సంచారీ భావః. ప్రణయమానకృతో విప్రలబ్ధశృంగారః.
మానకృతం వాగ్రూపం శృంగారి నర్త. జాతి రలంకారః. ౪౫

రాత్రో) వారిభ రాలసామ్బుదరవోద్విగ్నేన జాతాశ్రుణా
పాథే నాత్మవియోగదుఃఖశిశునం గీతం తథోత్కణ్ఠయా
ఆస్తాం జీవితహారిణః ప్రవసనాలాపస్య సంకీర్తనం
మానస్యాపి జలాజ్ఞలి స్సరభసం లోకేన దత్తో యథా. ౪౬

(ప్రయోగవ్యత్యయము.—) రాత్రో వారిభర అలస అమ్బుదరవ ఉద్వి
గ్నేన జాత అశ్రుణా పాథేన = రాత్రియందు నీటిమొత్తముచే మందమయిన
మేఘముయొక్క శబ్దముచే దిగులువడినవాడును (అందుచేతనే) ఉప్పతిల్లిన
కన్నీరుగలివాడును (అయిన) యొకొనొక ప్రవాసి, అత్త వియోగ దుఃఖ
పిశునం తథా గీతమ్. తన విరహ దుఃఖమునకు నూచకముగా అట్లు పాడెను;
(ఎట్లు పాడెననగా), యథా = ఎట్లు (పాడిన), జీవితహారిణః ప్రవసన
అలాపస్య సంకీర్తనమ్ ఆస్తామ్ = ప్రాణమును హరించునదైన దేశాంతరగమన
ప్రస్తావమును ఉచ్చరించుట (అట్లు) ఉండుఁగాక (అనఁగా దేశాంతర
ప్రయాణ మనుమాట నే వదలుకొనుటయే గాక), సరభసం మానస్య అపి
లోకేన జల అజ్ఞలిః దత్తః = త్వరగా అలుకకు సయితము జరులు నీటి
దోసిటిని ఇచ్చిరో (అట్లు పాడె నని పూర్వమున కన్వయము.) (అనఁగా
ఆ వియోగియొక్క విరహవేద నానూచక గీతమును విని లోకులు దూరపుఁ
బయనములు కట్టుకొన్నవారు ఆ పయనములను స్మరింపక మానుకొన్నారు
సరియేగదా, అలుకలు దాల్చినవారు సయితము వెంటనే ఆ యలుకలను
మానుకొన్నారు.)

అవ || కవీ ర్వాక్యమ్ - రాత్రా వితి || రాత్రా నిశి - వారిభరాల
సామ్బుదరవో ద్విగ్నేన - వారిణో జలస్య - భరో భారః - తేన - అలసో
మనః - సచాసా వమ్బుద శ్చ తస్య - రవో గజజతం - తేన - ఉద్వి
గ్నః త్రస్తః - తేన - జాతాశ్రుణా ఉదితవాష్పేణ - పాథేన ప్రోషితేన -
అత్త వియోగదుఃఖపిశునమ్ - అత్త న స్వస్య - వియోగో విరహః - తేన -
దుఃఖం వ్యథా - తస్య పిశునం నూచకం - యథా భవతితథా - ఉత్క
ణ్ణయా ఔత్సుక్యేన - తథా తేన ప్రకారేణ - గీతం గానం కృతం - జీవిత
హరిణః - ప్రవననాలాపస్య ప్రవాసకథాయాః - సంకీర్తన ముచ్చారణమ్ -
అస్తాం తిష్ఠతు-యథా యేన ప్రకారేణ - లోకేన జనేన సరభసం సత్వరం -
మాన స్యాపి ప్రణయకోప స్యాపి-జలాష్టలి - జలస్య అష్టలి నికవాప ఇ
త్యథః - దత్త ఇతి సంబధః. తస్య పాథస్య తథావిధ మాతకనాదం
శ్రుత్వా లోకః క్షణమాత్రవిరహో దపివిభేతి స్తే త్యభిప్రాయః. దైన్యం నామ
సంచారి భావః. నాయకానాయకవిశేషో న స్ఫుటః. ప్రవాస విప్రలమ్బ
శృంగారః. జాతి రలంకారః.

స్వం దృష్ట్యాకరజక్షతం మదుమదక్షీ బా2విచా ర్యేష్యాయా
గచ్ఛన్తి 'క్వను గచ్ఛనీ'తి విధృతా బాలా పటా న్తే మయా;
ప్రత్యానృత్తముఖీ సబాష్పనయనా సాముచ్చ ముఖేతి మాం
కోపప్రస్ఫురితాధరం య దవద త్త త్కేన విస్తార్యతే. ౪2

మధు మద క్షీబా సా బాలా=మద్యముయొక్క కైపుచేత కై పెక్కిన
దయిన యా బాల, స్వం కరజ క్షతం దృష్ట్య=తనదైన గోటిగాయమును
(నామేనం) గాంచి, అవిచార్య ఈర్ష్యయా గచ్ఛన్తి = (తాను చేసిన
సఖక్షతమే యని) తెలిసికొనక (సవలిచేసినట్టి దని తలంచి) యీసుచేత
బెడలిపోవుచు, క్వ ను గచ్ఛనీ ఇతి మయా పట అస్తే విధృతా (సతి) =
ఎక్కడికి పోయెదవు అని నాచేత వలన యంచున పట్టుకొనబడిన దై,
ప్రత్యానృత్త ముఖీ సబాష్ప నయనా = అవలికిఁగురలిన ముఖముగలది

(యు) కన్నీళ్లతోఁ గూడుకొన్న కన్నులుగలది (యును) (వి), ముచ్చ ముచ్చ ఇతి = వదలు వదలుము అని, మాం కోపప్రస్ఫురిత అక్షరం యత్ అవదత్ = నన్ను కోపముచేత అదరుచున్న పెదవి కలుగునట్లుగా ఏమి పలికెనో, తత్ కేన విస్తార్యతే = అది దేనిచే మఱిపింపఁబడును (ఎట్లును మఱిపింపఁబడ దనుట).

తా.—నా ముగ్ధనాయిక మద్యముచే వైపెక్కిననైన నామేనం దాను గావించిన గోటిగాయమును సవతి చేసినట్టి దని తలంచి నిజము ఆలోచించికొనక ఈముచే నన్ను వదలి పోవుచున్ననై, నేను వలువకొనం బట్టుకొని 'ఎట కేఁగెద'వని యడుగఁగా మొగ మవలికిం దిప్పి 'వదలు వదలు' అని నన్ను కోపముచేత మోచి యదరుచుండఁగా ఏమి పలికినదో దానిని ఎట్లును మఱువ శక్యముగాదు.

అవ || నాయకోక్తిః - స్వ మితి|| బాణ తస్మి - మధుమదక్షిణా - మధునో మద్యస్య - మదేన - క్షిణా మత్తా - భూత్వా - స్వ మాత్మీయ మాత్తనా కృత మి త్యథకాః - కరజక్షతం నఖక్షతం - దృష్ట్యా వీక్ష్య - అవిచార్య స్వేన కృత మి త్యజ్ఞాత్వా - ఈషక్యా యా సపత్నీకృత మిత్య నూయయా - గచ్ఛన్తీ ఆపయాన్తి - క్వ సు గచ్ఛ సీతి కుత్ర వ్రజ సీతి - నుశబ్దః పృచ్ఛాయాం - మయా పటానై చేలాఞ్చతే - విభృతా గృహీతా- సా ప్రత్యావృత్తముఖీ ప్రతినివృత్తవదనా-సభావనయనా సాశ్రుసేత్రా- సతి మాం - ముచ్చముచ్చ విసృజ విసృజేతి - కోపప్రస్ఫురితాధరం - కోపేన - ప్రస్ఫురితః కమ్పితః - అధరో యన్తి స్కమకాణి త త్రథో క్తమ్ - అవద దనోచ - దితియత్ త - త్కేన హేతునా - విస్తార్యతే స్వరణం ప్రాప్యతే - కే నాపి విస్తృతుక మశక్య మి త్యథక ఇతి సంబంధః, స్పష్ట ఏ వాభిప్రాయః, నాయికౌ స్వీయా మధ్యాప్రగల్భయో రవ్యతరా, నాయకోఽనుకూలః, అత్ర ఈషక్యాకోధప్రాయం కైశివృత్తే రజ్జం నమక, జాతి రలంకారః.

చపలహృదయే కిం స్వాతంత్ర్యా త్వయా గృహ మాగత
శ్చరణపతితః ప్రేమాద్రాక్ష్యః ప్రియ సముపేక్షితః
త దిద మధునా యావజ్జీవం నిరస్తసుఖోదయా

రుదితశరణా దుఃఖాతానాం సహస్వ రూపం ఫలమ్. ౮౮

నాయికతో చెలికత్తె నాయకపక్షమున వాదించుచున్నది:—

(హ) చపలహృదయే త్వయా ప్రేమ ఆర్ద్ర ఆర్ద్రః గృహమ్ ఆగతః చరణ
పతితః ప్రియః స్వాతంత్ర్యత్ కిం సముపేక్షితః=(ఓసి) చంచలాత్మురాలా
(ఇట చాపల్యము తొంటిప్రేమను దలంపమియే) సీచేత ప్రేమ (రసము)
చేత మిక్కిలి కరంగినవాడు ఇంటికి వచ్చినవాడు (సీప్రసాదముకై నీ)
పాదములయందు వ్రాలినవాడు (నయిన) కాంతుడు నీయిచ్చచేత ఏల
తిరస్కరింపఁబడియెను (అట్టివానిని ఏల తిరస్కరించితి వనుట), తల్=
ఆకారణముచేత, అధునా యావత్ జీవమ్=ఇప్పుడు (ఇకను) ప్రాణమున్నం
తకాలము, నిరస్త సుఖ ఉదయా రుదిత శరణా (చ సతీ)=పోఁగొట్టుకొనఁ
బడిన సుఖ ప్రాదుర్భావముకలదానవు (ను) ఏడుపే రక్షకముగాఁగల
దానవు (ను గా), దుఃఖాతానాం రూపమ్ ఇదంఫలం సహస్వ = దుష్టము
లయిన కోపములయొక్క యీపరిపాకమును అనుభవించుము.

ఇదమ్ - అనుటచేత నాయిక యిప్పటికే పశ్చాత్తాపత పురాలై ఏడ్చు
చున్నదని తెలియ నగుచున్నది.

అవ || నాయకేన భేదోపాయం గమితా సఖీ నాయికా ముపాలభతే
చపలహృదయ ఇతి || చపలహృదయే చచ్చలచిత్రై అత్ర చాపలేన అవి
మృశ్యకారిత్వం వివక్షితం - తథా లేన ప్రకారేణ - ప్రేమాద్రాక్ష్యః -
ప్రేమాప్రియత్వేన-ఆద్రాక్ష్యః అత్యస్తమాద్రాక్ష్యసరసః - ప్రియః వల్లభః-
గృహం భవన - మాగతః ప్రాప్త - శ్చరణ పతిత స్సక్ - స్వాతంత్ర్యత్.
స్వచ్ఛందత్వాత్ - కిం సముపేక్షితః కి మథా మవధీరితః - తత స్తస్మా
త్కారణాత్ - ఇదానీం - యావజ్జీవం జీవితావధి - నిరస్తసుఖోదయా

అపాకృతనుఖప్రాప్తిః - రుదితశరణా రోదనాలబ్ధనా సతీ - గుణా
తానాం దుష్టానాం - రుషాం గోషాణా - మిదం - ఫలం పరిపాకం - సహస్య
క్షమ - స్వేతి సంబంధః. అత్ర నాయకా స్వీయా మధ్యా చ; కించ కలహ
స్తరితా - యథోక్తం భారతీయే—

‘సేవ్యః కలహనిష్కాన్తో యస్యా నాగచ్ఛతి ప్రియః
సా పశ్చాత్తాపసంతప్తా కలహస్తరితా భవేత్;
చింతానిశ్వాసభేదై శ్చ హృత్తాపాభినయేన చ
సఖీనాం విప్రలాపై శ్చ ఆత్మావస్థావలోకనైః,
గ్లానిదై న్యాక్రూపాలై శ్చ గోగ స్యాగమనేన చ,
విధూషణాతనుత్వేన దుఃఖేన రుదితేన చ,
ఖడ్జితా విప్రలంభా చ కలహస్తరితాభవేత్,
తథా ప్రోషితకౌస్తా చ; భాజై రేవం ప్రయోజయేత్.’ ఇతి.

అత్ర నాయక శృంగారం. సోపాలమ్భవచనం నమః. ఆక్షేపోఽలంకారః. రగ

నభసి జలదలక్షీం సాస్రయా వీక్ష్య దృష్ట్యా
ప్రవససి యది కాస్తే త్యధా ముక్త్యా కథంచిత్
మమ పట మవలమ్బ్య ప్రోల్లిఖన్తి ధరిత్రీం

య దను కృతవతీ సా తత్ర వాచో నివృత్తాః. రగ

సా=ప్రియ, నభసి జలద లక్షీం సాస్రయా దృష్ట్యా వీక్ష్య=ఆకాశ
మన మేఘముల సాంపును అస్రములతో (బాష్పములతో) కూడుకొన్న
చూపుతోచూచి, కాస్త ప్రవససి యది ఇతి=ప్రియుడా ప్రవసించువేని
(దేశాంతరప్రయాణము చేసెదవేని) అని, కథశ్చిత్ అర్థమ్ ఉక్త్యా=ఎట్లో
(కష్టపడి) సగము (మాటను) పలికి, మమ పటమ్ అవలమ్బ్య ధరిత్రీం
ప్రోల్లిఖన్తి అను యత్ కృతవతీ తత్ర వాచః నివృత్తాః=నా. వస్త్రమును
పట్టుకొని నేలను (కాలిబొట్టనవేలితో) గీలుచు అనంతరము ఏమి చేసినదో

ఆవిషయమున మాటలు వెనుకకు మఱిసవి (ఆ యనుభావవిశేషములను వర్ణింప నలవిగాదనుట.)

సాగ్రయా - కన్నీళ్లు విరహిమారకమయిన మేఘోదయముచేత. అర్ధమ్- సగమేచెప్పట (అంతయుం జెప్పజాలమి) భావి వియోగ దుఃఖ సాగరములో మునింగినందున. కథఞ్చిత్-అయ్యర్థమునైనను చెప్పట ప్రయాస కారి యగుటకు అదుఃఖమే కారణము. వాచో నివృత్తాః-నాహృదయమున ఆతీరు నాటుకొనియున్నది, వాక్రువ్వం దరముగాదు, అనుట.

అవ॥ నభసీతి॥ నభసి ఆకాశే-జలదలక్ష్యం మేఘసామగ్రిం-సాగ్రయా సభాష్పయా- దృష్ట్యా దృశా - వీక్ష్య ఆదలోక్య - హే కాంత పీయ- ప్రపసనీయది ప్రవాసం కరోషిచేత్ - ఇతి కథంచి త్కృచ్ఛేణ - అర్థం సావశేషం వాక్య మితి శేషః-ఉక్త్వా భాషిత్యా-మమ-పట మంకుక-మవల మృగ్యసీత్యా-ధరిత్రీం భువం-ప్రోల్లిఖన్తి కషన్తి-అను పశ్యా-త్యాయత్ కమః కృతవతీ - తత్ర తస్మిక్ కమణి - వాచ ఉక్తయః - నివృత్తాః వ్యావృత్తా ఇతి సంబంధః. య త్కృతవ తీత్యత్ర - యచ్ఛబ్దవాచైన్ నికశ్యాన వైవణ్యక బాష్పగద్గదాదిభిః అనుభావై 'స్తావి నా త్మన మపి జీవితం మహం నశన్మి' మిత్యయ మథః 'ప్రపసనీ యదీ' త్యస్య వాక్య శేషత్వే నావగస్తవ్యః. తత్ర వాచో నిరస్తా - ఇ త్యనేన నాయికాయా శ్చింతానిశ్చాసాదీనా మనుభావానాం దశావిశేషః పశ్యతాం మనోగోచర ఏవ న వాగ్గోచర ఇ త్యభోక గమ్యతే. నైన్యం నామ సంచారీ భావః. నాయికాస్త్వీయా మధ్యాచ. నాయకోఽనుకూలః భవిష్యత్ప్ర)వాసవిప్ర లమ్భశృంగారః. అత్ర సర్వస్ఫూటః. జాతి రలంకారః. ౪౯

బాలే, నాథ, విముఞ్చ మానిని దుషం, రోషాన్తయా కిం కృతం? భేదోఽస్తాను. న మేఽపరాధ్యతిభవాన్, సర్వేఽపరాధా మయి త త్కిం రోదిషి గద్గదేన వచసా? కస్యాగ్రతో దద్య తే? న న్వేతన్తమ. కా త వాస్తి? దయితా. నా స్తీ త్యతో దద్య తే.

నాయకుడు.—బాలే. (ఓ) పిల్లా; నాయిక.—నాథ=(ఓ)దొర; నాయ.—మానినీ రుషం విముఖు = ఓకోపనురాలా కోపమును మానుము; నాయి.—రోషాత్ మయా కిం కృతమ్. కోపమువలన నాచేత నేమిచేయఁ బడినది (నే నేమికోపకార్యము చేసితిని, నన్నుగోపము మాను మనుటకు? అనుట); నాయ.—అస్తాసు భేదః=మామీదఁ ఆయాసము (ఆయాసపడు టయే); నాయి.—భవాక్ మే న అపరాధ్యతి=నీవు నాకు అపరాధము నొనర్పలేదు, సర్వే అపరాధాః మయి (వర్తస్తే)=సకలమయిన నేరములును నాయందు (కలవు) (నీవునాకేమియు ఎగ్గచేయలేదే, అన్ని తప్పులను నేనే గదా చేసితిని); నాయ.—తత్ గర్భదేవ వచసా కిం రోదిషి = అటయిన దగ్గర్తొకగల మాటతో (దగ్గర్తొకతో పలుకుచు) ఏల యేడ్చెదవు? నాయి.—కస్య అగ్రతో రుద్యతే = ఎవనియెదుట ఏడ్చుట (నే నెవని యెదుట నేడ్చితిని)? నను ఏకత్ మమ అగ్రతః = ఓని యిచే నా మ్రోలను; నాయి.—తవ కా అస్తి=నీకు (నేను) ఏమి అగుదును; నాయ.—దయితా = ప్రీతివు; నాయి.—న అస్తి ఇతి ఆతః రుద్యతే=(ప్రయోగవ్యత్యయము.) కాను అనెడి యీ కారణంబువలన ఏడ్చుచున్నాను.

ఈనాయిక తన్ను నాయకుడు 'దయితా' అని పిలువక చేసినో ఎవ 'తెనో' పిలిచినట్లు 'బాలా' అని పిలిచినందున తనమీఁది శ్రేమ సవతులపాలై పోయెఁగదా యని కుందు గలిగి ప్రతిసంబోధన 'వల్లభా' 'ప్రాణేశ్వరా' అనునిట్టి యనురాగనూచకపదమున చేయక 'పోషకుడా' అను నభిప్రాయ ముగా 'నాథ' అని చేసి ఏడ్చుచుండినది. ఏల యేడ్చెద వని కడపట నతఁ డడుగఁగా దయితను కా ననియె యేడ్చుచున్నాను అని యుపసంహరించినది.

ఇటు వేమారెడ్డిగారి వ్యాఖ్యలో నాయిక ఖండితగా వివరింపఁబడి నది. ఖండిత యనుట యుక్తియుక్తముగా నుండలేదు; నాయికొభేద మునకు బాలాపదనూచిత భర్తనిరనురాగమే కారణముగా గ్రహించుట సమంజసము.

అప॥ నాయకౌ నాయకయో రుక్తి ప్రత్యుక్తిరూపా నాక్యమాలా-
 బాలఇతి ॥ హే బాలే ముగ్ధే - నాథ స్వామిక - హే మానిని హే
 శోపనే - రుషం కోపం - విముచ్చ త్యజ - మయా రోషా త్కిం కృతం -
 కి మాచరిత - మస్తాను భేదః క్షేళః కృత ఇతి క్షేమః - భవా న్నహ్యం
 నాపరాధ్యతి న ద్రుహ్యతి॥ నూ॥ త్రుధద్రుహేత్యాదినా చతుర్థి - మయి-
 సర్వే సకలా అపరాధా స్సన్తి - తస్మా ద్దేతోః - కిం గద్గదేన స్థలితేన -
 వచసా వాచా రోదిషి రోదనం కరోషి - కస్య - అగ్రతః పురో-రుద్యతే
 రోదనం క్రియతే-మమ అగ్రత ఏత దిదం రోదనం క్రియతే-త వాహం
 కాఽస్మి-దయితా ప్రియా భవసి-నాస్మి న భవామి-త్యుతః కారణాత్
 రుద్యత ఇతి సంబంధః. అత్ర ప్రగల్భాయాం 'బాలే' ఇ త్యామస్త్రణం
 నాయకేన వక్త్రోక్త్యా కృతం, త యాపి తత్ జ్ఞాత్వా త తైవ వక్త్రోక్త్యా
 ప్రియం ప్రతి నా థే త్యామస్త్రణం కృతం, తత స్తేన ఆజాన మాలమ్భ్య
 'మానిని రుషం ముఖే' త్యనునయః కృతోఽనుసంధేయః, తత స్తయా
 వక్త్రో క్త్యైవ 'రోషా న్నయా కిం కృత మి' త్యుత్తరం ద త్తం, తత స్తేన
 'భేదోఽస్తాను కృత' ఇ త్యుక్తం, తత స్తయా 'అపరాధిని ఖలు భేదః
 క్రియతే-భవా న్నాపరాధ్యతి-కుతః భేద' ఇతి-విపరీతలక్షణయా భవా నప
 రాధీ భేదః కథం న కతకవ్యః? ఇతి నూచితమ్, తత స్తేన 'సర్వేఽప
 రాధా మయి' త్యపరా ధాక్షీకారేణ 'రుషం ముఖే' త్యనునయః ప్రకటి
 కృతః, తత స్తయా-త 'తస్మా ద్రోషస్యా.మోచనా త్కిం కృత మి'
 త్యుక్తం, తత స్తేన 'గద్గదేన వచసా భేదమూలం రోదనం కరోషి'
 త్యుక్తం, తత స్తయా 'క స్యాగ్రతో రుద్యత' ఇ త్యనేన 'సంబంధః ఖలు
 రోదనస్య భేదమూలత్వం - మమ కో భవా ని'త్యుక్తం, తత స్తేన తస్యా
 వక్త్రో క్త్యభి ప్రాయం విజ్ఞాయ అజానతేన 'స స్వేత న్న మాగ్రత' ఇ
 త్యుత్తరం ద త్తం, తత స్తయా 'పురతో రోదితు మహం తవ కాస్తీ'
 త్యుక్తం, తత స్తేన 'మమ త్వం దయితే' త్యుక్తం, తతః తయా 'దయ
 తైవ నా స్మి త్యుతః కారణా న్నయా రుద్యత ' ఇ త్యుక్త మి త్యవగస్త

వ్యమ్. అత్ర నాయకా స్వీయా - ధీరా ప్రగల్భా చ. కిం చ ఖడ్జితా -
యథోక్తం భారతీయే-

‘అన్యాయస్థా త్సమచితే వాసకే నాగతః ప్రియః

యస్యా స్సా మానసఃఖాతాః ఖడ్జితే త్యభిధీయతే.’ ఇతి.

నాయక శృతః. అత్ర మానకృతం వాగ్రూపం శృణోతి సర్వ. వాకోవాక్యాయ
లంకారః ‘ఉక్తిప్రత్యుక్తిమద్వాక్యమ్ వాకోవాక్యం ప్రచక్షతే’ ఇ త్యుక్త
త్వాత్. ౫౦

శ్లిష్టః కణ్ఠే కి మితి న మయా మూఢయా ప్రాణనాథ!

శ్చుమ్చ త్యస్మిన్ వదనవిసతిః కిం కృతా? కిం న దృష్టః?

నోక్తగ కస్తా? దితి నవవధూచేష్టితం చింతయన్తి

పశ్చాత్తాప మహతి తరుణీ ప్రేమ్ణి జాతే రసజ్ఞా. ౫౧

నాయక మున్ను తాను సవోధగా నున్నప్పుడు తాను ఆలింగన
చుంబనాదికంబులందు పయికొనక లజ్జచే అత్త వంచనము చేసికొంటి నని
ఇప్పుడు తరుణీయై రసజ్ఞయయి పశ్చాత్తాపము పొంది తన్ను నిందించు
కొనుటః—(ప్రయోగవ్యత్యయము.—) తరుణీ=జవ్వని, ప్రేమ్ణిజాతే (సతి)
రసజ్ఞా-మక్కువకలుగఁగా (లజ్జయెడలిప్రేమ తెల్లముకొఁగా) సంభోగ
రసము నెఱింగినదై, మూఢయా మయా ప్రాణనాథః కిమి ఇతి కణ్ఠేన శ్లిష్టః=
తెలివి మాలినదానను నేను జీవితేశ్వరుని ఏల యని మెడయందు కవుంగి
లిండుకో నయితిని, అస్తిక్ చుమ్చి (సతి) వదన విసతిః కిం కృతా=
అతఁడు ముద్దు పెట్టుకొనుచుండఁగా మొగము వంచుటను ఏల చేసితిని (ఏల
మొగమును వంచుకొంటిని), కిం న దృష్టః=ఏల (అతనిని) చూడనయితిని,
కస్తాత్ న ఉక్తః=(అతనితో) ఏల పలుకనయితిని, ఇతి నవవధూ చేష్టితం
చింతయన్తి పశ్చాత్ తాపం వహతి. ఇట్లని తాను క్రొత్త పెండ్లిమాతరుగా
నున్నప్పటి(తన)చేతను తలపోయుచున్నదై అనుతాపమును పొందుచున్నది.

అవ || పూర్వం హృద్యేన వర్ణితాఽస్తితి పశ్చాత్తాపం గతయాః
 నాయకాయా ఆత్మోపాలమ్భం కవి రాహు - శిష్ట ఇతి || తరుణీ యువతిః -
 ప్రేమ్ణి ప్రణయే - జాతే సంభూతే సతి - లజ్జావరణం విహాయ ప్రకాశమాన
 ఇత్యథాః - రసస్థా రుచిస్థా - సంభోగ సౌఖ్యం విశేషేణ జాన తీత్యథాః -
 తదానీం - మూఢయా అజ్ఞయా - మయా - పాణినాథః ప్రాణేశ్వరః - కి మితి
 కశ్చే న శిష్టః నాలింగితః - కిం చ అస్తిక ప్రాణినాథే - చుమ్మతి చుమ్మనం -
 కుర్వతి సతి - వదనవినతిః ముఖవినమనం - కిం కృతా కిమథా మాచరితా -
 కిం చ ప్రాణినాథః - కిం న దృష్టః కి మితి నావలాకితః - కిం చ కస్తా ధేతోః -
 నోక్తో న సంభాషిత - ఇత్యనేన ప్రకారేణ నవవధూచేష్టితం నవోధావ్యా
 పారమ్ - అత్యయ మితి శేషః - చిన్తయ స్తి స్మర స్తి - పశ్చాత్తాప మను
 శయ మేతావత్తం కాలం హృద్యేన వర్ణితా స్మృతి ఏవం రూపం - వహ
 తీతి సంబంధః. అత్ర నాయకా స్వీయా మధ్యా. నాయకోఽనుకూలః.
 సంభోగశృంగారః. అనుశయాక్షేపాలంకారః. స్పష్ట ఏవాభిప్రాయః. ౫౧

వాన్తై లోకచనవారిభిః గుళపథైః పాదప్రణామైః ప్రియై
 రన్యై స్తా వినివారయన్తి కృపణాః ప్రాణేశ్వరం ప్రస్థితమ్;
 ధన్యాఽహం; వ్రజ ముజ్గళం నుదివసం ప్రాతః ప్రయాతస్య తే;
 య త్స్నేహోచిత మీహితం ప్రియతమ త్వనిర్గత శ్లోష్మసి.

నాయకుని పయనమును నాయక వక్త్రోక్తిచే ఆఘ్రుచున్నది:- వాన్తైః
 లోకచన వారిభిః = జాతిన కన్నీళ్ల చేతను, సళపథైః పాదప్రణామైః = బిట్టు
 అతోః గూడుకొన్నచరణ నమస్కారములచేతను, అన్యైః ప్రియైః = ఇతర
 మయిన యిష్టకృత్యములచేతను, తాః కృపణాః ప్రస్థితం ప్రాణేశ్వరం విని
 వారయన్తి = ఆ దీనురాండ్రు పయనమయిన జీవిత నాయకుని ఆఘ్రుదురు,
 ప్రియతమ అహం ధన్యాః అత్యంతప్రియుడా నేను కృతార్థురాలను, ప్రయా
 తస్య తే ప్రాతః ముజ్గళం నుదివసమ్ = బయలుదేరినట్టి నీకు వేరువ శుభమైన
 తస్య తే ప్రాతః ముజ్గళం నుదివసమ్ = బయలుదేరినట్టి నీకు వేరువ శుభమైన

మంచిదినము (మంచిసమయము), ప్రజాపామ్మ, త్వం నిగ్రతః(సకా) నీవు బయలుపడెదలినవాడవై (తరలినంత నే), మయా స్నేహ ఉచితం యత్ ఈ హితం తత్ శ్రోష్యసి=నాచేత ప్రేమకు తగినది ఏది కోరబడుచున్నదో దానిని వినియెదవు (నామృతిని వినియెదవని భా.)

పయనమయిన కౌంతులను ఇతరలు ఏడ్చి ఒట్టులుపెట్టి పాదములకు మ్రొక్కి ఇంక నేమేమో ఇచ్చుకువచ్చినవి చేసి ప్రయాణమునుండి మాన్పుదురు. నేను అట్లు చేయను నీకు పేకువ ఇదే ప్రయాణమునకు మంచి శుభ సమయము, నీవు పామ్మ, నీవు తరలినంతనే నాప్రేమకు తగిన పనిని నేను చేసెదను. నీవును నెంటునే విందువు.—అనుట.

అవ || ప్రయాశ్చ్యవం నాయకం నాయకా వశోక్త్యా నివారయతి-
వాస్తైరితి || వాస్తై నిగ్రతైః - లోచనవారిభిః సేత్రజలైః - సశస్త్రైః శపథ
సహితైః - పాదప్రణామై శ్చే త్యగ్ధైః-అ నైః-ప్రియైః ఇష్టకరణై శ్చాప్తి-
తాః-కృపణా దీనాః - ప్రస్థితం ప్రయాణోద్యత్తం - ప్రాణేశ్వరం ప్రాణ
నాథం - వినివారయన్తి. అహం తు-ధన్యా పుణ్యా అకృపణే త్యథకాః-
ప్రయాతస్య ప్రయాతు ముద్యుక్తస్య - తే - ప్రాతఃకాలే నుదివసం శోభ
నం దినం తతైవ మాజ్ఞశ్యకారి - వృజ గచ్ఛ - ప్రియతమ త్వం నిగత
స్సకా మయా - స్నేహోచితం - స్నేహస్య ప్రేక్ష్యః - ఉచిత మహాకం -
య-దీహిత మాచరితం - త - చోచ్చిష్యసి ఆకణికాయ నీతి సంబద్ధనః, అత్తి
స్నేహోచిత మిహితం శ్రోష్య నీ త్యనేన అత్మనో భావినీమ్ విపత్తిం
నూచయిత్వా ప్రియస్య గమనం నిషేధయ తీ త్యభిప్రాయః. నాయకా
స్త్రియా ప్రగల్భాచ. నాయకోఽనుమాళః. భావిప్రవాసవిప్రతిష్ఠాశ్చక్రారః.
సోపాలమృగవచనం నమక. ఆక్షేపోఽలక్ష్మారః. ౫౨

లగ్నా నాంశుకపల్లవే భుజలతా, నో ద్వారదేశే స్థితం,
నో షా పాదముగే ముహు నికపతితం, తిష్ఠేతి నోక్తం వచః,

కాలే కేవలమమ్బుదాళిమలిసే గన్తుం ప్రవృత్త శ్శతః
తన్వ్యా బాష్పజలౌఘకల్పితనదీపూరేణ రుద్ధః సియః. ౧౩

భుజలతా అంశుక పల్లవే న లగ్నా - (నాయకయొక్క) కైదీగ
(ప్రియునియొక్క) వలస చిగురునందు తగులదాయెను. (అనఁగా పయనమై
పోవుచున్న నాయకుని నాయక అతనివస్త్రమును పట్టుకొని ఆచదా
యెను), (ప్రయోగవ్యత్యయము.—) ద్వారదేశే నోస్థితమ్ = (నాయక)
కడపకడ (పోసక అడ్డము) నిలువదాయెను, పాదయుగే ముహూనో నిపతి
తమ్ = (ప్రియుని) యడుగులజంటకుండు మాటిమాటికి పడదాయెను, తిష్ఠ
ఇతివచః న ఉక్తమ్ = నిలువుము (పోవలదు) అని మాటను పలుకదాయెను,
అమ్బుద ఆళిమలిసే కాలే గన్తుం ప్రవృత్తః శతః సియః = మేఘముల పంక్తు
లచే నల్లనయిన కాలమందు పోవుటకు ఉద్యమించినవానిని ధూర్జడైన
వల్లభుని, తన్వ్యా కేవలం బాష్పజల ఓఘకల్పిత నదీ పూరేణ రుద్ధః = సుం
దరి, ముఖ్యముగా కన్నీటి ప్రవాహములతో సృజింపబడినయేటి వెలువచేత
ఆపినది.

ఒకానొకకాంత మేఘపంక్తులచే మలినమయిన కాలమున (అనఁగా
విరహాలకు అత్యంత మదనోద్దీపకమై మారకమయిన వర్షర్తువునందు)
పయనమయిన వంచకుని ప్రియతముని పోసీయక ఆచపుటకు—గుడ్డపట్టి లాగ
లేదు, ద్వారమున అడ్డముగా నిలువలేదు, పాదములకు పలుమాలు మ్రొక్కి
పోవలదని వేడుకొనలేదు, పోవలదని మాట నేనియు పలుకలేదు; మఱి
యేమన, ఏడ్చి ఆపినది, అని తా.

అవ॥ కవే ర్వాకృత్ - లగ్నేతి॥ అంశుకపల్లవే ప్రియస్య చేలాఘ్నై-
భుజలతా నాయకాయా దోర్వలరీ - న లగ్నా న సక్తా - ద్వారదేశే
ద్వారస్థత - న స్థితం నోపితం - భావ నిష్ఠా - పాదయుగే ప్రియస్య
చరణద్వంద్వే వా - మహముకాహూః పునఃపునః - న నిపతితం న ప్రణతం-
తి స్థేతి - వచో వా వచనం వా - నొక్తం నోదీరితమ్ - అమ్బుదాళిమలిసే

మేఘపటలశ్యామే - కాలే సమయే - గస్తం ప్రయాతుం - ప్రవృత్తః
ఉద్యుక్తః - శతః అన్యజాః అయుక్తకారీత్యథః - ప్రియో వల్లభః -
తన్యాశ్చ కాంతయా - కేవలం బాష్పజలౌఘకల్పితేన నదీపూరేణ అశ్రు
సలిలసయాహసంపాదితతటిస్సిప్రవాహేణ - కేవలం శబ్దోఽవధారణే -
పూరే జై వే త్యథః - రుద్ధో వారిత - ఇతి సంబంధః. అభిప్రాయో వ్యక్త
ఏవ. నైన్యం నామ సంఘాతభావః. నాయకా స్వీయా మధ్యాచ. నాయ
కోఽనుకూలః అప్రోపక్షేపరూపం చేష్టాకృతం శృంగారి నర్త. ఆక్షే
పోఽలంకారః.

౫౩

విరహవిషమః కామః కామం తనుం కురుతే తనుం,
దివసగణనాదక్షః సైవరం వ్యపేతఘృణో యమః,
త్వమపి వశగో మానవ్యాధేర్విచింతయ నాథ హే
కిసలయ మృదుర్జీవే దేవం కథం ప్రమదాజనః! గీర

సఖి నాయకుని మందలించు చున్నది—కామః విరహ విషమః
తనుం కామం తనుం కురుతే = మన్తఘండు వియోగమందు క్రూరుండు
(వియోగులను నొంచువాడు) దేహమును మిక్కిలి కృశమునుగాఁ జేయును,
యమః సైవరం వ్యపేతఘృణః (సఖి) దివస గణనా దక్షః = యముండు
యథేచ్ఛముగా (వ్యపేత=) నష్టమైన (ఘృణః=) కరుణకలవాడు అయి
దినములను లెక్కించుటయందు సమర్థుండు (చంపవలసిన దినమున చంపక
మానఁ డనుట), హే నాథ త్వమ్ అసి మాన వ్యాధేః వశగః=ఓ సామీ
నీవు ను రోషమునెడు రోగమునకు అధీనుఁడవు, ఏవం (సతి) కిసలయ మృ
దుః ప్రమదా జనః కథం జీవేత్ విచింతయ = ఇట్లుండఁగా చిగురువలె
కోమలమైన కాంతా జనము ఎట్లు బ్రదుకును ఆలోచింపుము. నీ విట్లు కింక
వహించిన నీప్రియ యీవియోగభరముచే నానిల్లి మృతి నొందునని భా.

అవ || సఖీ నాయక ముపాలభ్యతే - విరహవిషమ ఇతి || కామో

మన్తః - విరహ విషమః - విరహే విప్రయోగే - విషమో వక్రః క్రూర
 స్సృక్ ఇత్యథః - కామం ప్రకామం - తనుం శరీరం - తనుం కృశం -
 కురుతే విధత్తే - యమః కృతాంతః - నైవరం యథేచ్ఛం - వ్యపేత
 ఘృణః అపగత దయ స్సృక్ - దివస గణనా దక్షః దివస సంఖ్యాయాం
 పటుః - మారణవ్యగ్ర ఇత్యర్థః - హే - నాథ స్వావిక్ - త్వ మపి -
 మానవ్యాధేః - మాన ఈషాన్యతోప స్స ఏవ - వ్యాధి రామయః - తస్య
 నాయికాయా ఇతి శేషః - వశగఃవశవతిః - మానవ్యాధిం శమయితుం
 నోద్యుక్త ఇత్యథః - ఏవ మిత్థం - సతి - కిసలయ మృదుః ప్రవాళ
 కోమలః - ప్రమదాజనః - కథం కేన ప్రకారేణ - జీవేత్ ప్రాణాక్
 ధారయేత్ - విచిన్తయ విచార యేతి సంబంధః. 'కథం జీవేచ్ఛిన్తయే'
 త్యనేన బౌదాసీన్యం విహాయ కీఘ్రం తాం ప్రసాద్య కృతాథాన్ కురు
 స్వేత్యభిప్రాయః. అత్ర సంజ్వరో నామ దశావిశేషాః ౭వగమ్యతే. నాయికా
 స్వీయా మధ్యాచ. కించ కలహస్తరితా. నాయక శృతధృష్టయో రన్య
 తరః. మానకృతవిప్రలంభకృష్ణారః. అత్ర సోపాలమ్భవచనం నమః.
 ఆక్షేపాలంకారః.

౫౪

పరిష్కానే మానె, ముఖశశిని తస్యాః కరధృతే,

మయి క్షీణోపాయే ప్రణిపతనమాత్రై కశరణే.

తదా పశ్యప్రాప్త వ్రజపుటనిరుద్ధేన సహసా

ప్రసాదో బాష్పేణ స్తనతటవిశీణేన కథితః.

౫౫

క్షీణ ఉపాయే మయి ప్రణిపతన మాత్ర ఏక శరణే (సతి) = త్నయిం
 చిన సామాద్యపాయములుగల నేను అడుగులకు మొక్కుట యొకటియే
 రక్షకముగా, గలవాడను కాఁగా (అలిగినకొంతను నేను మంచిమాటల
 సమాధానపఱచుకొన నేరక తదీయపాదములయందు వ్రాలి యుండఁగా),
 తస్యాః మానే పరిష్కానే (సతి) ముఖ శశిని కరధృతే (సతి) = ఆకాంత

యొక్క అలుక సడలినది కాఁగా (శశిని=) చంద్రునివంటి తన్ను ఖము చేతి యందు ఉంచుకొనఁబడినది కాఁగా (కాంత యలుక సడలి చెక్కిలి కేలం గీలించి యుండఁగా), తదా పశ్య ప్రాస్త వ్రజ పుట నిరుద్ధేన స్తన తట విశీర్ణేన బాష్పేణసహసా ప్రసాదః కథితః=ఆగమయమందు తెప్పల తుదల యొక్క మొత్తంపు సంపుటమందు ఆఁపఁబడినట్టియు చను దరులయందు చిద్రుపలై నట్టియు కన్నీటిచేత తటాలున అలుకతీరుట చెప్పఁబడినది.

నే నెప్పాటను అలుక దీర్చనేరక పాదములఁ బ్రెల్లినంతట కాంత మోహను చేత నిడికొని యుండఁగా తటాలున తదీయబాష్పము క్రమముగా తొంగలి తెప్పలతుదల నాఁగి, అనంతరము చనుగట్లపయింబడి చిద్రుపలై చెదరినది; ఆ బాష్ప దర్శనముచేత అలుకతీతఁ గదా యని భేరిసికొంటిని.

'పశ్య - నిరుద్ధ' అనుటచే దట్టంపు తెప్పలు నూచితములు. దట్టంపు తెప్పలు గుండరంబులును గులక్షణంబును; క్రేలుచన్నులందు నీటిబొట్లు చిద్రుపలుగావు, చిద్రుపలై నట్లువర్ణించినందున బిగువుచన్నుల జవరా అని తెలియనగుచున్నది.

అవ || నాయకోక్తిః-పరిహాస ఇతి || క్షీణోపాయే విగతసామాద్యై పాయే - మయి - ప్రణిపతనమాత్రైకశరణే సతి-ప్రణిపతనమాత్రం ప్రణామ - ఏకం ముఖ్యం - శరణం యస్యస తథోక్తః తస్మిన్ - పరిహాసే మాసే తస్యాః కోపే శ్లఘే సతి - ముఖశశిని ముఖచంద్రే - కరధృతే హస్త ధారితే సతి - పశ్యప్రాస్తవ్రజపుటనిరుద్ధేన - పశ్యణాంప్రాంతా అగ్రాణి - తేనాం - వ్రజ స్సమూహః - స ఏవ పుటప్రాస్తః తేన - నిరుద్ధోనివారితః - తేన స్త్రు తటవిశీర్ణేన కుచప్రాస్త జజకరేణ బాష్పేణాశ్రుణా - సహ సా శీఘ్రం - ప్రసాదః ప్రసన్నతా - కథితః ఉక్త - ఇతి సంబంధః. కోప భావకాంతిః. నాయక స్వీయా మధ్యా చ. నాయక శృతః. జాతి రలంకారః.

కృతో దూరా దేవ స్త్రితమధుర మభ్యుద్గమవిధిః,
శిర స్యాజ్ఞా న్యస్తా, ప్రతివచన మ ప్యాలపసి చ,
న దృష్టి శైథిల్యం ; జత ఇతి చేతో దహతి మే,
నిగూఢా న్తగోపీ కతినహృదయే సంవృతి రియమ్. ౧౬

నాయకుఁడు నాయకను నిందించుట. - దూరాత్ ఏవ స్త్రితమధురం
(యథా తథా) అభ్యుద్గమ విధిః కృతః = దూరమునుండి యే చిఱునవ్వుచేత
మనోహర మగునట్లుగా ఎదురుగాలేచినచు కార్యము చేయఁబడినది, శిరసి
ఆజ్ఞా న్యస్తా - బొదలను (నా) యాజ్ఞా ఉంపఁబడినది, ప్రతివచనమ్ అపి
అలపసి = (నామాటకు) ఉత్తరమును సయితము పలుకుచున్నావు, (అయి
నను), దృష్టిః శైథిల్యం న భజతే ఇతి యత్ = (నీ) చూపు సడలుటను
పొంద దాయెననుట యేది (కలదో) అది, మే చేతః దహతి = నాహృదయ
మును కొల్పుచున్నది, నిగూఢ అస్తః కోపే. దాఁపఁబడిన లోని కోపము
గలదానా, (హే), కతిన హృదయే = (ఓ) నిఘర చిత్తురాలా, ఇయం సం
వృతిః. ఈనడవడి (నిజమయిన భావమును) దాఁచుట.

తా. - దూరమునుండి మందహాసముతో లేచి నా కెదురు వచ్చి
తివి, నాయాజ్ఞలను బొదలం దాల్చితివి, నామాటలకు చక్కఁగానే
బదులు పలుకుచున్నావు, అయినను నీచూపులు మాత్రము తీక్ష్ణతను వదల
కున్నవి. ఇది కతినహృదయంచే కోపమును లోలోపల దాఁచుకొనుప్రకా
రము; కావున ఇందువలన నాకు మిక్కిలి పరితాపము కలుగుచున్నది.

అన॥ నాయకో నాయకౌ మపాలభతే కృత ఇతి॥ దూరా దేవ
దూరతఏవ - స్త్రితమధురం మందహాస మనోహరం యథా భవతి తథా -
అభ్యుద్గమవిధిః ప్రత్యుత్తా నాచరణం - కృతో విహితః - కిం చ - ఆజ్ఞా
ముమ కాసనం - శిరసి మస్తకే - న్యస్తా విహితా - యద్య ధోక్తం తత్త
థాగ్లోకృత మి త్యథకాః - ప్రతివచన ముత్తర - మపి - అలపసి బ్రవీషి -
మయి భాషమాణే స తీతి కేషః - తథాపి తే - దృష్టి దశాశనం - శై

ధిల్యం శ్లథతాం - న భజతే న ప్రాప్నోతి - తీతి యత్ కోపదాధాన్యం న
 జహా తీత్యథాః - తస్మైధియాభజనం - మే మమ - చేహో దహతి చిత్తం
 సంతాపయతి - హే నిగూఢాన్తఃకోపే - నిగూఢో గుప్తః - అన్తఃకోపా
 యస్యా స్యా తథోక్తా తస్యా స్సంబుద్ధిః - కఠిన హృదయే నిష్ఠుర చిత్తై-
 ష్యయం - పూర్వోక్తప్రతుద్గమాదివిధిః - సంవృతి రాకారగోపన - మితి
 సంబంధః. అపహితం నామ సంచారీ భావః. నాయీకా స్వీయా ధీరా
 ప్రగల్భా చ. నాయక శృతః. అత్ర సోపాలమ్భవచనం నర్త. స్ఫోటా(కి)
 లంకారః.

౫౬

ఆస్తాం విశ్వసనం సఖీను, విదితాభిప్రాయసారే జనే,
 తత్రావ్యపకయితుం దృశం సలలితా శక్నోమి న బ్రీడయా,
 లోకోఽహ్యేష పరోపహాసచతుర, స్సూక్ష్మేజ్జితజ్ఞోఽవ్యలం,
 మాతః కం శరణం వ్రజామి, హృదయే జీవోఽనురాగానలః.

తనయసుర క్షిని ప్రియుని వెఱింగింప వెరవు గానని నాయక దాదితో
 మొఱపెట్టుకొనుట. — సఖీను విశ్వసనమ్ ఆస్తామ్ = చెలులయందు నమ్మ
 కము అటుండుఁగాక (చెలులు నాకై పోయి యతనిం బొంది వచ్చిన
 వంచకురాండు అనుట), విదిత అభిప్రాయసారే తత్ర జనే సలలితాం దృ
 ష్టిమ్ అర్చయితుమ్ అపి బ్రీడయా న శక్నోమి = ఎఱుకవడిన మనోభావము
 యొక్క నిగ్గుకలిగినట్టి యాపురుషునివంక విభ్రమముతోఁగూడిన చూపును
 నిగుడ్చుటకు సమతము సిగ్గుచేత సమర్థురాలను గాను, హి ఏమః లోకః పర
 ఉపహాస చతురః అలం నూత్న ఇజ్జిత జ్ఞః అపి = ఎలయనఁగా ఈ జనము
 ఇతరులను హేళనము చేయుటయందు నేర్పరి (యు) మిక్కిలి అస్ఫుట
 మయిన భావచిహ్నములను ఎఱింగినదియును, మాతః కం శరణం వ్రజామి =
 అమ్మా ఎవ్వనిని రక్షకునిగా పొందుదును, అనురాగ అనలః హృదయే
 జీర్ణః = మరుల నెడు నిప్పు మనస్సులో (నే) అణఁగారి నది.

తా.---తెలులు వంచకురాండ్రయిరి కావున. వారిద్వారా తెలుప వలను లేదు, అతనికి నాయందు ప్రీతి గలదని నా కెఱుక యయినను నా యనురక్తిని అతనికి తెలుప నీయక లజ్జ యడ్డపడుచున్నది, దానిని దాటి, తెలుపుదునా యనిన, ఈలోకులు కడు గడును వాండ్రు ఎంతనూత్యు చిహ్నముచేత నయినను నాభావమును కనిపట్టుదురు, అహ్లా, యీ కష్టము నుండి నన్ను కడతేర్చువా రెవ్వరును లేరు. కాన నావలపు నాహృదయ మును నిష్పవలె కాల్చికాల్చి అటనే అడఁగారు చున్నది.---నీ వయినను దూతివై రక్షింపుమని భా.

అవ || స్వాభిలాషం ప్రియాయ నివేదయతు మసమథా విషణ్ణా నాయుకా ధాత్రి మాహ - ఆస్తా మితి || సఖీషు వయస్యాను - విశ్వసనం విశ్వాస - ఆస్తాం తిష్ఠతు - విశ్వాసో నా స్తీ త్యథాః - విదితాభిప్రాయ సారే - అభిప్రాయ ఆశయః - తస్య - సారః తత్త్వం - విదితో జ్ఞాతః - అభిప్రాయసారో యేన సః తథోక్తః తస్మిన్ పరేష్ఠతజ్ఞ ఇ త్యర్థః - తత్ర తస్మిన్ జనే - స్వప్రేమాలమ్బన భూతపురుష ఇ త్యర్థః - గలలితాం సవిలాసాం - భావగభికతా మి త్యర్థః - దృశం దృష్టి - మపక యితుం ప్రయోక్తు - మపి - వ్రీడయా అజ్ఞయా - న శక్నోమి న సమర్థాఽస్మి - హి యస్తా త్కారణా - దేవ - లోకో జనః - పరోపహాసచతురః - పరేషా ముపహాసః తస్మిన్ - చతురో నిపుణోఽస్మి కించ - అల మత్యథకం - నూత్యైగితజ్ఞోఽస్మి - నిగూఢాభిప్రాయవేదీ చ - తస్మా ద్వీడయా న శక్నోమి త్యనుసంధేయం - హే మాతః హే అమ్మ - కం జనం - శరణం రక్షకం - వ్రజామి గచ్ఛామి. శరణం నాస్తీత్యర్థః - తస్మా దనురాగా నలః ప్రణయాగ్నిః - హృదయే మనసి - జీణక శ్చాస్త్రః - ఇతి సంబంధః. అత్ర అనురాగ స్వానలత్వనిరూపణం సంతాపకారిత్వాత్. అత్ర పరకీయా నాయుకా. కస్తి న్నపి జనే అనురాగం విధాయ తం సావరణసంధి దృష్టి సంధిభ్యా మావజకాయతు మక్షమా భూత్వా కం శరణం వ్రజా మ్యను

రాగానతో జీణక ఇతి ధాత్ర్యాః పురః స్వావస్థాప్రకటనేన త్వ మేవ శరణం నాన్య దితి స్వాభిప్రాయం నూచితవతి త్వభిప్రాయః. దూతముఖేన సావరణసంధిః, స్వయ మేవ దృష్ట్యై సంధానం దృష్టిసంధిః. 'ఆస్తాం విశ్వసనం సఖి స్వి' త్యత్ర ప్రియం ప్రతి శ్రేషితా సృఖ్యః స్వయ మేవ రతిం కృతవత్త్యః, అతో విశ్వాసాభావాత్ సావరణసంధే వ్యకర్థతా దర్శితా; 'ప్రీడయా ప్రియే దశకన మపకయితుం న శక్నోమి' త్యత్ర దృష్టిసంధేర ప్యసంభవో దశికతః. అత్ర విషాదో నామ సంచారి భావః. యథోక్తం -

'కార్యావిస్తరణాద్ వైవా దాగత్యా ద్రాజదోషతః
కార్యాగ్రహో ద్విషాద స్సన్యో. న్ననస స్సత్త్వహీనతా
వై మనస్య మనుత్సాహః సృక్వణోః పరిలేహనమ్
అపాయా శ్వేషణం మూఢాక సంతతం ముఖశోషణమ్
శయనం ధ్యాన మిత్యాది రనుభావో భవే దిహ.'

సంజ్యో నామ నవమీ దశా - యథోక్తమ్ -

'చక్షుఃప్రీతి మకానస్సజ్జః సంకల్పోఽథ ప్రలాపితా
జాగరః కాశక్య మరతిః లజ్జాత్యాగోఽథ సంజ్యరః
ఉన్నాదో మూఢకానం చైవ చరమం మరణం విదుః.' ఇతి.

అయోగవిప్రలమ్భ శృంగారః, అన్వోపక్షేయాపం శృంగారి నర్త. జాతి రలంకారః.

౫౩

శ్రుత్వా నామాఽపి యస్య స్ఫుటఘనపులకం

జాయతే యత్సమస్తా.

దృష్ట్యై య స్వాననేన్దుః భవతి వపు రిదం

చన్ద్రకాంతానుసారి,

తస్మి న్నాగత్య కణ్ధగ్రహనికటపద

స్థాయిని ప్రాణనాథే

భగ్నా మానస్య చింతా భవతి మమ పున

ర్వజ్రమయ్యాః కథశ్చిత్.

గౌ

ఈను దాల్చు మని బోధించినచెలులతో అట్లు చేయలేనిదై నాయక చెప్పకొనుట. -- యస్య నామ శ్రుత్వా అపి ఇదం వపుః యత్ సమస్తాత్ స్ఫుట ఘన పులకం జాయతే = ఎవని పేరును విన్న మాత్రాననే ఈ మేను ఏకారణమువలన అంతటను స్పష్టమును దట్టమును (అయిన) పులకలుగఁగది అగునో, యస్య ఆనన ఇష్టం దృష్ట్యా చన్ద్రో కాన్త అనుసారి భవతి = ఎవని ముఖ చంద్రుని కని (ఈమేను) నెల తాతిని బోలునది అగునో (చంద్రుని యెదుట చంద్రకాంతము స్రవించినట్లు అతనిమోముం గన్నంత నాయెడలెల్ల చెమరుతో నిండు నని యర్థము), తస్మిన్ ప్రాణనాథ ఆగత్య కణ్ఠగ్రహ నికట పద స్థాయిని (సతి) = ఆ ప్రాణేశ్వరుఁడు వచ్చి కంఠముం గవుంగిలించుటకు (తగిన) సమీప స్థానమందు నిలిచినవాఁడు కాఁగా, కథ శ్చిత్ వజ్రమయ్యాః మమ పునః మానస్య చింతా భగ్నా భవతి = ఎట్లో కఠినాత్మరాలనయిన నాకు మఱి ఈను (దాల్చు) తలంపు చెడినది అగును (ఆ తలంపు పోవు ననుట.)

తా. — అతనిపేరు విన్నమాత్రాననే నాయెడలెల్ల స్పష్టముగాను దట్టముగాను పులకరించును, అతనినెఘ్మముం గన్నంత నాయెడలెల్ల చెమరుదాల్చును. అట్టి మత్స్యేమాస్పదుఁ డాతఁడు చెంతకు రాఁగానే నాకు అతింగనబుద్ధియే గలుగును గాని మీరు బోధించునట్టి పొలయలుక తలంపునకే రాదు.

అవ || సఖీభి ర్నానకరణాయ బోధితా నాయికా స్వస్థ్యా అసా మధ్యకాం తాభ్యో నివేదయతి - శ్రు త్వేతి || యస్య ప్రియస్య - నామ నామ భేయ - మపి - శ్రుత్వా నిశమ్య - వపు - ర్య ద్యస్తా త్కారణా - త్సు మస్తా త్సుమస్తతః - స్ఫుటఘనపులకం వ్యక్తసాన్ద్యోరమాచ్ఛం - జాయతే భవతి - కిం చ య - స్థాననేస్తుం ముఖచన్ద్రం - దృష్ట్వా అవలోక్య -

ఇదం వపు రేత చ్చరీరం - చన్ద్రకాన్తానుసారి - చన్ద్రకాన్త మనుసర
 తీతి చన్ద్రకాన్తానుసారి తద్వ త్విన్నం భవతీ త్యథః - తస్మి - న్ద్వి
 నాథే ప్రాణేశ్వరే - అగత్య ఏత్య - కణ్ణగ్రహ నికటపదస్థాయినీ సతి -
 కణ్ణస్య గళస్య - గ్రహాగ్రహణం - ఆలిజన మి త్యర్థః - తస్య - నికట
 పదం సమీపస్థానం - తత్ర - తిష్ఠ తీతిస్థాయీ - తస్మి - మృగభి త్కే
 నాఽపి ప్రకారేణ-వజ్రమయ్యాః శులిశ సదృశ్యాః-అరోపితకాతిన్యాయా
 ఇత్యర్థః - మమ పున - ర్నానస్య కోసస్య - చిన్తాస్మృతిః- భగ్నానిహతా-
 మానః కథం క్రియతే - పునశ్శబ్దో వాక్యాలంకారే. అత్ర నాయికా
 ప్రగల్భా. ఆపరాధీ ప్రియః తస్మి న్నానః కలకవ్య' ఇతి సభీభి బోధితా
 ప్రోత్సాహితా సతీ ఆత్మనోఽసామర్థ్యం కథయతీ త్యభిప్రాయః. అత్ర
 నాయికా స్వీయా మధ్యా చ. నాయక శృతః. ఆన్వోపక్షేపరూపం
 శృక్లారి వర్త. జాతి రలంకారః.

౫౮

స'న్ద్యే వాత్ర గృహే గృహే యువతయ;

స్తాఃపృచ్ఛ గత్వాధునా;

ప్రేయాంసః ప్రణమన్తి కిం తవ పున

దానో యథా వతః తె?

ఆత్మద్రోహిణి, దుజ్జనప్రలపితం

కణ్ణే భృశం మాకృథా,

శ్చిన్న స్నేహరసా భవన్తి పురుషా

దుఃఖానువృత్త్యా యతః.

గీ.

మోడి వహించిన నాయకను నాయకపక్షమున సఖి బోధించుట. —

అత్ర గృహే గృహే యువతయః సన్తి ఏవ = ఈనగరంబున ఇం టింటను
 జన్మనులు ఉండనే యున్నారు, అధునా గత్వా తాః పృచ్ఛ = ఇప్పుడు

పోయి వారిని అడుగుము, తవ దాసః పునః యథా వర్తతే (తథా) ప్రే
యాంసః ప్రణమన్తి కిమ్ = నీయొక్క దాసుడు (దాసుడుం బోలె నిన్ను
కొలుచుచున్న యీ నీభర్త) ఎట్లు నడచుకొనుచున్నాడో (అట్లు) ప్రియ
తమలు (ప్రియలను) నమస్కరింతు రేమో (పోయి అడుగుము అనుట),
(హే) ఆత్మద్రోహిణి = (ఓసి) తన్నే. (నిన్నే) చెఱుచుకొనుదానా, దుర్జన
ప్రలపితం కర్ణే భృశం మా (అ) కృథాః = దుష్టులయొక్క ప్రల్లదమును
చెవిని బొత్తిగా పెట్టుకుము, యతః = ఏల యనఁగా, దుఃఖ అనువృత్త్యా
పురుషాః ఛిన్న స్నేహ రసాః భవన్తి = దుఃఖమునకు తెంపులేమిచేత మగ
వారు నష్టమయిన యనురాగ గుణముగలవారు అగుదురు (ప్రేమను వద
లుదు రనుట.)

నీవల్ల భునికి నీయందుఁ గలకూరిమి ఏవల్ల భునికిని ఎవ్వతెయందును
లేదు. నీవు దుష్టులకొండెములు విని మోడి వహించి చెడిపోవుచున్నావు.
వారిమాటలు వినకు. ఇట్లే దుఃఖ పెట్టుచుందు వేని నీకొంతుని కూరిమి
నానిల్లును జామా—అనుట.

అవ || అత్యంతకుపితాం నాయికాం ముహుర్ముహూ రసునీయ విఫలి
తేన నాయకేన ఖేదం ప్రాపితా సఖీ తా ముపాలభతే - సన్తతి || అత్ర
నగరే - గృహేగృహే ప్రతిగృహం - యువతయః తరుణ్య - స్సన్తి విద్యస్త
ఏవ - అధునా ఇదానీం - గత్వా తాః పృచ్ఛ ప్రియోపచారప్రకార మితి
శేషః - ప్రేయాంసః ప్రియతమాః - ప్రణమన్తి కిం ప్రేయసీ రితి శేషః -
తవ పునః - ప్రేయాన్ ప్రియతమ - స్తు దాసో యథా క్రేష్య ఇవ - వతః తే
చరతి - హే ఆత్మద్రోహిణి - తస్యాః సంబుద్ధిః - దుఃఖాన ప్రలపితం
పిశున జల్పితం - కణేక శ్రవణే - భృశం దృఢం - మా కృథాః న కురుష్వ -
యతః యస్తా త్కూరణాత్ - పురుషాః - దుఃఖానవృత్త్యా భేదానుబంధేన -
అనునయనై యథాకృతజనిత భేదానుబంధే నే త్యర్థః - ఛిన్న స్నేహరసాః గరిత
ప్రేమగుణా - భవన్తి త్యనై ప్రియస్య ప్రేమవిచ్ఛేదే సతి భవత్త్యాః ప్రాణ

పర్యంతోఽనభోక్ భవిష్య తీతి మూచితః. అత్ర నాయకౌ స్వీయా మధ్యా
చ. నాయక శృతః. ఈష్యోమానకృతో విప్రలమ్భ శృక్లారః. అత్ర
సోపాలమ్భవచనరూపం నర్త. ఆక్షేపోఽలంకారః. ౫౯

స్వరరసనదీపూరే ణోధాః పున గురు సేతుభి
ర్య దపి విధృతా స్తిష్ఠ న్త్యారా దపూణామనోరథాః,
త దపి లిఖితప్రఖ్యై రజ్జైః పరస్పర మున్ముఖాః
నయననళినీనాశాసితం పిబన్తి రసం ప్రియాః. ౬౦

ప్రియాః=ప్రియలును ప్రియులును, స్వర రస నదీ పూరణ ఊధాః=
మస్తథకృతమయిన యసురాగమనెడి యేటిజాలుచేత వహింపఁబడినవారు,
పునః గురు సేతుభిః విధృతాః=అయినను పెద్దలనెడు అనకట్టలచేత ఆపఁ
బడినవారై, ఆరాత్ ఆపూర్ణ మనోరథాః తిష్ఠన్తి=(ఒండొరుల) చెంతను
కోరికలు తీసినవారై ఉన్నారు, తత్ అపి లిఖిత ప్రఖ్యైః అజ్ఞైః పరస్ప
రమ్ ఉన్ముఖాః=అట్లయినను చిత్తరువులతో సరియయినను యవయవములతో
(కూడుకొన్నవారై), ఒండొరులవైపు మోమె త్తినవారై, నయన నళినీనాశ
ఆసితం రసం పిబన్తి=కన్నులనెడి తామర తూండ్లచేత తేబడిన ఆహ్లాదజల
మును త్రాగుచున్నారు.

తా.—నయగుదంపతులు ఒకరిచెంత నే ఒకరు ఉండియు ఆలింగ
నాదిమనోరథ పరంపరావశంపదు లయ్యెను గురుసన్నిధిచేత ఆమనోరథ
ములం దీర్చుకొనక అవయవచేష్టలచేత నేని యొకరొకరికి అభిప్రాయములం
దెలుపుకొనక ఒండొరులం జూచుచూపులచేత నే పరమానందంబుం
బొందుదురు.

అన ॥ కవే ర్వాక్యమ్ - స్మరేతి ॥ ప్రియాః-“పుమాకా శ్రీయా”
ఇత్యేకశేషః-ప్రియా శ్చ ప్రియతమా శ్చే త్యథాః-స్వరరసనదీ పూరణ-

ప్రేణ కామేన - కృతో - రసో రాగ-స్స ఏవ నదీపూరః తేన - ఊధాః
 ఉద్భృతాః-బలాన్వితా ఇ త్యర్థః-పున భూతయః-గురుసేతుభిః-గురువో గురు
 జనా-ఏవ-సేతవః ప్రవాహబద్ధాః-జై-ర్య ద్యస్తా త్కారణాత్ - విధృతా
 అపి నివారి తా శ్చ-భవ స్తః-ఆరా త్సమీపే-అపూర్ణా మనోరథాః అప
 ర్యాస్త కామా-స్తిష్య ని ఆసతే-తదపి తథాపి-లిఖిత ప్రభ్రైష్టి శ్చిత్ర సదృశై-
 రక్షగై శ్చరీరై-రుపలక్ష్మీతాః - పరస్పర మన్యోన్య-ముస్తుభా అభిముఖా-
 స్సస్తః-నయన నఖినీ నాశాసితం - నయనాని లోచనా-శ్యవ-నఖినీనాశాని
 పద్మకాణ్డాని-తై-రాసిత్యమృత-రస మహాదం - విబన్తి ఆస్వాదయ స్తీతి
 సంబద్ధః. అత్ర 'స్మరరసదీపూరే ఊధా' ఇత్యనేన అత్యంత మభిలాష
 పరతస్మా ఇతి గమ్యతే. 'లిఖిత ప్రభ్రైష్టి రక్షగై రి' త్య నేన స్తమ్భం నామ
 సాత్త్వికభావం గతా ఇ త్యేవం గమ్యతే. ఔత్సుక్యం నామ సంచారీ
 భావః. సంభోగశృంగారః-యథోక్తం దశరూపక -

‘అనుకూలా నిషేవతే య త్రాన్యోపం విలాసిన్

దర్శనస్పృశానాదీని స సంభోగ ఉదాహృతః.’ ఇతి.

అత్ర చేష్టాకృతం సక్తేచ్ఛాయూపం శృంగారి నర్త. జాతిరలంకారః. ౬౦

నిశ్శేషమృతచందనం స్తనతటం,

నిమ్మకష్టరాగోఽధరో,

నేత్రే దూర మనజ్జనై, పులకితా

తస్మి త వేయం తనుః,

మిథ్యావాదిని, దూతి, బాధవజన

స్యాజ్ఞాతపీడాగమే,

వాపీం స్నాతు మితో గతాసి న పున

స్తస్యాధమ స్యాన్తికమ్.

నాయకపంపున నాయకునికడకుం బోయినదూతి అతనితో సంగమించి రాగా చిహ్నములచే అవృత్తాంతముం గనిపట్టి నాయక దూతిని వక్రొక్తిచే నిందించుట. — దూతి (తన) స్తనతటం నిశ్శేష చ్యుత చన్దనమ్. దూతి నీయొక్క చనుగట్టు బొత్తిగా జాఱిన గండముగలది (అయినది), అధరః నిర్మృష్ట రాగః = పెదవి తుడిచివైవబడిన యెఱుపుగలది, నేత్రే దూరమ్ అనన్జునే కన్నులు బొత్తిగా కంటుకలేగివి, ఇయం తస్మి తనుః పులకితా = ఈ సన్నిని మేను గగురుపాటుకలది, మిథ్యా వాదినీ = (ఓసి) కల్లులు పలుకుదానా, బాన్ధవ జనస్య అన్జాత పీడా ఆగమే ఇష్టురాలియొక్క (నా యొక్క) ఎఱుంగబడని బాధయొక్క రాక గలదానా, ఇతః వాపిం స్నాతుం గతా అసి = ఇటనుండి బావికి స్నానమాడుటకై పోయినదానవు అయితివి, తస్య అధమస్య అన్తికం పునః న (గతా అసి). ఆ యధముని చెంతకు అయిననో పోయినదానవు కావు.

ఓదూతీ, నీవు నాయకునికడకే పోయి వచ్చితి నని కల్లులు పలుకుచున్నావు, ఇదె నీ చనుగట్టులమీఁదిగందంపుఁబూత సర్వమును పోయినది, పెదవియందలి యెఱుపు (తాంబూలముదో లిస్తుకద్రవముదో) సర్వము కడిగివైచినట్లు పోయినది, కన్నులయందలికంటుక బొత్తిగా పోయినది, ఒడలెల్ల గగుర్కొనియున్నది. నీవు నాకై నానాయకునికడకుం బోవునట్లు మిష పెట్టి, నీయిష్టురాలనయిన నాకుం గలిగిన బాధ నెఱుంగక, జలక మాడ బావికి పోయితివి గాని ఆసీచునికడకు పోవైతివి. — అని యర్థము.

నీవు నాకై పోయినట్లు పోయి వానితో సంగమించి వచ్చితివి; అందులకు ఈ చందనఃకౌంజననాళము పులకలును నిదర్శనము. ఏవమాదికము భా. ఈవివరీత భావ మెల్ల 'అధమస్య' అను పదముచే వెలువడుచున్నది. నాయకను మాని దూతిని స్వీకరించినందున అధముఁడు.

అవ॥ నాయక మానేతుం గతాం లక్ష్మ్యమాణసంభోగచిహ్నం దూతీం నాయకా ప్రాహ - నిశ్శేషేతి ॥ స్తనతటం తుచతటం - నిశ్శేష

చ్యుత చందనం నిశ్శేషం యథా భవతి తథా - చ్యుతం శీతం - చందనం
 య స్తా త్త త్తతో క్తమ్ - అథరో దశనచ్చదః నిమగ్నాష్టరాగః అపగతా
 లక్తకః - అపగతతామ్బూలరాగోవా - శేత్రే దూర మత్యథకం - అపజ్ఞాన
 కజ్జలరహితే - తస్మి తవ ఇయం తనుః - పులికతా సరోమాఖ్యా - మిథ్యా
 వాదినీ అసత్ప్రలాపినీ - బాధవ జనస్య సుహృ జనస్య - అజ్ఞాతపీడాగమే-
 అజ్ఞాతః అనవగతః - పీడాగమో దుఃఖప్రాప్తి - ర్యయా సా త ధోక్తా -
 తస్యా స్సం బుద్ధిః - అజ్ఞాతబాధవజన పీడాగమే - ఇ త్యథకః - హే-దూతి
 సందేశవారిణి - ఇతః అస్మా త్ప్రదేశాత్ - వాపీం దీప్తికాం - స్నాతుం
 జలావగాహనం కతుకం - గ తాసి - అథమస్య నికృష్టస్య తస్య నాయ
 కస్య అన్తికం పునః సమీపం తు - న గ తా నీతి సమ్బంధః. అత్ర వాపీ
 స్నానకథన వ్యాజేన సంభోగచిహ్నకథనా చ్చ నాయకస్య అథమత్వకథ
 నా చ్చ 'తదన్తిక మేవ రస్తుం గ తా నీ' త్యయ మధోక్తవగమ్యతే. అత్ర
 నాయకా స్వీయా, ప్రగల్భా చ. నాయక శ్మతః. 'ఈషాన్త్రోధప్రాయం
 నమః. సమాధి రలక్ష్మరః - యథోక్తం కావ్యాదశేక - 'యంగపన్నై
 కథమాణా మభ్యాస శ్చ యథామతః.' ఇతి. ౬౦

హ్లాసం పాణ్డు కృశం విలాసవిధురం లమ్బాలకం చాలసం
 భూయ స్తత్త ణజాత కాన్తి మధురం ప్రాప్తే మయి ప్రోషితే
 సాటోపం రత్తికేళిద త్తరభసం రమ్యం కి మ ప్యాదరా
 త్పీతం య త్సుతనో మయా ముఖ మిదం త త్కేన విస్తార్యతే.

హ్లాసం పాణ్డు కృశం విలాస విధురం లమ్బ అలకమ్ అలసం చ =
 వాడినది(యు) పాలినది (యు) చిక్కినది (యు) కులుకులు లేనిది (యు)
 జాతిన ముంగురులుగలది (యు) జడము ను, ప్రోషితే మయి ప్రాప్త(సతి)=
 దేశాంతరమేగిన నేను రాగా, భూయః తత్ త్త ణ జాత కాన్తి మధురమ్

పెండియు అక్షణమందే (అనగా నేను వచ్చినక్షణమందే) ఉదయించిన శోభ
చేత మనోహరమును, స (హ) ఆటోపం రతి కేలి దత్త రభసం కిమ్ అపి
రమ్యం సుతనోః ముఖమ్=గర్వముతో కూడికొన్నది (యు) సంభోగలీలచే
ఈయబడిన వేగముకలది (యు) ఏమియో (అనిర్వచనీయముగా) రమణీయ
మును (అయిన) (యా) శోభనాంగియొక్క మొగము, మయా ఆదరాత్
పీతమ్ (ఇతి) యత్=నాచేత తమకముతో ముద్దుపెట్టుకొనబడియే (నశట)
యేదో, తత్ కేన విస్తార్యతే=అది దేనిచేత ముఱిసిపడదు.

నేను తన్నుఁ బాసి దేశాంతరముపోయి యున్నప్పుడు విరహముః
భారము నేను రాఁగానే హర్షపరవశమై నన్నుం గవసినప్రేయసివదన
మును నేను చుంబించినయానందమును ఎవ్విధమునను మఱవఁజాల ననుట.

నాయుకోక్తిః - మ్లాన మితి || పూర్వం - మ్లానం తాన్తం - పాణ్డు
ధూసరం - కృశం క్షౌమం - విలాసవిధురం విభ్రమకూన్యం లమ్బులికం స్రస్త్
కున్తలం - అలసం జడం - చ తతః - ప్రోషితే దేశాన్తరం గతే - మయి-
ప్రాప్తే సమాగతే - సతి భూయ స్తక్షణ జాత కాన్తి మధురం (చతురం వా)
తత్కాల సంభూత శోభా మధగం - తత - స్సాటోపం సగర్వం - రతి
కేలిదత్తరభసం సురతక్రీడావిహితసంభ్రమం - కి మపి రమ్యమ్ అనిర్వాచ్య
సౌందర్యం - సుతనో స్తన్వాన్య - ముఖం మయా - ఆదరా దాస్థాతిశయా-
త్పీతం ఆస్వాదిత - మితి యత్ తదిదం - కేన కర్తృణా - విస్తార్యతే
తిరోధీయత - ఇతి సంబంధః. నాయుకా స్వీయా మధ్యా చ. నాయుకోఽను
మాలః. సంభోగశృంగారః. జాతి రలంకారః.

౬౨

అయిస్తా కలహం పు రేవ కురుతేన సంసనే వాససో,
భుగ్నుభూ రతిఖణ్డ్యమానమధరం ధత్తేన కేతగ్రహే,
అక్లా న్యర్పయతి స్వయం భవతి నో వామా హతాలిజ్జనే,
తన్వ్యాశిక్షిత ఏష సంప్రతి పునః కోపప్రకారోఽపరః ౬౩

నాయకౌ కోపప్రకారవిశేషము. — ఆయస్తా (సతీ) = (ఈనుచే) నొగిలినదై, పురా ఇవ వాససః సంసనేకలహం న కురుతే = మునుపటి వలె వలువను వీడలాగుటయందు (లాగునందులకు) జగడము చేయకున్నది (ఇంతకు ముందు నాపై కోపము వచ్చి నప్పుడు తన వలువను నేను విప్పఁ జొచ్చినచో విప్పనీయక కలహించుండినది, ఇప్పుడు వచ్చిన కోపములో అట్లు చేయకున్నది అయిట; ఇట్లే అనంతరవాక్యములందును గ్రహింపవలయును), కేశ గ్రహే భుగ్న ధ్రూః అతి ఖడ్జ్యమానమ్ అధరం న ధత్తైః (నేను తన) కొప్పును పట్టుకొన్నప్పుడు ముడివడిన బొమలుకలదై మిక్కిలి కొఱుకఁబడుచున్న పెదవిని ధరింపకున్నది (కనుబొమలు ముడువక పెదవిని కొఱుకుకొనక యున్నది), హత ఆలిజ్ఞ సే వామా నో భవతి అక్లాని స్వయమ్ అర్పయతి = బలాత్కారమున (నేను) కాఁగిలించినంతట వక్త్రాలుకొ కున్నది అవయములను (నాకు) తానే అప్పగించుచున్నది, సంప్రతి పునః తన్వ్యా ఏష ఆపరః కోప ప్రకారః శిక్షితః = ఇప్పుడు మఱి ప్రియ చేత ఇది (ఏదో) నేను అలుకతీరు నేర్వఁబడినది.

ప్రేయసి ఇప్పుడు ఈయలుకతో మునుపటివలె గాక నేటువిధముగా వ్యవహరించుచున్నది, అలుకను దాచుచున్నది, అని భా.

ఆయస్తా ఆయాసం ప్రాప్తా - ఈష్యోకతిశయే సేతి శేషః - పు రేవ పూర్వ మివ - వాససః వ స్త్రస్య - సంసనే మోచనై-కలహం-న కురుతే న విధత్తే-కిం చ-కేశగ్రహే కేశాకషణే-పురేవ- భుగ్నధ్రూః ధ్రూభజ్జవతీ సతీ - అతిఖడ్జ్యమానం అత్యంతం దశ్యమానం - అధరం దస్తచ్ఛదం - న ధత్తేన వహతి - కిం చ - చాతాలిజ్ఞసే - పు రేవ వామా వక్త్రా - నో భవతి న భవతి - కిన్తు - అక్లాని గాత్రాణి - స్వయ మాత్తనా - అపకాయతి ప్రయచ్ఛతి - సంప్రతి పునః ఇదానీం - తన్వ్యా కాన్తయా - ఏషోఽయ మపరోఽన్యః - కోపప్రకారో రోషభక్తిః - శిక్షితోఽభ్యస్త - ఇతి సంబంధః. ఆవహితం నామ సంచారి భావః, నాయకౌ స్వీయా ధీరా

ప్రగల్భాచ. నాయక శృతః. ఈశ్వరమానకృతో విప్రశమ్భుః శృంగారః.
అత్ర నమోగర్భః. యుక్తి రలంకారః. ౬౩

చింతామోహనిబధ్యమానమనసా మానేన పాదానతః

ప్రత్యాఖ్యాతపరాజ్ఞుభిః ప్రియతమో గన్తుం ప్రవృత్తశృతః
సప్రీడై రలసై ర్నిరస్తరలుత ద్భాష్పాకులై రీక్ష్యతైః
'స్తన్వజ్ఞైః స పునస్తయా తరళయా తత్రాన్తరే వారితః.

శతః ప్రియతమః = ధూర్జడగు వల్లభుడు, పాద ఆనతః (సక్) అడుగులకు మొక్కినవాడయ్యను, చింతా మోహ నిబధ్యమాన మనసా తయా తన్వజ్ఞా - విచారముచేతనయిన పరాకుచేత అరికట్టబడిన మనస్సుగల వైన యా సుందరిచేతను, మానేన ప్రత్యాఖ్యాత పరాజ్ఞుభిః (సక్) = మాట లాడమిచేత నిరాకరింపబడి వెనుకకు మఱిలినవాడై, గన్తుం ప్రవృత్తః = పోవుటకు కడంగెను; పునః తత్ర అన్తరే = కొని అంత లోపల, తరళయా తయా = చపలురాలైన యానాయికచేత, స (హ) ప్రీడైః అలసైః నిరస్తరలుత త్ బాష్ప ఆకులైః ఈక్ష్యతైః = సిగ్గుతో కూడుకొన్నవియు మెల్ల మెల్లని వియు ఎడతెంపులేక దొరలుచున్న కన్నీళ్ల చే కలగినవియు (నైన) చూపు లచే, సః వారితః = అతడు (పోకుండ) ఆపబడెను.

నాయకుడు పాదములకు మొక్కినసమయమందు నాయిక చింత వలనిపరాకుచేత అతనితో పలుకకయుండగా అతడు తన్ను తిరస్కరించిన దని తలంచి లేని పోగడంగెను; అప్పుడు ఆమె తనపొరబాటు నకై సిగ్గుపడి యాతనిం బాష్పపూర్ణలోచనయై చూడగా అతడు పోక నిలిచెను. — అనుట.

కవే ర్వాక్యమ్ - చింతేతి || శతః ప్రియతమః - పాదానతః సక్ - చింతా మోహనిబధ్యమానమనసా - చిన్తయా విచారేణ కృతో - మోహా బాధ్యం - లేన నిబధ్య మానం నిగృహ్యమాణం - మనోయస్యా స్పా -

తథోక్తా తయా తస్యక్త్యా - మానేన అభాషణేన - హేతునా ప్రత్యా
ఖ్యాతిః నిరస్తః 'ప్రత్యాఖ్యాతోనిరాకృత' ఇత్యమరుః - స చాసా - పరా
జ్ఞుభో విముఖ శ్చ - భూత్వా - గతుం నిగతాంతం - ప్రవృత్త ఉద్యుక్తః -
తత్రాంతర తస్మిన్న వసరే - తరళయా అధీరయా - తయా చ - సువీడైః
సలజ్జై - రలసై మకన్దసంచారైః - నిరన్తరలుతద్బాష్పాతులై స్సంతత పరి
వతకమా నాశ్రుకలుషైః - ఈక్షణై ర్విలోకనైః - హేతుభిః స పునః
సన్నివారిత ఇతి సంబంధః. అత్ర దైన్యం నామ సంచారిభావః నాయకౌ
స్వీయా మధ్యా చ. నాయక శ్కృతః. విప్రలంభకృత్కారః. నమకస్సోట.
అక్షేపాంకారః. ౬౪

క్వచిత్తామ్బులాక్తగి, క్వచి దగరుపజ్కాఙ్కమలినగి,
క్వచి చూచ్చర్ణోద్గారి, క్వచి దపి చ సాలక్తకపదః,
వలీభజ్గభోగై రలకపతితై శ్శీణకరుసుమైః

స్త్రీయో నానావస్థం ప్రథయతి రతం ప్రచ్ఛదపటః. ౬౫

క్వచిత్ తామ్బుల అక్తః=ఒక్కడ తమ్ముల (పురుష) ముచే డాగు
చేయఁబడినదియు, క్వచిత్ అగరు పజ్క అజ్క మలినః=ఒక్కడ అగరు
గంధముయొక్క ద్రవముయొక్క గుర్తుచే డాగయినదియు, క్వచిత్ చూర్ణ
ఉద్గారి=ఒక్కడ (కప్పురములోనగు వాని) పొడుముయొక్క రాలుటకల
దియు, అపి చ క్వచిత్ స (హ) అలక్తక పదః=మఱియు నొకచోట లక్తి
కతోఁ గూడిన యడుగు (గుర్తులు కలదియు, వలీ భజ్గ ఆభోగైః= ముడుత
లనెడి యలలయొక్క విరువులతోన, అలక పతితైః శీర్ణ కరుసుమైః=మౌంగు
రలనుండి రాలిన చెదరిన పువ్వులతోను, (కూడుకొన్నదియు) (నయిన),
ప్రచ్ఛద పటః=పరుపును గప్ప దుప్పటి, స్త్రీయః నానా అవస్థం రతం ప్రథ
యతి=స్త్రీయొక్క పెక్కుబంధముల సంభోగమును వెల్లడి నేయుచున్నది.

పడకయందు నానాబంధములయొక్క గుర్తులు అగపడుచున్న వసుట,

కవే ర్వాక్యమ్ - కవచి దితి || కవచి దేకత్ర - తామ్బూలాక్షః
తామ్బూలరసరజ్జితః - కవచి దేకత్ర - అగ రుపక్లాంకమలినః - అగరోః
పజ్జుః తస్య - అఙ్గోలత్క - తేన - మలినో మలీయసః - కవచి దేకత్ర -
చూణోద్ధారీ - చూణాస్య కర్పూరాది త్తోదస్య - ఉద్ధారః గిరణం -
సోఽస్తి న్న స్తీతి చూణోద్ధారీ - 'అత ఇని తస్' ఇతి మత్స్వఘేన ఇన్
ప్రత్యయః - కవచితో మత్రాపి - చ - సాలక్తకపదః ఆలక్తకేన లాక్ష
యా సహితం సాలక్తకం - పదం పాదమద్రా - యస్తిక్తా న తథోక్తః -
వశీభక్తాభోగై - ర్వశ్య ఏవ - భక్తా స్తరక్తాః తేషా - మాభోగా విస్తా
రాః - తైశ్చ - ఆలకపతితైః - ఆలకేభ్యః పతితాని - నై శ్శీణామసు
మైః - శీణాణి విశీణాణి - చ తాని మసుమోని చ తై శ్చోపలక్షితః -
ప్రచ్ఛదపటః ఆస్తరణస్త్రం - శ్రీయః కాంతాయాః - నానావర్ణం బహు
ప్రకారాస్తరణస్థం - రతం - సుగతం ప్రథమతి ప్రఖ్యాతయ - తీతి సం
బంధః, అత్ర - 'కవచిత్రామ్బాలాక్ష' ఇ త్యనేన మాజాకలకరణం నూచితం
భవతి యథోక్తం రతిరహస్యే -

'ప్రసారితే పాణిపాదే శయ్యాస్పృశి ముఖోరసి

ఉన్నతాయాం శ్రీయః కట్యాం మాజాకలకరణం విదుః.' ఇతి,
'కవచి దగరుపక్లాంకమలిన' ఇ త్యత్ర విభో నామ బద్ధవిశేష మ్నాచ్య
తే - యథోక్తం రతిరహస్యే -

'భూగత స్తనభుజాస్యమస్తకా మాన్నతస్థిచ మఖోముఖం శ్రీయమ్
త్రామతి స్వశరగృహ్య వేదా నే వల్లభే కరివ నైభ మాచ్యత.' ఇతి;
'కవచి చూణోద్ధారీ' త్యనేన దైనుకం నామకరణ ముచ్యతే - యథోక్తం
రతిరహస్యే -

'స్యస్తహ స్తయగళా నికే పదే యోషి దేతి కటిరూఢవల్లభా
అగ్రతో యది శస్తై రభోముఖై ర్దైనుకం వృషవ దున్నతే ప్రియే,' ఇతి;

‘క్వచి దపి చ సాలక్తకపద’ ఇ త్యనెన పురుషాయిత నూచితం - తత్ స్పష్ట మేవ; ‘వర్ణభక్తాభోగై రలకపతితై రి’ త్యనెన చ రత్యుపమదాక తిశయ న్నూచ్యతే. జాతి రలంకారః.

అహం తె నాహూతా కి మపి కథయా మీతి విజనే,
సమీపే చాసీనా సరళహృదయత్వా దవహితా
తతః కర్ణోపాన్తై కి మపి వద తాశ్రూయ వదనం

గృహీత్వా ధమ్మిల్లం మమ సఖి నివీతోఽధరరసః. ౬౬

నాయక తన్ను నాయకుడు టక్కుచేసి ముద్దుగొన్నవిధమును చెలితోచెప్పికొనుట. — (హ) సఖి = (ఓ) చెలీ, అహం తేన విజనే కిమ్ అపి కథయామి, ఇతి ఆ హూతా = నేను వానిచే ఏకాంతమందు ఒకవిశేషము చెప్పెదను అని పిలువబడితిని, సమీపే ఆసీనా సరళ హృదయత్వాత్ అవహితా చ (అస్తి) = చెంతకు కూర్చున్న దానను తీన్నని మనస్సు గలదాన నగుటవలన ఏకాగ్రచిత్తురాలను సయితము (అయితిని); ప్రయోగ వ్యత్యయము. —) తతః కర్ణ ఉపాన్తై కిమ్ అపి వదతా = అనంతరము (అతడు) చెవి కెంత ఏమో చెప్పుచున్నవాడై, మమ వదనమ్ అశ్రూయ ధమ్మిల్లం గృహీత్వా అధర రసః నివీతః = నా ముఖమును మూర్కొని కొప్పును పట్టుకొని మోవి మాధుర్యమును అనినవాడాయెను.

రహస్యము చెప్పెద నని ఏకాంతమునకు పిలిచి చెవిలో ఏమో పలుకుచు మొగము నావ్రూజించి తటాలున కొప్పుపట్టుకొని అధరరసము నానె నని సంతోషము, కొప్పు పట్టుకొనుట తప్పించుకో నీయకుండుట కును అధరమును సరిగా తననోటికడకు తెచ్చుకొనుటకును.

నాయకేన ప్రలోభితా నాయకౌ సఖీ మాహ - ఆహా మితి || అహం తేన ధూర్తేన - విజనే - కి మపి కథయా మీతి కించి ద్వదా మీతి -

అహూతా ఆకూతా - సమీపే - అసీనా ఉపవిష్టా చ - సరళహృద
యత్వా దకుటిలచిత్తత్వా - దాహితా ఏకాగ్రచిత్తా - అస్తి - తతస్తద
నస్తరం కణ్ఠోపానై శ్రవణసమీపే - కి మపి యత్కించ - ద్వదతా కథ
యతా - తేన వదనం ముఖమ్-అస్రూయ-ధర్మిల్లం కేశభంధం-గృహీత్వా హే
సఖి మమ అధరరసః - నిషీతః ఆస్వాదిత - ఇతి సంబంధః. నాయకౌ
స్వీయా ముగ్ధా చ. నాయకోఽనుకూలః. నర్తగర్భః. యుక్తి రలంకారః.

పుష్పోద్భేద మవాప్య కేళిశయనా ద్వారస్థయా చుమ్మనే
కాంతేన స్ఫురితాధరేణ నిభృతం భూసంజ్ఞయా యాచితే
ఆచ్ఛాద్యస్థిత పూణ్యగణ్డఫలకం చేలాచ్ఛలే నాననం
మద్దాన్దోళితకుంజల స్తబకయా తన్వ్యా విధూతం శిరః ౬౭

(ప్రయోగవ్యత్యయము)-పుష్ప ఉద్భేదమ్ అవాప్య కేళి శయ
నాత్ ద్వార స్థయా=తన్వ్యా రజస్సుయొక్క ప్రాదుర్భావమును పొంది
(బహిష్కృత్యై) సంభోగంపుర బాసుపునుండి దూరమున నున్నదైన నాయిక,
స్ఫుత అధరేణ కాంతేన నిభృతం భూ సంజ్ఞయా చుమ్మనే యాచితే
(సతి) = కదలుచున్న మోవికలవాడైన కొంతుఁడు రహస్యముగా కను
బొముల సంజ్ఞ చేత ముగ్ధుగొనుటను ప్రార్థించినవాఁడు కాఁగా, స్థిత పూర్ణ
గణ్డ ఫలకమ్ ఆననం చేలి అచ్ఛలేన ఆచ్ఛాద్య - చిలునవ్వుతో నిండిన
ఫలకములనంటి (వికాలములయిన) చెక్కిళ్లతోడి మోమును వలనవకొనతో
కప్పి, మద్ర ఆన్దోళిత కుంజల స్తబకయా (సత్యా) శిరః విధూతమ్=మెల్లగా
ఊపఁబడిన కుండలములనెడు పూగుతులుగలదై శిరస్సును అడ్డముగా
కదలించినది.

శయనమునుండి బహిష్కృత్యై లేచి పోయిన నాయికను ఆకారణ
మెఱుంగక నాయకుడుఁ బామసంజ్ఞ చేతను అధర స్ఫురణ సంజ్ఞ చేతను
చుంబనమును యాచింపఁగా నాయిక కుండల స్తబకమునకు చేర్చుగా చేలి

చెఱుగును పట్టుటచే పుష్పవతి నై యున్నాననియు శిరమును అడ్డముగా
అడించుటచేతను నీవు కోరినది యిప్పుడు కూడ దనియు నూచించినది.

కవేర్వాక్యమ్ - పుష్పచ్ఛేద మితి॥ పుష్పచ్ఛేదం రజః ప్రాదుర్భా
వమ్ - అవాప్య - కేళికయనా ద్దూరస్థయా క్రిడాతత్వం విహాయ విప్ర
కృష్టయా - ల్యబ్ధోపే పశ్చమీ - స్ఫురితాధరేణ స్పందితాధరేణ - కాస్తేన
ప్రియేణ - భూసంజ్ఞయా సాధనేన - నిభృతం గూఢం - చుమ్మనే -
యాచితే ప్రార్థితే - సతి - స్థితపూర్ణ గణ్ణఫలకం మన్దహాసభరిత కపాల
తలమ్ - ఆననం - చేలాచ్ఛలేన అంశుకపల్లవేన - ఆచ్ఛద్యః ధాయ -
మద్రాస్తోలిత కుణ్డలస్తంభకయా - మన్దం శనై - రాస్తోలిత - ఆలోలిత -
కుణ్డలే కన్దవేష్టనే - ఏవ - స్తంభకా గుచ్ఛాయస్యా సా తయా-తన్వాన్య
కాస్తయా-శిరో-విధూతం తిర్యక్చలిత-మితి సంబంధః. 'శిరో విధూత మి'
త్యనేన ప్రతిషేధ స్సూచితః. బౌత్సుక్యం నామ సంచారీ భావః. నాయకా
స్వీయా, మధ్యాప్రగల్భయౌ రన్యతరా, స్వాధీనపతికా చ. నాయకోఽను
కూటః. సంభోగశృంగారః. అత్ర చేష్టాకృతం సక్లేచ్ఛారూపం నర్త.
నూత్నలంకారః - యథోక్తం కావ్యాదర్శే -

'ఇన్దితాకార లక్ష్యార్థ సాక్షాత్తు త్సూక్ష్మ ఇతి స్మృతః' ఇతి. ౬౭

క్వప్రస్థితాసి కరభోరు, ఘనా నీశీధే!

ప్రాణేశ్వరో వసతి యత్ర మనగప్రియో మే

ఏకాకినీ వద కథం న బిభేషి బాలే!

నన్వస్తి పుష్టిరశరో మదనస్సహాయః.

౬౮

సఖీనాయకల ప్రశ్నోత్తరములు. — ౫ఖి. — (హే) కరభ ఊరు

ఘనానీశీధే క్వప్రస్థితా అసి = కరభ మనఃగా మనికట్టునుండి కనిష్ఠిక
వఱకు చేతివెలుపలిపైపు కరభమునంటి తొడలుగలదానా దట్టమైన(యీ)
నడిరేయిచీకటియందు ఎటుకు తరలినదాన రయితివి? నాయక. — మే

మనః ప్రియః ప్రాణేశ్వరః యత్ర వసతి = నాకు మనస్సునకు ఇష్టుడయిన జీవితనాథుడు ఎట్లు నున్నాడో (అటకు తరలితిని అనికేషము) సఖి.— (హే) బాలే ఏకాకినీ కథం న విభేషి వద= (ఓసి) చిన్నదానా ఒంటరివి ఎట్లు భయపడకున్నావు చెప్పము? నాయిక.— పుణ్యిత శరః మదనః సహాయః అస్తి నను=సంధింపఁబడిన బాణముగలవాడు మన్మథుఁడు తోడు కలఁడుగదా.

సఖి.—నడికిరేయి కటికి చీకటిలో ఎక్కడికిపోవుచున్నావే? నాయిక.—నా ప్రాణనాథునికడకు. సఖి.— ఒంటరిగా పోవుచున్నావే భయము లేదా? నాయిక.—భయ మెక్కడిని? విల్లెక్కెట్టి బాణము గొడిగి మదనుఁడు తోడువచ్చుచున్నాఁడు గదా.—అనుట. మదనుని బారికి తాళఁజాలక ఈయధరాత్రంపుఁ గటికిచీకటిలో పాహసించి ప్రాణేశ్వరుని కడకు పోవుచున్నా నని నాయికభావము.

పుంభీతశరుఁడు మదనుఁడు తోడు అనుటలో నాకు దారిలో ఎవఁ జేమి యపాయము చేయవచ్చినను వాఁడు మదనబాణహతుఁడై నాకుదానుఁడగును, 'కాన నాకేమియు నపాయము కలుగదు, అని స్వారస్యము.

సఖి! నాయికా మాహ క్వేతి || హే - కరభోరు కరభా వివ ఊరూ యస్యాస్మా కరభోరూ - స్తస్యా స్సంబుధిః || నూ || 'ఊరూ త్రర పదా దౌపషే' ఇత్యూ బృత్తయః || ని || 'మణిబద్ధా దాకనిష్ఠం కరస్య కరభో బహిః' త్యమరః - ఘనే నిబిడే - తమ సీతి కేషః - నిశీధే అధః రాత్రే - కృత్తుత్ర - ప్రస్థితాసి ప్రయాతాసి - ఏవం సఖ్యా పృష్టా నాయికా ప్రత్యాహ - మే మనఃప్రియః మనసః హృదయస్య - ప్రియః అభీష్టః - ప్రాణేశ్వరః పాణనాథః - యత్రయస్మిన్ ప్రదేశే - వసతి తివ్రతి - పానరు క్త్య మాస్థాతిశయేన - తత్సఖీ తా మాహ - హే - బాలే వత్సే - ఏకాకినీ ఆసహాయ-త్వం - కథం కేన ప్రకారేణ-న విభేషి నత్రనసి - వద బ్రూహి- తత స్మా సఖి మాహ - పుణ్యితశర స్సంహితబాణః - మదనః కామః -

సహాయ స్సహచరః-అస్తి నను విద్యతే ఖ-ల్వితి సంబంధః. వ్యక్త ఏ వాఖి ప్రాయః. నాయకా పరకీయా, కిచ్చి అభిసారికా, యథోక్తం భారతీయ-

‘హిత్యా లజ్ఞాం సమాకృష్టా మదనేన మదేన చ
యాభిసారయతే కాస్తం సా భవే దభిసారికా’ ఇతి.

అత్ర సహాయం శృణ్వారి నమః. హేతు రలంకారః. ౬౦

లోలభూలతయా విపక్షదిగుప

న్యాసే విధూతం శిర,

స్తద్వృత్తాస్తవిదీక్షణే కృతమన

స్కారో విలక్ష స్థితః,

ఈషత్తామ్రకపోలకాన్తిని ముఖే

దృష్ట్యా నతగి పాదయో,

రుత్సృష్టో గురునన్నిధా వపి విధి

ద్వాభ్యాం న కాలోచితః.

౬౧

లోల భూ) లతయా విపక్ష దిక్ ఉపన్యాసే (కృతే) = (నాయక చే) చంచలమయిన బామ తీగతో వైరిదాసను తెలుపుట (చేయబడినప్పుడు) శిరః వి ధూతమ్ = (నాయకునిచేత) తల అడ్డముగా ఆడింపబడినది, తత్. వృత్తాస్త విత్ ఈక్షణే (కృతే) = (నాయక చే) ఆ సమాచారము నెఱిగిన దానిని చూచుట (చేయబడఁగా), కృత సమస్కారః విలక్షః స్థితః = (నాయకుఁడు) చేయబడిన సమస్కృతి గలవాఁడై ఏమియుతోపనివాఁడై యుండెను, ముఖే ఈషత్ తామ్ర కపోల కాన్తిని (సతి) = (నాయక యొక్క) మొగము ఇంచుక ఎఱ్ఱని చెక్కిళ్ళ శోభకలదికాఁగా, దృష్ట్యా పాదయోః నతః = (నాయకుఁడు) చూపుచేత అడుగులయందు వ్రాలిన వాఁడాయెను; ద్వాభ్యాంగురునన్నిధా అపి కాల ఉచితః విధిః న ఉత్సృష్టః =

ఇద్దరిచేతను పెద్దల సమీపమందు సయితము సమయమునకు తగిన వ్యాపారము వదలఁబడలేదు.

తా.—నాయికా నాయకులకు పెద్దలసన్నిధానముచేత సంభాషణకు వలనులేమింటేసి సంజ్ఞలచేతనే తగ్గ నానునయములు జరిగినవి.—అది యెట్లన:-
నాయిక 'అలదానికడకు నీవుపోలేదా?' అనునగ్ధముగా దానితావును బామసంజ్ఞ చేతనూచింపఁగా, నాయకుడు 'పోలేద' నునగ్ధముగా తలను అడ్డముగా ఆడించి నాడు. నాయిక 'నీవు పోఁగా చూచినట్టిది ఇదిగో నా గళి, సాక్షిణి యున్నది' అనుసగ్ధముగా ఆవృత్తాంత మెఱిగినతనచెలి వైపు చూడఁగా, నాయకుడు తనగుట్టుబయటబడియెనుగదా అని భయపడి నాయికకు మొక్కి ఏమియుం దోషనివాఁడై యుండెను. అట్లతడు తనదోషమును ఒప్పుకొన్నందున సందేహముతీఱుడు, నాయికముఖము కోపముచే నెఱు పెక్కఁగా నాయకుడు 'అపరాధిని నీకు పాదానతుఁడను ఈ నేరమును మన్నింపుము' అనునగ్ధముగా తనచూపులను ఆమెపాదములందు వ్రాల్చెను.

లో లేతి॥ నాయికాయా:-లోలభూలతయా కమ్యమాన భూవల్లభ-
సాధనేన - విపక్షదిగుపన్యాసే త్రికులరమణీస్థాననిదేశకే - సతి నాయ-
కేన శిరో-విధూతం కమ్పితం - తత ర్తయా నాయికయా - తద్వృత్తాంత-
విదీక్షణే - స చాసౌ - వృత్తాంతో వ్యాపారః - తం వే స్తీతి తద్వృత్తాంత-
విత్ - సఖ్యాదిః - త స్త్యేక్షణమ్ అవలోకనం - తస్మిన్ కృతే సతి -
తతో నాయకః - కృతమనస్కృతిర్భూత్వా - విలక్షః కింక ర్తవ్యతా మూఢ-
స్పృక్-స్థితః తస్థా - తస్యా నాయికాయా:-ముఖే ఈషత్ప్రావ్రుకపోలకాన్తిని
అరుణగణ్డద్యుతో సతి - తతో నాయకో - దృష్ట్యాదృశా - పాదయౌ -
ర్నతః నమ్రః ఏవం - ద్వాభ్యాం శ్రీపుంసాభ్యాం - గురుసన్నిధౌ గురుజన-
సముక్షేపసి - కాలోచితః అవసరోచితః - విధిః కృత్యం - నోత్సృప్తః న
త్యక్తః-నివర్తిత- ఇ త్యథా ఇతి సంబంధః. అత్ర 'దిగుపన్యాస' ఇ త్యనేన

త్వం తస్మాగృహం గత ఇత్యయమథా న్నుచితః. 'శిరో విధూత' మి
త్యనేన తద్వహగమనం నాస్తీతి జ్ఞాపితమ్. 'తద్వృత్తానవిదిక్షణ' ఇత్యనేన
అనయా సఖ్యా తవ అపరాధో దృష్ట ఇతి నూచితః. 'కృత నమస్కారో
విలక్ష స్థిత' ఇత్యనేన స్పృత్వా పరాధోఽక్లేకృత ఇతి నూచితమ్. 'ఈష
త్తామ్రకపోలకానినీ' త్యనేన కోప న్నుచితః. 'దృష్ట్యా నతః పాదయో రి'
త్యనేన అహ మపరాధీ త్మమ స్వేతి సా న్త్వనం నూచితమ్. 'గురుసన్నిధా
వపికాలోచితో విధి ర్నో త్స్థిప్త' ఇత్యనేన తదానీ మనుచితోఽపి
ఈషాన్యమానశ్చ తత్ప్రశమనప్రకార శ్చ స్వవై దగ్ధ్యం నిగూఢం నివతక
య తీ త్యభిప్రాయః. నాయకౌ స్వీయా. మధ్యా స్రగల్భా వా. నాయక
శ్శతః. విప్రలవ్యశృంగారః. చేష్టాకృత మీష్యాక్రొధప్రాయం సమక.
జాతి రలంకారః.

౬౯

దృష్టః కాతరనేత్రయా చిరతరం, బద్ధ్యాఽజ్ఞలిం యాచితః,
పశ్చా దంశుకపల్లవే చ విధృతో, నిర్వాణజ మాలిక్లితః,
ఇ త్యాక్షిప్య సమస్త మేవ మఘ్నుణో గన్తుం ప్రవృత్త శ్శతః,
పూర్వం ప్రాణపరిగ్రహణో దయితయా ముక్త స్తతో వల్లభః.

నాయక ఏయపాయము చేసినను అంగక కోపవ్యాజమున శతుఁడు
ఏఁగుట. — (ప్రయోగవ్యత్యయము. —) కాతర నేత్రయా చిరతరం దృష్టః =
దీనమయిన దృష్టిగలవై (నాయక) చాలనేపు (నాయకుని) చూచినది,
అజ్ఞలిం బద్ధ్యా యాచితః = దోసిటిని కూర్చి వేడుకొన్నది, (కిం) చ
పశ్చాత్ అంశుక పల్లవే విధృతః = మఱియు అటుతర్వాత వలువచిగురు
నందు పట్టుకొన్నది, నిర్వాణజమ్ ఆలిక్లితః = నిష్క్రపటముగా కవుంగిలించి
'నది, ఇతి సమస్తమ్ ఆక్షిప్య = దీనిని అంతయు త్రోసివైచి, ఏవమ్ అఘ్నుణః
(సక) శతః గన్తుం ప్రవృత్తః = ఈప్రకారముగా కరుణలేనివాడై ధూర్జడు
పోవుటకుఁ గడంగినవాడాయెను, (అంతట), దయితయా పూర్వం ప్రాణ

పరిగ్రహః తతః వల్లభః ముక్తః=ప్రియ ముందుగా జీవితముమీది యాశను అనంతరము ప్రియుని వదలినది.

నాయకుని పోవలదని నాయక దీనదృష్టుల చాలసేపు చూచుచుండి నది, తర్వాత దోసిలి యొక్క వేడుకొన్నది, అనంతరము వలువకొనం బట్టి యాపినది, నిష్కపటముగా కవుంగిలించుకొన్నది ఇట్లేమి చేసినను మనస్సు కరంగక ధూర్తుఁడు ఆమెను వదలి చనంగడంగను; అంత నామె ప్రాణ త్యాగము చేసికొన నిశ్చయించుకొన్న నై యతనిని పోనిచ్చెను.

అవ || ప్రణయకోపవ్యాజేన యత్ర కుత్రాపి జిగమిషుం నాయక ముల్పేక్ష్య తస్య గమన మసహమా నాయా నాయికాయాః వ్యాపారం కవి రాహ - దృష్ట ఇతి || కాతర సేత్రయా దీనదృష్ట్యా - నాయకయా చిరతరం సుచిరం - దృష్టస్తతోఽష్టలింబద్ధ్యా సంయమ్య - యచితః ప్రాథికతః - పశ్చాత్ తదను - అంశుకపల్లవే చోల్పితేచ - విధృతో గృహీతః - తతో - నిర్వాణం నిష్కపటం - యథాతథా అల్పితః ఇతిం భూతం - సమస్తం దశకనాదిక - మాక్షిప్య నిరస్య - ఏవ మనేన ప్రకౌ రేణ-శోధితకః - అఘృణో నిదకాయ స్సక్ - గస్తం ప్రవృత్తిః తతి స్తయా దయితయా-పూర్వం ప్రథమం - ప్రాణపరిగ్రహః ప్రాణానా మనూ నాం - పరిగ్రహః అవలమృనం-జీవితా శేత్యగః - ముక్తః విస్మయః-తతో వల్లభో ముక్త ఇతి సంబంధః. 'దృష్టః కాతర సేత్రయే, త్యనేన నాయికా చై న్యం నూచితమ్, 'బద్ధ్యాఽష్టలిం యచిత' ఇ త్యనేన తస్యా చై న్యం విది త్యాపి నానుకూల్యం గత ఇతి నూచితమ్. 'అంశుకపల్లవే విధృత' ఇ త్యనేన యచ్చా నిష్ఫలీకృ తేతి జ్ఞాయతే, 'నిర్వాణ మాలింగిత' ఇ త్యనేన అంశుకపల్లవ మాత్రావలంబనేన నివారయితం న శక్య ఇతి జ్ఞాయతే, 'పూర్వం ప్రాణపరిగ్రహో ముక్త స్తతోవల్లభ'ఇ త్యనేన తస్యా రాగాతి శయ న్నూచిత ఇ త్యభిప్రాయః. చై న్యం నామ సజ్జానీ భావః, నాయికా

స్వీయా మధ్యా చ. నాయకా శ్చరః. విప్రలక్ష్మశృంగారః. అత్ర సక్లేచ్ఛా
రూపం శృంగారి నర్క. ఆక్షేపాలంకారః. ౭౦

లాక్షలక్ష్య లలాటపట్ట మభిరః. కేయూరముద్రా గళే,
వక్త్రే కజ్జలకాలిమా, నయనయో స్తామ్బూలరాగోఽపరః,
దృష్ట్యా కోపవిధాయి మణ్డన మిదం ప్రాత, శ్చిరం ప్రేయసో
లీలాతామరసోదరే మృగదృశ శ్వాసా స్సమాప్తి గతాః.

పరశ్చ్రీ సంభోగ చిహ్నితుని వేతువ నింటికి వచ్చిన కాంతునింగని
నాయిక చిహ్నములచే వృత్త మెఱింగి తనదుఃఖమును దాగురించుట. —

లలాట పట్టమ్ అభిరః లాక్ష లక్ష్య = పలకవంటి నొసట చుట్టును
లత్తుకగుఱుతు (ఇది గవలీయదాగలనండి ఆమెకు నాయకుడు చాగిలంబడి
నప్పుడు అంటుకొన్నది), గళే కేయూర ముద్రా = మెడయందు భుజకీర్తుల
యొత్తుడును (ఇది ఆలింగనముచేత కలిగినది) వక్త్రే కజ్జల కాలిమా = నోటి
కడ కాటుక నలుపు (అసవలీకన్నుల నతడు ముద్దుగొనుటచేత, నయనయోః
అపరః తామ్బూల రాగః = కనులందు (జాగరపుంజంపు గాక) పైగా
తమ్మలంపుంజంపు (ఆమె యితనికన్నులను ముద్దుగొనుటచే), కోపవిధాయి
ప్రేయసః ఇదం మణ్డనం ప్రాతః దృష్ట్యా = కోపము కలిగించుదానిని ప్రియ
తనునియొక్క యీ యలంకారమును వేతువను చూచి (చూడఁగా),
మృగదృశః శ్వాసాః లీలా తామరస ఉదరే సమాప్తి గతాః = నాయిక
యొక్క నిట్టూర్పులు విలాసార్థమైన (పిలాసార్థముచేత నుంచుకొనబడి
యున్న) తమ్మి లోపల అయమును పొందినవి (నాయిక ఆతామరను ఆఘ్రూ
ణించువ్యాజమున దుఃఖిశ్వాసములను దాఁపరించినది).

క వే ర్వాక్యమ్ - లాక్షేతి - లలాటపట్ట మభిరః ఘోషలకస్య
ప్రాస్తేషు 'అభిరఃపరిరః' ఇత్యాదినా ద్వితీయా - లాక్ష లక్ష్య అల క్త
లాఙ్ఘనం - గళే కణ్ఠ - కేయూరముద్రా అబ్జదాబ్జం - వక్త్రే ముఖే -

కజ్జలకాళియా అజ్ఞానమాలిన్యం- నయనయోస్తామ్బులరాగః తామ్బులరక్తి
మా-అపర ఇతరో రాగ శ్చ నిద్రాభేదజనిత ఇన్ద్రియైః- వ్రాత రుషిసి-వేయ
సః ప్రియతమస్య - కోపవిధాయి రోషవిధాయి - ఇదం - పూర్వోక్తం
మండనం సంభోగచిహ్నరూప మలంకారం - దృష్ట్యా స్థితాయాః - మృగ
దృశోహరిణేక్షణాయాః - క్వాసాః క్వాసశబ్దేన గోమతిశయజనితనిశ్వాసో
చ్ఛ్వాసాః కథ్యంతే - లీలా తామరసోదరే విలాస కమలగభేక-సమాప్తి
మవసానం - గతా ఇతి సంబంధః. 'లాటాలన్న లలాటపట్ట మభేత' ఇత్యునేన
నాయకేన కృతః ప్రతినాయకాచరణప్రణామా గమ్యతే, 'కేయూరముద్రా
గళ' ఇత్యునేన తయా కృతం కణ్ఠాలింగనం గమ్యతే, 'వక్త్రే కజ్జలకాళి మే'
త్యునేన తేన కృతం తస్యా నయనచుమ్మనం గమ్యతే, 'నయనయోస్తా
మ్బులరాగ' ఇత్యునేన తయా కృతం తస్య నయనచుమ్మనం గమ్యతే,
'లీలాతామరసోదరే మృగదృశక్వాసా స్సమాప్తిం గతా' ఇత్యునేన
సారభాస్రాణం వ్యపదిశ్య కృతేన రోషవికారక్వాసగోపనేన నాయకా
యా ధైర్యం వ్యజ్యతే. అత్రి ఆవహిత్తం నామ సత్కాచరీ భావః. నాయకా
స్వీయా ధీరా ప్రగల్భా చ, కిం చి ఖణ్డితా. నాయకో ధృష్టః. వైమనస్యే
ష్యాకృత విప్రలమ్భకృత్తారః - యశోక్తం భారతీయే -

'నిద్రాభేదాలసగతిం సచిహ్నం సరదశ్రణం

ఏవం విధం ప్రియం దృష్ట్యా వైమనస్యం విధీయతే.' ఇతి.

అత్ర చేష్టాకృత మిష్యాకృత్రోధప్రామం నమక. యుక్త రలంకారః. ౭౦

అ ద్వారభ్య న హి ప్రియే పున రహం

మానస్య వాభాజనం,

గృహ్ణీయాం విషయాపిణ శ్శతమతే

ర్నా మాపి సంక్షేపతః,

కిం తే నై వ వినా శశాంజ్ఞకీరణ

స్పష్టాప్టహాసా నిశా

నై కో వా దివసః పయోదమలినో

యాయాన్తమ ప్రావృషి?

29

నాయకునిమీద నలిగి నాయిక త్నమింప నొల్లక మరణమొంద నిశ్చయించుకొనుట. - అద్య ఆగభ్య ప్రియే అహం మానస్య భాజనం న హి భవామి = ఇది మొదలుగా కౌంతునిమీద నేను కోపమునకు పాత్రమనుకొనే కొను, కిం) వా = మఱియు, విషరూపిణః శతమలేః నామ సంక్షేపతః అపి స గృహ్ణీయామ్ = విషస్వరూపుఁడును పంచకబుద్ధిగలవాఁడును అయిన యతనియొక్క నామధేయమును సంగ్రహముగా నేనియు ఉచ్చరింపను, తేన వినా = అతఁడు (చెంత) లేకుండ, శశాంజ్ఞ కీరణ స్పష్టాప్టహాసా నిశా వా = (శరత్కాలమందు) చంద్రుని వెలుగులనెడు మృదులమయిన బొబ్బనవృక్షలచైన రాత్రి గాని, ప్రావృషి పయోద మలినః ఏకః దివసః వా = (వర్షాకాలమందు) మొగిళ్ల చే కౌలుకొన్న యొక పగలు గాని, న యాయాత్ కిమ్ = రాదా యేమి?

తా. - ఇక నేను ప్రియునిమీద అలగను, అవిషస్వరూపుని యొక్క అపంచనాపరునియొక్క పేరయినను పేరియొక్క భాగము నయినను వాకొనను. అతఁడు లేనప్పుడు నాకు శరత్కాలమందు వెన్నెల యనెడు బొబ్బనవృక్షోడిరాత్రి యొకటి రాదా? వర్షాకాలమందు మొగిళ్లతో కౌర్కొన్న పగ లొక్కటి రాదా? ఆ వెన్నెల రాత్రియు అద్భుతం బును నాప్రాణమును హరించును, అంతట నావెత్త తీటును, అనుట).

మానం ముఖ్యేతి సఖ్యా ప్రాధికతా నాయికా కోపాతిశయేన తాం ప్రత్యాహ-అ క్యేతి || ఆ ద్యారభ్య అద్య ప్రభృతి - ప్రియే వల్లభ విషయే - అహం - పున భూతయః - మానస్య కోపస్య - భాజనం ఆశ్రయో - న భవామి - అథవా - విషరూపిణో విషరూపస్య - శతమలేః

కపట బుద్ధః - నామ - సంక్షేపతోఽపి కించి దపి - న గృహీతాయాం
 నోచ్చారయేయం - తేన వి నైవ స్థితాయా మను ప్రియతమేన విరహితాయా
 ఏవ మను - శకాబ్దు కిరణ స్పష్టాత్పహాసా చంద్రమరీచవ్యక్తా తిహాసా అతి
 ప్రకా శే త్యథాః - న యాయాత్కిం న ప్రాప్నోయ త్కిం - పయోద
 మునినో మేఘశ్యామః-ప్రావృషి వషాకాశే-ఏకో దివసో వా న యాయా
 త్కి మితి సంబంధః అత్ర అనర్థకహేతుశరత్కాలరాత్రి ర్వా వషా
 కాలదివసో వా న యాయా త్కి మి త్య నేన నాయితౌవృథా సామాసం
 ప్రకటిత వ తీతి నూచ్యతే. నాయితౌ స్వీయా, మధ్యాహ. నాయక
 శ్చతః. మానకృతో విపరీతమృశ్యశ్చారః. ఈష్యాక్రొధప్రాయం
 నమక. జాతి రతిక్కారః.

23

శ తాన్యస్యాగి కాశ్చీమణిరణిత మాకణ్యక సమాసా
 య దాశ్లిష్య న్నేవ ప్రశిథిలభుజగ్రస్థి రభవః!
 త దేత త్కాంచక్షే! ఘృతమధుమయత్వన్వహువచో
 విషే గాఘూణాన్తీ కి మపి న సఖి మే గణయతి! 23

నాయక ధూర్తనాయకుని దూరుట—

(హే) శత అశ్లిష్యక ఏవ అన్యస్యాః కాశ్చీ మణి రణితమ్ ఆక
 ణ్య ప్రశిథిల భుజగ్రస్థిః అభవః = (ఓయి) వంచఁతుఁడా (నీవు) (నన్ను)
 కాగిలించుచునే పెరవనితయొక్క మొలనూరి రత్నముల నాదమును విని
 సడలివబాహువుల ముడికలవాడవు అయితిని, తత్ ఏతత్ క్వ ఆచక్షే =
 ఆ దీనిని ఎప్పుట చెప్పకొందురు, ఘృత మధుమయ త్వత్ బహు వచో
 విషేణ అఘూర్ణన్తీ మే సఖి = నేతితోడి తేనవంటి నీ పెత్తు మాట
 లనెడు విషముచేత మొకమొందినదై నా చెలి, కిమ్ అపి న గణయతి =
 దీనిని గానిఁబిచారించదు.

తా. — నీవు న న్నాలింగించుచునే దానిమొలనూలిమణిరవళి వినఁ బడినమాత్రాన కాగిలి నడలించితివి. నీమాటలకు మోసపోయి నాతో నీ పక్షముగా వాదించునదైన నాచెలి నీయిట్లినడవడిని దేనిని సరకు గొనదు, మఱి ఈదుఃఖమును చెప్పకొనుటకేని నా కవ్వరును లేరు, ఏమిచేయుదును.

ఘృత... నేయితేనెల సమాంశమిశ్రము రుచ్యమేగాని విషము.

శ లేతి || హే - శత ధూతక - అన్యస్యా ఇతరనాయికాయాః - కాఞ్చీ మణి రణితం మేఖలా కిక్కిణీ కింజితమ్ - ఆకణ్యక - ఆల్లివ్య స్నేహ ఆలిబ్ధ స్నేహ - సహసాశీఘ్రిం - ప్రకణిల భుజగ్రస్థి ర్విజ్జిప్తబాహు బంధః - అభవ ఇతి య త్త దేతత్ కాత్యం - క్వాచక్షే కుత్ర బ్రవీమి - యతః - ఘృతమధుమయత్వద్భహువచోవిషేణ - ఘృతమధుమయం సర్పి రాదిస్వరూపం - త్వద్భహువచ స్తవ భూరివచనం - ఘృతమధుమయం చ తద్వద్భహువచ శ్చ త దేవ విషం తేన - ఆఘూకాణస్తీ భ్రమస్తీ - మేసఖీ కి మపి - న గణయతి న విచారయతి న విశ్వసి తీ త్యథాః - వచన మితి కేవ; ఇతి సంబంధః. అత్ర నాయకవచసాం ఘృతమధుమయత్వకథనేన తదానీం హితత్వం పశ్చాదహితత్వం చ గమ్యతే - యతఃఘృతం మధు మిత్రతం విసాకే విషత్వ మాపద్యతే - యథోక్తం వాగ్భటేన -

‘ముధుసర్పివకసాతైల పానీయాని ద్విశ శ్రీకః

ఏక త్రైవ సమాంశాని విరుధ్యేతే పరస్పరమ్’. ఇతి.

‘త దేతత్క్వాచక్ష’ ఇత్యతనేన సఖీ త్వయా వచ్చితా కస్యా అగ్రతా మమ దుఃఖంనివేదయా మీతి నిర్వేద స్ఫూచితః. అత్ర నాయికా స్వీయా, ప్రగల్భా చ. నాయకశ్మతః. విప్రలమ్భశృంగారః. అత్ర సోపాలమ్భ వచనం నమః. ఆక్షేపోఽలంకారః.

83

శూన్యం వాసగృహం విలోక్య, శయనా

దుతాయ కించి చ్ఛన్దే,

ద్విద్రావ్యాజ ముపాగతస్య సుచిరం

నిర్వణ్యః పత్య ముఖమ్.

విస్రబ్ధం పరిరభ్య, జాతపులకా

మాలోక్య గణ్డస్థలీం,

లజ్జాన్రమముఖీ ప్రియేణ హసతా

బాలా చిరం చుమ్బితా.

౭౪

బాలా=బాలిక, శూన్యం వాస గృహం విలోక్య=విజనమైన పడక
టింటినిగాంచి, శనైః కించిత్ ఉత్థాయ = మెల్లగా ఇంచుక లేచి (ననై),
ద్విద్రా వ్యాజమ్ ఉపాగతస్య పత్యః ముఖం సుచిరం నిర్వణ్యః=నిద్రయను
కపటమును (కపటనిద్రను) బొందినవాడైన భర్తయొక్క మోమును చాల
సేపు కాంచి, విస్రబ్ధం పరిచుమ్భ్య=జంతులేకుండ ముద్దుగొని, జాత పులకాం
గణ్డ స్థలీమ్ ఆలోక్య లజ్జా న్రమ ముఖీ=పొడమిన పులకలుగలనైన చెక్కిటి
ప్రదేశమును చూచి సిగ్గుచే వంగిన మోముగలనై, హసతాప్రియేణ చిరం
చుమ్బితా=నవ్వుచున్న దయితునిచే చాలసేపు ముద్దుగొనబడినది.

తా.—ఒకానొకబాల లజ్జావతి సఖ్యాదులు పోయి పడకటిల్లు విజన
మయిన దని యెఱింగి, మెల్లగా పడకనుండి ఇంచుకంత లేచినదై కపట
సుప్తుడైన కాంతునిముఖమును చాల సేపు పరికించి నిద్రతుండే యని నమ్మి
జంతు మాని ముద్దుగొని, అంత నతనిచెక్కులంబొడమిన పులకలం గాంచి
కపటనిద్ర యని యెఱింగి, తనచేలతనమునకు లజ్జితయై మోము వాంచినది.
అంత నాతడు ఆమెను నవ్వుచు చాలసేపు ముద్దుగొనియెను.

కవే ర్వాక్యమ్ - శూన్య మితి || శూన్యం విచిత్తం - వాసగృహం
కేళి భవనం - విలోక్య విత్త్య - శయనా తల్పా - త్కించి దీప -
దుత్థాయ ఉత్థితా భూత్వా - శనైః మన్దం నిశ్చబ్ద మిత్యధికః - బాలా
ద్విద్రావ్యాజ ముపాగతస్య కపటనిద్రాం ప్రాప్తస్య - పత్యః ప్రియస్య -

ముఖం - సుచిరం నిర్వణ్ణా దీఘకాలం విలోక్య - సమ్యక్స్మరీ ష్యే
త్యథాః - విస్రంభం నిశ్చల్యం యథా భవతి తథా-పరిచుమ్భ్య ఆస్వాద్య-
జాతపులకా ముత్పన్న గోమాఞ్ఞాం - తస్య గణ్ఢాశీ - మాలోక్య -
లజ్జానమ్రముఖీ సతీ వ్రీడావసతవదనా సతీ - హసతా ప్రియేణ చిరం
చుమ్భితాభవ దితి సంబంధః. స్పష్ట ఏ వాభిప్రాయః ఔత్సుక్యం నామ
సంచారి భావః. నాయికా స్వీయా ముగ్ధాచ. నాయకోఽనుకూలః.
సంభోగశృంగారః. నమోగర్భః. జాతి రలంకారః. ౭౪

పాదానక్తై సుచిర మిహ తే వామతా నైవ కాన్తై,
మందార మ్భే ప్రణయిని జనే కోపనె కోఽపరాధః ?
ఇత్థం తస్యాః పరిజనగిరా కోపవేగే ప్రశాన్తై,
బాహ్మ్యద్భే దై స్త దను సహసా న స్థితం న ప్రవృ త్తమ్.

(హే) కోపనే = (ఓ) కోపకిలురాలా, తెను చిరం పాద ఆసక్తై
ఇహ కాన్తై వామతా న ఏవ = నీకు కడుం దడవు అడుగులం జేయున్న
యీ కాంతునియందు దోషము లేనే లేదు, మందార మ్భే ప్రణయిని జనే
అపరాధః కః = ఉడిగిన ప్రతివాదముగలవాడయిన ప్రేమగలవాడయిన
జనునియందు దోషము ఏమి, ఇత్థం పరిజన గిరా తస్యాః కోప వేగే ప్రశాన్తై
(సతీ) = ఇట్లు పరిజనుల మాటచేత ఆమెకు కోపమాయొక్క ఉద్రేకము
చల్లారినది (కాఁగో), తత్ అను సహసాబాహ్మ్య ఉద్భేదైః న స్థితం న ప్రవృ
త్తమ్ = ఆ వెంటనే తటాలున కన్నీటి యుప్పొంగుటలు నిలువ వాయెను
సాగవాయెను.

తా.---ఈవిధంబున ఇంతసేపు నీపాదములందుఁ బ్రేల్లియున్న యీ
కాంతునియందు ఏతప్పును లేదు. ఉండెనుబో నీకు కోపమగు నని తననిర్దో
షతను స్థాపించుకొనుటకు సయితము యత్నింపకున్నట్టి యిట్టి యనురక్తుని

యందు ఇంకను దోషమా? ఇట్లు చెబులు పలికినంతట కోపము చల్లారుడు నాయికకు తటాలున బాష్పము లుప్పతిల్లి నిలువకయు వెలువడకయు నుండినవి.

కవే ర్వాక్యమ్ - పాదాసక్త ఇతి || సే కోపనే కోపశీల - సుచిరం దీఘకాలం - పాదాసక్త చరణలగ్న - ప్రణత ఇత్యర్థః - ఇహ అస్మిక్ - తే తవ - కాస్తే ప్రియే - వామతా వక్రతా - నైవ నాస్త్యేవ - మద్దారమ్భే కాన్తోపక్రమే - అత్ర ఆరమ్భా నామ 'మ య్యప రాధః తుతః?' ఇతి సమగోఽభియోగః - ప్రణయిని ప్రేమవతి - జన - అపరాధః కః ఆగోఽసి న - అయ మపరాధోఽసి అపరాధత్వేన న గణనీయ ఇత్యర్థః - ఇత్త మేవం - పరిజనగిరా సఖ్యాదివచనేన - తస్యా నాయికాయః - కోపవేగ రోషద్రోహ - ప్రకాస్తే క్షీనే సతి - తదను తతః పశ్యా-త్సహసా కీఘం - బాష్పద్భేదై నవాయన జలద్భయై - నకా సితం నోషితం - న ప్రవృత్తం న ప్రస్థితమ్ - ఇతి సంబంధః. 'బాష్ప ద్భేదైః న సిత మి'త్యనేన పరిజనానునయా తోకపస్య వేగే కాస్తే ప్రసాదో న్ముఖత్వం సూచితం, బాష్పద్భయస్య ప్రసాదసూచికత్వాత్; 'న ప్రవృత్త' మి'త్యనేన ప్రియాపరాధస్య ప్రత్యక్షదృష్టత్వా తోకప స్తు సహసా న ప్రకాస్త ఇత్యర్థః సూచితః. అత్ర నాయికా స్వీయా-మధ్యాప్రగల్భయో రన్యతరా, నాయక శ్చతః, విప్రలమ్భశృంగారః, జాతి రలింకారః. ౭౫

కథ మపి కృతప్రత్యాసత్తే ప్రియే స్థలితో త్తరై,
విరహాకృశయా కృత్వా వ్యాజు ప్రకల్పిత మశ్రుతమ్;
అసహనసఖితోత్రప్రాప్తిం విశజ్ఞ్య ససంభ్రమం
వివలితదృశా శూన్యే గేహే సముచ్చ్వసితం పునః. ౭౬

(ప్రయోగవ్యత్యయము.—) కథమ్ అపి కృత ప్రత్యాసత్తే ప్రియే పుల్లత ఉత్తరే (సతి) = ఎట్టకేలకు చేయబడిన పునరాగమనముకలవాడయిన

(మఱులవచ్చిన) కాంతుడు తప్పిన బదులుమాటకలవాడు (కాఁగా) (సవతిపేర ఈమెను పిలిచి యుత్తరము చెప్పఁగా), విరహ కృశయా వ్యాజం కృత్వా అశ్రుతం ప్రకల్పితమ్ = ఎడఁబావుచే చిక్కియున్న (నాయిక) మిష కల్పించి వినమిని చేసినది (విననట్లు నటించినది), అసహన సఖీ శ్రోత ప్రాప్తిం విశజ్ఞ్య = ఓఱువనివారయిన చెలల చెవులను పొందుటను (ఇతఁడు సవతిపేర తన కుత్తరము చెప్పటను విన్నయెడల తనసఖులు ఇతనిపై కోప గింతు రని) వెఱచి, ససంభ్రమం వివళిత దృశా గేహా శూన్యే సతి పునః సముచ్చస్థితమ్ = వేగిరపాటుతో త్రిప్పబడిన చూపుగలదై (నలు దెసలం బరికించి) ఇల్లు శూన్యము కాఁగా (ఆయింట సఖు లెవ్వరును లేమిని కని) వెండియు ఊఱడిల్లినది.

నాయిక అపరాధిని నాయకుని కోపముచే వెడలఁగొట్టి కృశించుచుం దినది, మఱల నతఁ డెట్టుకేటకు వచ్చి ఆమెమాటకు బదులు సవతిపేర ఆమెను పిలిచి చెప్పఁగా అపు డతనిపై యాగోత్రస్థలనమానకై కోపించిన నతఁడు మఱల వెడలిపోవు నను భయముచేతను అవియోగమును మఱి భరింపఁ జాలమిచేతను ఆగోత్రస్థలనమును తాను విననట్లు ఏదో మిషచేసినది, తాను అట్లు ఉపాయము చేసి భావివియోగమును తప్పించుకొన్నను తనసఖు లెవ్వ రయినను విన్నచో అతనిమీఁద కోపగించి నిందించి మఱల నతఁడు లేచి పోవునట్లు చేయుదు రనుభయముచే ఇల్లు నలుదెసలం బరికించి వా రెవ్వరును లేమి నెఱింగి యూఱడిల్లినది.

కవే ర్వాక్యమ్-కథ మితి కథంచిత్-కృతా-ప్రత్యాసక్తిః పునరా గమనం - యేన స తథోక్తః-అత్ర కోపాన్ని హ్నునీతస్య పునః ప్రాప్తిః-ప్రత్యాసక్తిః - ప్రియే దయతె - స్థలితోత్తరే సతి - స్థలితం విపర్యస్తం-ఉత్తరం ప్రతివాక్యం - యస్య స తథోక్తః కృతగోత్రస్థలన-ఇత్యథః - విరహకృశయా వియోగమాయా - నాయికయా వ్యాజం కపటం-కృత్వా విధాయ - కిమపి వ్యాకృత్యే త్యథః - అశ్రుత మక్రవణం-ప్రకల్పితం

కృతమ్ - అగ్రత మభినీత మిత్యథః - ఆసహనసభీశ్రోత్రప్రాప్తి - మస
హనాః అసహిష్టవః-తా శ్చ తా స్పృఖ్యస్తాసాం - శ్రోత్రం శ్రవణం-తస్య
ప్రాప్తి స్తాం - విశజ్జ్య శక్తిత్వా - ససంభ్రమం-సత్వరం యథా భవతి
తథా - వివరితదృశా పాశ్వావాహితదృష్ట్యా తయా - గేహే - శూన్యే
వివిక్తే సతి - నికతసభీజన ఇ త్యథః - భూయః - పున - స్సముచ్చస్వి
నితం ఉచ్చాస్వి కృత - స్సంతుష్ట మిత్యథః - ఇతి సంబధః. 'విరహ
కృశయా వ్యాజం కృత్వా అశ్రుతం ప్రకల్పిత' మిత్యనేన పున్ ర్విరహ
భీరుత్వం నూచితం, సభీగా మ సహనత్వకథనేన నాయకౌపరాధే నాయి
కయా సోధైపి తాసాం తత్పరిభవాసహత్వేన తస్యాం సాహగ్దాతిశయ
న్ముతః. శక్త్యా నామ సత్కారీ భావః. నాయకా స్వీయా మధ్యాచ,
నాయకో భృష్టః. మానానంతర సంభోగ శృంగారః. అత్ర బాతి
రతింకారః.

22

ప్రత్యాక్షేప వికీర్ణాచన్దనరజః

పుష్కప్రకషాక దియం

శయ్యా సంప్రతి కోమలాశ్చి పరుషే

త్యాగోప్య మాం వక్షసి

గాఢోష్ఠ గ్రహపీడనాకులతయా

పాదాగ్ర సందంశకే

నాకృష్టామ్బర మాస్తనో య దుచితం

ధూరై న త త్ప్రస్తుగమ్.

22

నాయిక చెప్పుట. — (హే కోమలాశ్చి = ఓ) మృదుగాత్రీ, ఇయం
శయ్యా సంప్రతి ప్రత్యాక్షేప వికీర్ణ చన్దన రజః పుష్కప్రకషాత్ పరుషా
ఇతి. ఈ పదక ఇప్పుడు ఒండొరులకవుంగిలింతలచేత రాలిన గండపుం బాడి

మొత్తముయొక్క అతిశయమువలన ఒత్తుకొనుచున్నది అని (అను హేతువు చెప్పి), మాం వక్షసి ఆరోప్య = నన్ను తొప్పున పరుండఁబెట్టుకొని, గాఢ ఓష్ఠ గ్రహ పీడన ఆకులతయా = గట్టిగా పెదవికొఱుకుటవలననైన నొప్పి చేత కలంగినదాననగుటచేత, పాద అగ్ర సందంశ కేన అమ్మరమ్ ఆకృప్య = అడుగుకొనయ నెడు పట్టుకొఱుతో (నా)వలువను ఊడలాగి, ధూతైన ఆత్మ నో యత్ ఉచితం తత్ ప్రస్తుతమ్ = (ఆ) మోసగాఁడు తనకు ఏది (ఏపని) తగినదో దానిని ఆరంభించినాఁడు.

తా. — పడకలో ఆలింగముచే రాలినగండపుబొడి ఒత్తుకొను నని మిషపెట్టి నన్ను తనతొప్పుపై పరుండఁ బెట్టుకొని గట్టిగా చుఱు క్కన నాయధరము నాని ఆనొప్పికి నేను ఆకులపడుచున్న సమయములో తనకాలికొనతో పట్టుకొఱుతోనుంబోలె నావలువను లాగివైచి యామోస గాఁడు తనకు తగినకృత్యముం గావించినాఁడు.

అవ || నాయకావాక్యమ్ - ప్రత్యాక్షేషేతి || హే కోమలాగ్ని మృద్వజ్ఞి - ప్రత్యాక్షేషవికీణచందనరజః పుష్పప్రకషాత్ - ప్రత్యాక్షేషేణ ఆలిబ్దనేన - వికీణాం చ్యుతం - య చ్చందనరజః తస్య-పుష్ప స్పృహాః - తస్య - ప్రకషాః అతిశయః - తస్మా ద్దియం - శయ్యా తల్పం - సంప్రతి- పరుషా కర్కశా - పశ్యే త్యుక్త్వా మాం వక్ష స్వారోప్యగాఢోష్ఠగ్రహ పీడనాకులతయా - ఓష్ఠస్య అధరస్య - గ్రహః గ్రహణం - దంశన మి త్యథాః-గాఢో దృఢః-స చాపావోష్ఠ గ్రహ శ్చ తేన - పీడనం వ్యథా- తే నాకులా తస్యాః భావః ఆకులతా-తయా హేతునా పాదాగ్ర సందంశ కేన దంశకౌ నామ గ్రహణిపాధనయస్త్రవిశేషః పాదాగ్ర మేవ సందం శకః తేన - అమ్మగం అంకుకం - మదీయ మితి శేషః - ఆపాకృ మ్యాప వార్య-ధూతేన కితవేన - ఆత్మనః స్వస్య - య దుచితం కమః - త - త్ప్రస్తుత మాచరిత-మితి సంబంధః. నాయకౌ స్వీయా మధ్యాచ. నాయ కోఽనుకూలః. సమ్భాగశృంగారః. అత్ర నమకగర్భః. యుక్తి రలంకారః.

అచ్చిన్నం నయనామ్ము బద్ధుఁడు కృతం,

చింతా గురు వ్యపికతా,

దత్తం దైన్య మశేషతః పరిజనె,

తాప స్సఖి ష్వాహితః,

అద్య శ్వః పర నిర్వృతిం భజతి సా

శ్వానైః పరం ఖిద్యతె,

విస్రబ్ధో భవ, విప్రయోగజనితం

దుఃఖం విభక్తం తయా.

౭౮

దూతి నాయకుని నిందించుట. — తయా = ఆబాలచేత, అచ్చిన్నం నయన అమ్ముబద్ధుఁడుకృతమ్ = ఎడతెంపులేని కన్నీరు స్వజనమందు ఉంపఁబడినది, చింతా గురుఁడు అర్పితా = విచారము తల్లి లోనగు పెద్దలమందు ఉంపఁబడినది, దైన్యమ్ పరిజనే అశేషతః దత్తమ్ = దీనత్వము పరిచారక జనమున కెల్ల ఈఁబడినది, తాపః సఖిఁడు ఆహితః = నెగులు చెలులయందు ఉంపఁబడినది, (ఈవిధముగా), విప్రయోగ జనితం దుఃఖం విభక్తమ్ = ఎడఁబాపుచేత కలిగింపఁబడిన శోకము (బంధ్వాదులకు) పంచిపెట్టఁబడినది, సా శ్వానైః పరం ఖిద్యతె = (ఇట్లు పంపకముచే దుఃఖము తీతినందున ఇప్పుడు) ఆబాల ఊర్వులచేత మాత్రము బాధపడుచున్నది, అద్య శ్వః (వా) పర నిర్వృతిం భజతి = నేఁడో జేపో పూర్ణ సౌఖ్యమును పొందును, (కావున), విస్రబ్ధః భవ = నిశ్చింతుఁడవుగా నుండుము.

అర్థము పైకి. — ఆబాల కిప్పుడు కన్నీళ్లు, చింత, దీనత్వము, తాపమును, తీతినవి; అవి (వరుసగా) బంధువులందు, గురువులందు, పరిజనులయందు, చెలికత్తెలయందును, చేరినవి. ఇట్లు ఈపంపకముచేత దానివియోగ శోక మెల్ల తీతిపోయినది. కాని ఇప్పటి కింకను శ్వాసములచేతమాత్రము బాధపడుచున్నది! నేఁడో జేపో ఆబాధయు తీతి స్వస్థపడును; నీ

తేమియు అమైకై చింతింపవలదు. హాయిగా నుండవచ్చును. లోపలి ముఖ్యభావము. — నీ కై నవియోగముచేత బాలమూర్ఖిల్లియున్నది. చేతనము పోయినది, ఊపిరిమాత్ర మున్నది. నీవు ఒప్పరికించిన, నేడో తేపో మృతి నొందును. ఇప్పుడైన వచ్చి దానిప్రాణముం గావుము.

అవ || దూతికా నాయక ముపాలభతే-అచ్చిన్న మితి || అచ్చిన్నం సంతతం - నయనామ్బు అశ్రు-బద్ధుడు స్వజనేషు - కృత మర్పితం - చింతా విచారః - గురుడు జనన్యాదిషు - అర్పితా న్యస్తా-చైన్యం దీనత్వమ్ - అశేషతః పరిజనే సర్వస్మి స్పరిచారకజనే - సప్త మృత్యు తసిర్ - దత్తం విహితం - తాప స్సంజ్వర - స్సఖేషు వయస్యాసు - అహితః నిశ్చిప్తః - ఏవ మనేన ప్రకారేణ - తయా - విప్రయోగజనితం విరహోత్పాదితం - దుఃఖం - విభక్తం విభాగం ప్రాపితం - సాయతః - క్వాపైః క్వసిత్తైః - పర మత్యథేకం - ఖిద్యతే ఖిన్నా భవతి - తస్మా-ద ద్యాస్తిక్ దివసే- శ్వా వా పరదివసే వా - పరనిర్వృతి మత్యంతసౌఖ్యం-భజతి ప్రాప్నోతి- అతో-విప్రభో నిశ్చిన్తో-భ వేతి సంబంధః. 'పరనిర్వృతిం భజ తి' త్యనేన మరణం నూచ్యతే, 'విప్రభో భవే' త్యనేన ఉపామెష్వా గమ్యతే. అత్ర మూర్ఛానామ దశావిశేషః. నాయకా పరకీయా, కన్యా చ. అయోగ విప్రలమ్భ శృంగారః. అత్రి సోపామమ్భ వచనం నర్మ. అక్షేపోఽలంకారః.

‘స్ఫుటతు హృదయం, కామః కామం కరోతు కృశాం తనం, న సఖ చటులప్రేష్టూ కార్యం వున దకాయితేన మే.’

ఇతి సరభసం కోపాటోపా దుదీర్య వచ స్తయా
రమణపదవీ సారజ్ఞాత్యై సతశ్శీత మీక్షితా.

26

(హౌ) సఖి=(ఓ) చెలియా, హృదయం స్ఫుటతు = (నా) గుండె బ్రద్దలయినను అగునుగాక, కామః తనం కామం కృశాం కరోతు=మన్మథుండు (నా) దేహమును మిక్కిలి చిక్కినదానినిగా (చేసినం) జేయును

గాక, మే పునః చటుల ప్రేక్షా తేన దయితేన న కార్యమ్ = నాకు ఇంక అస్థిర స్నేహముకలవాడయిన యా ప్రియునితో పని లేదు, (ప్రయోగ వ్యత్యయము.—) ఇతి తయా సారథ్య అత్యై కోప ఆటోపాత్ సరభసం వచః ఉదీర్య = ఇట్లని యా హరిణ లోచన అలుకయొక్క విజృంభణచేత వేగిరపాటుతో మాట పలికి, రమణ పదవీ సు శక్కితమ్ ఈషీతా=ప్రియుని మాగ్ధమును భయముతో జూచినది.

‘అస్థిర స్నేహుడయిన యీప్రియునితో నింక నాకు పని లేదు. ఇట్లు వదలుకొనుటచేత నాకు గుండె పగిలినను పగులనీ, ఒడలు ఎంత కృశించినను కృశింపనీ,’ అని సఖితో నాయిక కోపవిజృంభణంబున మాట పలికినదై నాయకుడు వచ్చు గ్రోవను వెఱపుతో తత్తరమున చూడసాగి నది. పైకి బింకముగా ప్రియుని వదలుకొన్నట్లు పలికినను లోపల ఆశ పూర్ణముగానే భాధించుచు నే యున్న దని భా.

అవ || కవే ర్వాక్యమ్ - స్ఫుట త్స్థితి || హే సఖి హృదయం - స్ఫుటత దశతు - కౌమో మన్మథః - కౌమం-తనం శరీరం - కృశాం కరోతు - మమ పునః-చటులప్రేక్షా చక్షుల ప్రణయేన - దయితేన ప్రియేణ-న కార్యం ప్రయోజనం నాస్తీ-త్య నేన ప్రకౌరేణ - కోపాటోపా న్నానాతిశయా - త్వరభసం సత్వరం యథాభవతి తథా-వచః - ఉదీర్య ఉక్త్వా-తయా-సారథ్యై హరిణలోచనయా - సుశక్కితం-రమణపదవీ ప్రియతమవతక్తా-ఈషీతా దృష్టేతి - సంబధః, స్పష్ట ఏ వాభిప్రాయః. అత్ర చక్షితం నామ సజ్జారీభావః. ‘చక్షితం భయ సంభ్రమః’ ఇ త్యుక్త త్వాత్. నాయికా స్వీయా మధ్యా చ; కిం చ కలహో న్దరితా. నాయక శ్చతః. మానకృతో విప్రలమ్భశ్చక్టారః. అత్ర సభయం శ్చక్టారి నమక. జాతి రలింకారః.

లీలాతామరసాహతోఽన్యవనితా

నిశ్శబ్దదప్తాధరః

ప్రేయా నేసరదూషితేక్షణ ఇవ

వ్యామిల్య నేత్రే స్థితః;

కాంతా కుట్ట లితాననేన దధతీ

వాయుం స్థితా తత్ర సా,

భ్రాన్త్యా ధూర్తతయా తదా నతి మృతే

తే నాభవ చ్చుచ్ఛ్వితా.

౮౦

అన్య వనితా నిశ్శబ్ద దప్త అధరః ప్రేయాఁ=పర కామినిచేత తనివితీర కొఱుకఁబడిన మోవికలవాఁడయిన ప్రియతముఁడు, లీలా తామ రస అహతః (గర్జ) (నిజకాంతచే) (వేడుక కై చేతనుంచుకొనఁబడిన) తామరచేత కొట్టఁబడినవాఁడై, కేసర దూషిత ఈక్షణ ఇవ నేత్రేవ్యామి ల్య స్థితః=అకరువుచేత బాధింపఁబడిన కన్నులుగలవాఁడుం బోలె కన్నులను మూసికొని యుండెను, తత్ర=అంతట, కాంతా భ్రాన్త్యా కుట్టలిత ఆన నేన వాయుం ధమతీ స్థితా=ఆస్వకాంత (తాను వైచితామరయొక్క కింజ ల్కము అతని కన్నులలో పడిన దనెడు) భ్రమచేత ముడువఁబడిన నోటితో నోరు ముడుచుకొని (అతని కన్నులమీఁద) గాలిని ఊదుచు ఉండినది, తదా తన ధూర్తతయానలిప్త ఋతే చుష్పితా అభవత్ = అప్పుడు అతని చేత మోసగానితనముచే (మోసముగా) నమస్కారములేకయే (తన యప రాధమును మన్నింపు మని తా నామెపాదములవ్రాలి ప్రార్థింపకయే) ముద్దుగొనఁబడినది అయెను.

అన్యవనితచే తనివితీర కఱవఁబడిన మోవికలవానిని సాయక లీలా తామరసముతోఁ గొట్టినది. అంత నాతఁడు దాని కింజల్కములు కన్నులలోఁ బడినట్లు నటించును కన్నులు మూసికొని యుండెను. అంత నామె ఆ ట

క్రొత్తులక నిజముగానే కన్నులలో కింజల్కములు పడిన వని తలంచి నోటిని ముడుచుకొని అతని కన్నులలోనికి ఊర్పును ఊడదసాగినది. ఆ సమయములో అతడు నిజాపరాధత్వంతిరై ఆమెపాదములం బడక తప్పించుకొన్నవాడై తటాలున టక్కుగా ఆమె నెమ్మోనును ముద్దుగొనియెను.

అవ॥ లీ లేతి॥ అన్యవనితా నిశ్శబ్దదస్తాధరః - అన్యవనితయా సప త్నై - నిశ్శబ్దం పై వరం యథా తథా - దప్తః దప్తైః క్షుతః - అధగో రదనచ్చదః - యస్య స తథోక్తః - ప్రేయాక్ ప్రయితమః - లీలాతామర సాహతః నాయకయా లీలాకమల తాడత స్సక్ - కేసరదూషితేక్షణ ఇన కిష్కల్మషులిత దృష్టి రివ - నేత్రే - వ్యానిల్య ముకుళీకృత్య - నిత స్తస్థా - తత్ర తస్మి న్నవసరే - గా కాన్తా రమణీ - భ్రాన్త్యా నయనయోః కిష్కల్మషాతభ్రమేణ హేతునా - కుట్కలితాననేన సంకుచితముఖేన - వాయం దధతి యచ్చస్తీ ముఖ పూత్కారం వమస్తీ త్యగ్గః - నిత తస్థా - తదానీం - ధూతకతయా వర్ణకతయా - లేన నాయకేన - నతి మృతే ప్రణామం వినా - చుమ్మితా కృతమమ్మనా అభవ దితి సంబంధః, స్పష్ట ఏ వాభిప్రాయః, నాయకా స్వీయా, మధ్యాచ, నాయకో ధృష్టః, ప్రత్యక్షదృష్టస్వాపరాధకుపితాః నాయకాం కిష్కల్మషాత వ్యాజేన వర్ణ యిత్యా రసాన్తర సంక్షే నోపాయేన సమాహితవాక్ - యథోక్తం దశ రూపక -

'సామ్నా భేదేన దానేన నత్యుపేక్షారసాన్తరైః

ఏభిష్టద్భి రుపామై స్తు కుర్యాన్తానాపసోదనమ్.

రభసత్రాసమాసకదైవ్యః కోపభ్రంకో రసాన్తరైః' ఇతి.

జాతి రలంకారః.

౧౦

పురాణభూ దస్యాకం ప్రథమ మవిభిన్నా తను రియం,

భతోఽనుత్వం ప్రేయాక్, వయ మపి హతాశాః ప్రయితమాః,

ఇదానీం నాథ స్త్వం, వయ మపి కళత్రం. కిమపరం
హతానాం ప్రాణానాం కులిశకతినానాం ఫల మిదమ్. ౮౧

నాయకుని నాయక తనపై యతని ప్రేమ తగ్గి నందులకు దూరట. —
పురా అస్తాకం ప్రథమమ్ ఇయం తనుః అవిభిన్నా అధూత్ = పూర్వకాల
మున మనకు మొదట ఈదేహము భేదములేనిదిగా నుండెను, తతః అను
త్వం ప్రేయాక్ హత ఆకాః వయమ్ అపి ప్రియతమాః = అటు తర్వాత
నీవు ప్రియుతముడవును పొడైన శారీరకగలవారము (దానను) మేమును
(నేనును) ప్రేయసులము (ప్రేయసిని) అయితిమి. ఇదానీం త్వం నాథః
వయమ్ అపి కళత్రమ్ = ఇప్పుడు నీవు భర్తవు మేమును (నేనును) భార్య
ను, అపరంకిమ్ = ఇంక నే తో మున్నది, ఇదం కులిశ కతినానాం హతానాం
ప్రాణానాం ఫలమ్ = ఇది వజ్రాయుధమువలె గట్టివైచ పాడు ప్రాణములకు
ప్రయోజనము.

తొలగిత మన కిరువురకు అభేదభావము ఉండినది, తర్వాత ప్రే
యసిప్రియతమభావము కలిగినది. ఇప్పుడు భార్యాభర్తృభావము దాఁపరించి
నది, నీప్రేమ యిట్లు క్షీణించుచుండఁగా నాకు బ్రతుకునకన్న చావు
మేలు; అని భా.

అన॥ నాయకౌ హీయమాన ప్రేమాణం నాయక ముపాతథతే -
పు రేతి॥ పురా పూర్వకాలే - అస్తాక మావయోః - మ॥ 'అస్తదో ద్వ
యో శ్చ' ఇతి బహువచనం - ప్రథమ మాదితః - ఇయం - తను శ్చరీరమ్ -
అవిభిన్నా భేదశూన్యా - అధూ - తత - స్తస్మాత్కాలా - దన॥ ని॥
'పశ్చాత్పాద్యశ్యయో రను' ఇ త్యమరఃత్వం - ప్రేయాక్ ప్రియతమాః -
హతాకాః నష్టాతిత్వస్థాః - భాగ్యహీనా ఇ త్యథకాః ॥ని॥ 'ఆతా తృష్ణాతి
కాయితా' ఇ త్యమరః, వయ మపి - ప్రియతమాః ప్రేయస్యః - అత్ర వయ
మితి బహువచనం నిర్వేదాత్ - ఏవం నిర్వేదాదిషు కవిభి బహువచనం
ప్రయుజ్యతే - తథా చోక్తం కాకు న్తలె - 'వయం తత్త్వాన్వేషా న్నభుకర

హతా స్త్యం ఖలు కృత్తి,' ఇతి-ఇదానీ మధునా - త్వం నాథః వయమపి-
 శకత్రం భార్యా - అపర మస్య - స్మిం కళత్రభావా ద్దీనం దకాస్తరం
 కి మపి నాస్తీ త్యథకాః - ఇద మేత త్ప్రేమహాన సహిష్ణుత్వం - హతా
 నా మభాగ్యానాం - తులిశకతినానాం వజ్రకతోరాణాం - ప్రాణానా
 మనూనాం - ఫలం ప్రయోజన - మితి సంబద్ధః - అత్ర కేచి చోక్తస్య
 ప్రథమపాదే వాక్యద్వయం ప్రతిపాదయన్తి 'అస్తాకం ఘరాఽభూది'
 త్యేకం, తత్పక్షే కిమ ప్య నిర్వాచ్య రసాస్తర మి త్యధ్యాహార్యమ్. అత్ర
 నిర్వేదో నామ సఖ్యారీ భావః. ప్రేమాద్రవ్యరసశ్చ. నాయకౌ స్వీయా
 ప్రగల్భా చ. నాయక శ్శతః. సోపాలంబ్యవచనం నమకా. జాతి
 రలంకారః.

౮౧

ముగ్ధే ముగ్ధత యైవ నేతు మఖిలం

కాలం కి మారభ్యతే ?

మానం ధత్స్వ, ధృతిం బధాన, ఋజుతాం

దూరే కురు ప్రేయసి;

న త్రైవం ప్రతిబోధితా ప్రతివచ

న్మా మాహ భీతాననా

నీచై శ్శంస హృది స్థితో హి నను మే

ప్రాణేశ్వర శ్శ్రీవ్యతి.

౮౨

ముగ్ధే ముగ్ధతయా ఏవ అఖిలం కాలం నేతుమ్ అరభ్యతే కిమ్ =
 (ఓ) ముద్దరాలా గోలతవమున నే ఎల్ల కాలమును గడపుటకు (ప్ర. వ్య.)
 కడంగడవా ఏమి, ప్రేయసి మానం ధత్స్వ = ప్రియతమునియందు కోస
 మును వహించుము, ధృతిం బధాన = ధైర్యమును పూనుము, ఋజుతాం
 దూరే కురు = తిన్నఁదనమును దూరమునకు నెట్టుము, ఏవం సఖ్యా ప్రతి

బోధితా భీత ఆననా (సతీ) = ఈ ప్రకారము చెలిచే నేర్పబడినవై భయ పడిన మోముగలిగియై (నాయిక), నను నీచైః శంస హి మే హృది స్థితః ప్రాణేశ్వరః శ్రోవ్యతి (ఇతి) తామ్ ప్రతివచః ఆహ = ఓసీ మెల్లగా చెప్పము ఏలయనఁగా నా హృదయమందు ఉన్నట్టి ప్రాణనాయకుఁడు వినఁగలఁడు (అని) ఆచెలికి బదులుమాటను చెప్పెను.

(ఓ) ముద్దరాలా ఎల్ల కాలము ఇట్లే ఏమియు జెలియని దానవుగా నుండెదవా? ప్రియతమునిసూచి అలుగుము, తెగువను పూనుము, ఈతిన్నఁ దనమును మానుము, (అట్లు) చేసిన నీసూచి నతనికి ప్రేమ యధికమగును) అని చెలి నేర్పఁగా నాయిక 'మెల్లగా చెప్పము, నామనస్సులో నతఁ డున్నాఁడు, అతనికి వినఁబడును,' అని బదులుచెప్పినది. అటుక దాల్చుటకు నాయికకు మన స్సొప్ప దాయె ననుట.

అవ || కవే ర్వాక్యమ్ - ముగ్ధ ఇతి॥ హే - ముగ్ధ బాలే - ముగ్ధత యైవ మూఢత్వేనైవ - అఖిలం సమస్తం - కాల మసేవాసం - నేతు మతి వాచయితుం - కిమథా మారభ్యతే కిమథా ముద్యోగః క్రియతే - అన్యథా కిం కతకవ్య మితి పృచ్ఛసి చేత్ బ్రవీమి - ప్రేయసి ప్రియతమే- మానం కోపం - ధత్స్వ ధారయ - ధృతిం ధైర్యం - బధాన సహస్వ ఆక లమ్మ స్వేత్యథః - ఋజుతా మాజకవం - దూర విప్రకృప్తే - కురు విధేహి - వక్రతాం భజ స్వే త్యథః - సా - ఏవ మనేన ప్రకారేణ - సఖ్యా వయస్వయా - ప్రతిబోధితా ఉపదిష్టా - భూత్వా - భీతాననా త్ర స్తముఖీ సతీ - తాం సఖీం - ప్రతి వచః ఉత్తర - మాహ బ్రవీతిస్మ - కిమివ-నను హే - సఖి-నీచై రల్పధ్వని ర్యథాభవతి తథా-శంస కథయ- హి యస్తా త్కూరణా-స్తే మమ - హృదయే స్థితః ప్రాణేశ్వరః - శ్రోవ్య త్యాకణాయవ్య - తీతి సంబధః. స్పష్ట ఏ వాఖిప్రాయః. అత్ర భయం నామ సజ్జ్వరీ భావః. స్థాయిభావానా మపి క్వచి త్సజ్జ్వరీభావత్వ కథ నాత్. నాయికా స్వీగూ ముగ్ధా చ. నాయిక శృతః. అత్ర సభయం శృక్లారి, నమః. ఆక్షేపోఽలంకారః.

౮౨

అల మృగ్యజ్ఞానవాపికాపరిసరే చూతద్రుమే మజ్జరీం
 సర్ప తాన్ద్రపరాగ లమ్పట రణ భృగ్జ్ఞానా శోభినిం
 మన్యే స్వా తను ముత్తరీయశః లె నాచ్ఛాద్య జాలా స్ఫుర
 త్కణ్ఠధ్వననిరోధ కమితకుచ శ్వాసోద్గమా గోదితి. ౮౩

ప్రోషితుడు వసంతకాలమున తననాయకయవస్థను డిహించి చెప్ప
 చున్నాడు. — బాలా = (నా) ముగుడ, అజ్ఞాన వాపికా పరిసరే చూత
 ద్రుమే = ముంగిటి బావి చెంత మామిడి చెట్టునందు, సర్ప తాన్ద్ర పరాగ
 లమ్పట రణ త్ భృగ్జ్ఞానా శోభినిమ్ మజ్జరీమ్ అలమ్పట్య = వ్యాపించు
 చున్న దట్టమయిన పుష్పాడియందు ఆన క్షమలై యుంకరించుచున్న
 తమ్మెద కొమరాండ్రచేత విరాజిల్లుచున్న పూరెమ్మను పట్టుకొని, స్వాం
 తనుమ్ ఉత్తరీయ శక లేన ఆచ్ఛాద్య = తన దేహమును పర్యవేక్షించుట
 చేత కప్పకొని, స్ఫురత్ కణ్ఠ ధ్వన నిరోధ కమిత కుచ శ్వాస ఉద్గమా
 (సతీ) రోదితి (ఇతి) మన్యే = స్పష్టపడుచున్న గొంతుముక్క ఎలుగు
 యొక్క అచ్చుటచేత అడరిన చన్నులును నిట్టూర్పుల వెలువడుటయును
 గలదై ఏడ్చుచున్నది అని తలంచుచున్నాను.

మంజరిని పట్టుకొనుట అది తన స్రాగమును హరించుగాక యని;
 తనువును కప్పకొనుట ఇతరులకు తన కయిదము గోచరము కాక యుండు
 టకు; ఎలుంగును నిరోధించుట ఇతరులకు వినబడకుండుటకు; గోదనము
 నేను రామికి; కంపనము జవరాలుగావున.

అవ || ప్రోషితో నాయకః వసన్తసమాగ మి ప్రియాయా అవస్థా
 స్తరం వితకకాయన్నాన - అలమ్పేతి || అజ్ఞానవాపికా పరిసరే చత్వర
 దీప్తికా ప్రాన్తే-చూతద్రుమే - సర్పతాన్ద్రపరాగలమ్పటరణభృగ్జ్ఞాన
 నా శోభినిం - సర్పకా విసరకా-సాన్ద్రో నిభిడః - పరాగః పుష్పరేణుః -
 తస్మిక్ - లమ్పటా ఆనక్తైః - రణస్త్రైః - స్వనస్త్రైః - భృగ్జ్ఞానాః
 భ్రమర్యైః - తాభి శ్శోభత - ఇతి భృగ్జ్ఞానా శోభినిం - మజ్జరీం వల్లరీ-

మాలమ్య గృహీత్వా - బాలా తను ముత్తరీయశకలే - నాచ్ఛాద్య అవ
 నున్య - స్ఫురత్కృష్ణధ్వన నిరోధకమితకుచ క్వాసోద్గమా - స్ఫుర
 త్ప్రొదుభావ - త్కృష్ణధ్వనః కర్ణధ్వనిః - తస్య - నిరోధః నివారణం -
 తేన కమ్పితా కుచా చ క్వాసోద్గమ శ్చ యస్యా స్సా తథోక్తా - రోదితి
 రోదనం కరో తీతి - మన్యే స్మరామితి సంబంధః. దైన్యం నామ సజ్జాచరీ
 భావః. నాయకా స్వీయా మధ్యా చ, కిం చ ప్రోషిత భర్తృకా.
 నాయకోఽనుకూలః. ప్రవాస విప్రలమ్భ శృంగారః. ౮౩

అనాలోచ్య ప్రేమ్ణః పరిణతి, మనాదృత్య సుహృద,
 స్వయా కాణ్డే మానగి కి మితి. తరళే సంప్రతి కృతః?
 సమాకృష్టా ప్యేతే ప్రళయదహనోద్భాసురశిఖాః
 స్వహస్తేనాఽజ్ఞారా. స్త దల మధునా ఽరణ్యదుదితైః. ౮౪

నాయకను తత్సఖి నాయకపక్షమున మందలించుచున్నది. — (హృ
 తరళే ప్రేమ్ణః పరిణతిమ్ అనాలోచ్య = ఓచపలురాలా (ప్రియుని) యను
 రాగముయొక్క పరిపాకముచు తలపోయక, సుహృదః అనాదృత్య = చెలు
 లను సరకుగొనక, సంప్రతి త్వయా ఆకాణ్డే కిమ్ ఇతి మానః కృతః (ప్ర.
 వ్య.) ఇప్పుడు నీవు అనవసరమున ఎందుల కని (అతనిపై) కోపము చాల్చి
 తివి, ప్రళయ దహన ఉద్భాసుర శిఖాః అజ్ఞారాః స్వహస్తేన సమాకృష్టాః
 హి = క్షయకాలపు నిష్పయొక్క పైకిమండుచున్న జ్వాలలుగలవైన
 (యీ) నిష్పకలను నీ చేతనే (నీపైకి) లాగిగొంటివి గావున, అధునా
 అరణ్య దుదితైః అలమ్ = ఇప్పుడు అడవి యేడ్పులు మానుము. అడవి యే
 డ్వనగా రక్షకులు లేనిచోట మొట్టపెట్టుకొనుట, నిష్ప్రయోజన మయిన
 యే డ్వన్నమాట.

అతనిప్రేముడి ఎట్లు మాటునో అని ఆలోచింపక, చెలులమాటలు
 సరకుసేయక, నీవు ఆసమయమున ఆతనిపై అలుక చాల్చితివి. అతడును

అలిగిపోవుటయే అందులకు ఫలముగా సంభవించినది. కాన నీవు చేసినపని ప్రళయాగ్నిజ్వాలాజటాలంబు లయిన నిష్పకలను దెచ్చి మీఁద వైచిక్షానుట యయినది. కార్యము మించినపిమ్ముట ఇప్పుడు ఏల వృథాగా వచ్చెదవు, ఊరకుండుము. — అనుట.

అవ॥ అపరాధినా నాయకేన భేదం ప్రాపితా సభీ నాయకా మాపా
లభతే-అనాలో చేయి॥ ప్రేమః అనురాగస్య-తనీయ స్త్యతి శేషః-పరిణతిం
పరిపాకమ్-అనాలోచ్యాచార్య-సుహృద స్సభీ-ర నాదృత్య అవధీర్య -
తానాం వచనములక్ష్యే త్యథాః-సో - తథ శీ చపలే - సంప్రతి ఇవానీ-
మకాష్టే అనవసరే-కిమితి కిమన్తం-మానః కోపః - కృతః విరచితః-ప్రియం
ప్రతీతి శేషః - హి యస్తా త్కూరజాత్ - ప్రళయదహనోద్భాసురశిఖాః-
ప్రళయః కల్పాంతః-తస్మిన్-దహనో పహ్నిః-తేన-ఉద్భాసురాః-ప్రదీప్తాః-
శిఖాః జ్వాలా యేషాం తే తథోక్తాః-అక్లారా ఉల్కా-ఏతే ఇమే - స్వ
హస్తే నాత్మకరణ - సమాకృప్తాః సమాక్షిప్తాః-స్వ సోఽపరి అవకీర్ణా -
ఇ త్యథాః - త త్తస్తా త్కూరజాత్ - అధునా సంప్రతి - అరణ్యరుదితై
వృక్షాథారోదనై-రలం పర్యాప్త-మితి సంబంధః. అత్ర 'స్వహస్తేన అక్లారా
సమాకృప్తా' ఇ త్యనేన భవత్యా జ్ఞా నైవ అనథాః కృత ఇతి నూచి
తమ్, 'అరణ్యరుదితై' రి త్యనేన ప్రియ స్యాసన్నిధానే రుదితా త్కిం
ఫలం లభ్యతే ఇత్యయ మథోక్త-వగమ్యతే. పైన్యం నామ సత్కారీ భావః.
నాయకా స్వీయా మధ్యా చ, కిం చ కలహస్తరితా. నాయక శృతః.
మానకృతో విట్రలమ్భ శృక్లారః. అత్ర సోపాలమ్భవచనం సర్వ.
ఆక్షేపో లలంకారః.

౧౪

కపోలే పత్రాళీ కరతలనిరోధేన మృదితా,

ని పీతో నిశ్వాసై రయ మమృతహృద్యోధరరసః,

ముహూః కణ్ఠే లగ్న స్తరళయతి బాష్ప స్సనతటం,
ప్రియో మన్యు జాత స్తవ నిరసురోధే న తు వయమ్.

నాయకుడు నాయకను నిందించుట. — కపోలే పత్ర ఆశీ కరతల నిరోధేన మృదితా = చెక్కున మకరికల పంక్తి అణచేతి యడ్డుటచేత (అణచేత చెక్కిలి చేర్చి యుండుటచేత) చెఱుపబడినది (చెడిపోయినది), అమృత హృద్యః ఆయమ్ అధర రసః నిశ్వాసైః నిశీతః = అమృతమువలె మనోహరమయిన యీ మోవి ద్రవము నిట్టూర్పులచే త్రాగబడినది (ఇగిరి పోయినది), కణ్ఠే లగ్నః (సకా) బాష్పః స్తన తటం ముహూః తరళయతి = గొంతులో తగులుకొన్నచై కన్నీరు చను దరిని మాటికిని వడఁకించుచున్నది, నిరసురోధే = అనునయము నొల్లనిదానా, తవ మన్యుః ప్రియః జాతః వయం తు నన్మీకు కోపము ఇష్టము అయినది మే మో కామైతివి.

చెక్కును అణకేలం జేర్చుకొన్నందున చెక్కునం గలమకరికాపత్రములు మాసిపోయినవి, నిట్టూర్పులవేడికి అమృతోపమ మయిన యధర ద్రవము ఇగిరిపోయినది, కంఠమున ఆపబడిన బాష్పములచేత మాటిమాటి కిని చను గట్లు అదరుచున్నవి, మే మెంతి బలిమాలినను, వినక యిట్లు వందురుట సరిగాదు. — అనుట.

అన॥ నాయకో నాయకో ముపాలభతే - కపోల ఇతి ॥ కపోలే గణ్ఠస్థలే - పత్రాశీ పత్రరచలా - కరతల నిరోధేన పాణితలనిపిడనేన - మృదితా ప్రమృష్టా-నిశ్వాసై - రమృతహృద్యః అమృతవన్నధురః-ఆయ మధర రసః-నిశీతః ఆస్వాదితః-బాష్పః ఆశ్రు కణ్ఠే, లగ్న స్సక్త స్సకా - స్తనతటం స్తనప్రాస్తం-ముహూః పునఃపునః-తరళయతి-ఏవ మనేన ప్రకారేణ-మన్యుః కోప-స్తవ-ప్రియో హితో-జాతః-హే-నిరసురోధే అనన్తీకృతానువతకానే-వయం తు ప్రియాహితా న భవామ ఇతి సంబంధః. అత్ర పత్రాశీమదకానాది వ్యాపారేణ 'సాభాగ్యహారి మన్యు స్తవ హితో జాత' ఇత్యనేన చ 'త్వ దనువతకానకారణో వయం తు తవ హితా న భవామ' ఇత్యనేన చ ఉపా

లమో గమ్యతే. — నాయకా స్వీయా మధ్యా చ. నాయక శృతః,
మానక్యో విప్రలమ్భనచనం నమః. ఆక్షిప్తో లలంకారః. ౧౫

ఆయాతే దయితే, మనోరథశ్చైవ సీత్యా కథం చ ద్విసం,
గత్వా వాసగృహం, జడే పరిజనే దీక్షాం కథాం కుర్వతి,
దస్తాన్తీ త్యభిధాయ సత్వరపదం వ్యాధూయ చీనామ్బరం
తన్వజ్ఞ్యా రతికాతరేణ మనసా నీతః ప్రదీప శృమమ్. ౧౬

దయితే ఆయాతే సతి = ప్రియుడు (విరోధమునుండి) రాగా, మనో
రథ శ్చైవ కథం చిత్ దిసం నిత్య . కోర్కల నూర్లచేతి ఎట్టకేలకు
పగటిని కడపి, (అనంతరము), వాస గృహం గత్వా = పడక టిల్లు చొచ్చి
(ప్రయోగ వ్యత్యయము.) — తన్వజ్ఞ్యా. కుందరి, జడే పరిజనే దీక్షాం కథాం
కుర్వతి (సతి) = మూఢమయిన పరివారజనము చిరమయిన స్థలాపమును
చేయుచుండగా, రతి కాతరేణ మనసా = సురతమున తహతహపడు
చున్న మనస్సుతోఁ గూడుకొన్నదై, దస్తాన్తీ ఇతి అభిధాయ = ఏదో
కట్టచినది నన్న అని పలికి, స త్వర పదం చీన అమ్మగం వ్యాధూయ =
వేగిరపాటుతోఁ గూడిన యడుగులు గలుగునట్లుగా (వడివడిగా తొక్కిపా
టుతో అడుగులిడుచు) (తన కట్టుడు) పట్టు వలిపమును వీచి, ప్రదీపశశమం
నీతః = దీపమును శమము పొందించినది (అర్పివై చినది.)

కాంతుడు ప్రవాసమునుండి రాగా కాంత ఈ యావిధముల
రాత్రి సురతక్రీడలం చేయుదును గాక యను తలపోతలతో పగ లెల్ల
గడపి రాత్రి పడక టిల్లు సొచ్చినంతట మూర్ఛ పరిజనులు నాయకుని నానా
విధసమాచారము లడుగుచు ఎంతసేపటికిని వదలక యుండగా రతి కై
యువ్విల్లారుచున్నదై తన్ను ఏదో కుట్టిన దని పలికి తత్తఱపుటడుగు లిడి
భీర్చెఱంగు జాడించి దీపమును అర్పి వారిని తొలంగించుకొన్నది. — అనుట.

అవ || కవే ర్వాక్యమ్ - అయాత ఇతి || దయితే ప్రియ - ఆయాతే
అగతే సతి - దేశాస్తరా దితి కేమః - మనోరథశతై - మనోరథానాం
సజ్జుల్పానాం - శతాని బహూని - శై - దిశం దివసం - కథంచి
తృప్త్యై - నీత్వా అతివాహ్య - వాసగృహం కేభివనం - గత్వా
ప్రాప్య - జజ్ఞే వివేకశూన్యే - పరిజనె పరిచారకవగే - దీక్షా
మాయతాం - కథాం వాక్యప్రబంధం - కుర్వతి విదధతి సతి-రతికాతరేణ
రతా విషయే - కాతర మధీరం-తన కాలవిలम्బనాసహిష్ణు నేత్యథః -
మనసా హృదయేన - ఉపలక్షితయా - తస్యగ్ధా కాస్తయా-దప్తా స్థితి
యేన కే నాపిజన్తు నేతి కేమః - సత్వరపదం సంభ్రమవచనం - యథా
భవతి తథా అభిధాయ వ్యాహృత్య-చినామ్బరం త్మమవసనం-వ్యాధూయ
సంవిజ్య - ప్రసీపో దీపః-శమం కాంతిం - నీతః ప్రాపిత ఇతి సంబంధః. అభి
ప్రాయో వ్యక్త ఏవ. ఔత్సుక్యం నామ సంచారీ భావః. నాయకా స్వీ
యా ప్రగల్భాచ. నాయకోఽనుమాళః. ప్రవాసానస్తర సమ్భాగ శృ
ంగారః. అత్ర నమఃగర్భః యుక్తి రలంకారః. ౮౬

రోహస్తా ప్రథమం మమో రసి తవ ప్రాప్తా వివృద్ధిం స్తనా,
సల్లాపా స్తవ వాక్యభజ్జిమిశనా న్నాగ్ధ్యం పరం త్యాజితాః,
ధాత్రీకణ్ఠ మపాస్య బాహులతిక కణ్ఠే త వాసజ్జితే,
నిదాక్షిణ్య కరోమి కిన్న విశిఖాఽప్యేషా న పథా స్తవ. ౮౭

తొలత నమరత్నం పిమ్మట వదలిన నాయకుని సామాన్యనాయక
దెప్పర మాడుట. - స్తనా ప్రథమం మమ ఉరసి రోహస్తా (సస్తా) తవ
(ఉరసి) వృద్ధిం ప్రాప్తా (నా) స్తనములు తొలత నాటొమ్మన మొలచుచు
(అనంతరము) నీటొమ్మన పెంపును పొందినవి, సల్లాపాః తవ వాక్య భజ్జి
మిశనాత్ పరం మార్గ్యం త్యాజితాః = (నా) మాటలు నీ మాటల రీతితోడి

కూడికచేత మిక్కిలి గోలతనమును వదలునట్లు చేయఁబడినవి, బాహు లతిశే
ధాత్రి కణ్ఠమ్ అపాస్య తవ కంఠే ఆపజ్జితే = (నా) భుజ వల్లులు దాది
మెడను వదలి నీ మెడమంగు అంటింపఁబడినవి, (హ) నిర్దాక్షిణ్య =
(ఓయి) మొగమోటమి లేనివాఁడా, ఏమో విశిఖా తవ స్థా అపి న =
ఈ రాజమార్గము నీకు (ఇప్పుడు) దారి యేనియు కాదు, కిం కరోమి =
నేను ఏమి చేయుదును!

నేను నాబాల్యమునుండియే నిన్ను ఆత్మంతము వలచితిని, సనములు
పోటమరింపఁ దొడంగినప్పటినుండి నీతోమ్ముననే యుంటిని, నీతోడి
యుక్తిప్రత్యక్షులచే మాటలవేలతనమును తలంగిలిని, దాది మెడనున్న నా
బాహువులను తివిచి నీ మెడనుం గుంచితిని. నీవు ఆ యనురక్తి యెల్లను
మఱచి యిప్పుడు ఈదారిని పోవుట సయితము మానితివి. నా యదృష్ట
మట్టిది, నే నేమి సేయుదును! — అనుట.

'రోహంతా' అను శత్రుప్రత్యయస్వారస్యము మొలచియు మొలవక
ముందే అనుట; 'నీతోమ్మునం బెరిగినవి' అనుటచే నాకు జన్మనము నిండు
వఱకు నీకును ఆవలపు ఉండె నని భా. 'దాదిమెడనుండి' యనుటచే అతి
బాల్యమునుండి యనియు, అన్యపురుషుని ఎఱుంగనితఱి ననియు భా. 'న
పథాః' ఇత్యాదిచే ఒకమాఱు విజయంచేసి యనుగ్రహింపుము, అనుట.

అవ || పూర్వం కృతపరిచయాతిశయేన నాయకేన పశ్చాత్పరిత్యక్తౌ
నాయకౌ స్వవాటికాయం యదృచ్ఛ్యగతం నాయకం దృష్ట్వా త ముపా
లభతే - రోహంతా వితి || ప్రథమం మమోరసి - రోహంతా వృద్ధవంతా -
స్తనౌ త వోరసి వృద్ధిం - ప్రాస్తా గతా-మను - సల్లాపా స్సంభాషణాని-
తవ - వాక్యభజ్జిమితాత్ వాక్యరీతి క్రవణాత్ - పర మత్యగ్ధం - మార్గ్యం
మూఢతాం - త్యాజితాః విమోచితాః - మమ బాహులతిశే - ధాత్రికణ్ఠం
ఉపమాత్మకణ్ఠ - మపాస్య విచాయ - తవ కంఠే - ఆసజ్జితే ఆసజ్జం ప్రాపి
తే - ప్తా - నిదాక్షిణ్య దాక్షిణ్యరహిత-దాక్షిణ్యం నామ పరచిత్తాను

నతఃసం - ఏషా విశిఖా రథ్యాపి - తవ - పథా మార్గోక్ - న భవతి -
ఏవం సతి-కి న్ను కరోమి కిం కతఃవ్యం న పృచ్ఛామి, భవంతి కి ముపా
లభ ఇ త్యథః. అత్ర నాయితా సాధారణీ. సోపాలమృతవచనం నమః.
ఆక్షేపాలంకారః.

౮౭

చక్షుఃప్రీత్యా నిష్ణజ్ఞే మనసి, పరిచయా
చ్చిస్త్యమానేభ్యుపాయే,
యాతే రాగే వివృద్ధిం, ప్రవిసరతి గిరాం
విస్తరే దూతికాయాః,
ఆస్తాం దూరే స తావత్సరభసదయితా
లిజ్జనానన్ద లాభః,
స్తద్దేహోపాస్తరథ్యాభ్యమణ మపి పరాం
నివృత్తిం సంతనోతి.

౮౮

చక్షుః ప్రీత్యా మనసి నిష్ణజ్ఞే (సతి) = మాపు మక్కువచేతను
మనస్సు తగులుకొన్నది (కాఁగా), పరిచయాత్ అభ్యుపాయే చిస్త్యమానే
(సతి) = మాటికిం దలపోయటవలన కూడికకు ఉపాయము ఆలోచింపఁ
బడుచుండఁగా, రాగే వివృద్ధిం యాతే (సతి) = అనురాగము పెంపును
పొందినది (కాఁగా), దూతికాయాః గిరాం విస్తరే ప్రవిసరతి (సతి) =
కుంఠెనగతైయొక్క మాటల సమాచారము వ్యాపించుచుండఁగా, సరభస
దయితా ఆలిజ్జన ఆనన్ద లాభః యః సః తావత్ దూరే ఆస్తామ్ = వార్షము
తోడి ప్రియయొక్క కాగిలింతచేతి యాహ్లాద ప్రాప్తి ఏదో అది దూరమున
నుండుఁగాక (దానిమాట అటుండ నీ), తత్ గేహ ఉపాస్త రథ్యా భ్రమ
ణమ్ అపి పరాం నిర్వృత్తిం సంతనోతి = ఆకాంతయొక్క యింటి చెంగటి
పెద్దనీతిలో సంచారము సయితము మిక్కుటమైన యానందమును కలి
గించుచున్నది.

చతుఃప్రీతి, మనస్సుక్తి, ఉపాయాన్వేషణాః, రాగవృద్ధియః, సంపన్నములై, దూత్యము జరుగుచుండఁగా, ఆకాంతయొక్క బాంబే కలిగినంతట ఆయానందమెట్టిదో చెప్ప నలవి గాదు సరియే గదా, తద్వహసంగ తరథ్యాసంచారము సయితము విత్కుటమైన యానందమును కలుగఁజేయుచున్నది. — అనుట.

అవ || నాయకః అనుభూతాథకస్సరణా జ్ఞాతవత్సూహతి స్పృశా సహచర మాహ - చతుః రితి || చతుః ప్రీత్యా - మనసి చిత్తే - నివృణ్ణ సతి నివిష్టే సతి ఆసక్తా సతీ త్యథాః - పరిచయా దభ్యాసా మ్మహుమూహా స్తస్యగణా దిత్యగః - ఆభ్యసాయే ప్రాప్త్యసాయే - చిన్త్యమానే సతి విచార్యమాణే సతి - తతః - రాగే శ్రేష్ఠి - వివృద్ధి మతిశయం - ప్రాప్తే సతి తతో - దూతికాయా స్సఖ్యారికాయాః - గిరాం వాచాం - విస్తరే ప్రపజ్ఞే - ప్రవిసరతి వ్యాప్రియమాణే సతి - యః - సరథసదయితాలిజ్ఞనా నన్ద లాభః సత్వరప్రియాపరిమృహాదప్రాప్తి - భావతి స తావ ద్దూరే - ఆస్తాం తివ్రతు - తస్య మహిమౌ వణాయతు మశక్య ఇ త్యథాః - కిం తు - తద్దేహోపాస్త రథ్యాభ్రమణ మపి నాయకౌ గృహసమిపవీధీపర్యటన మపి - పరాం నివృత్తిమ్ ఆత్యస్త మానన్దం - సంతనోతి విదధా - తీతి సంబద్ధః. అత్ర స్మృతి ర్నామ సఖ్యారీ భావః నాయకౌ పరకీయా. ఆన్తోపక్షేష హాపం శృణ్వారి నమక. అతిశయోక్తి రలంకారః. ౧౯

కరకిసలయం ధూత్వా ధూత్వా విలమ్బితమేఖలా
క్షిపతి సుమనోమాలాశేషం ప్రదీపగిఖాం ప్రతి,
స్థగయతి ముహుగి పత్య నేత్రే విహస్య సమాకులా
సురతవిరతో, రమ్యం తస్మి పునగి పున రీక్ష్యతే. ౧౯

రతాంతనగ్న నాయకౌలజ్ఞాకార్యవగ్గనము. — సురత విరతో తస్మి విలమ్బిత మేఖలా సమాకులా (సతి) = సంభో గాంతమున నాయక (పాద

మలకు) తగులుకొన్న మొలనూలుగలనై తొట్రుపాటున, ప్రదీప శిఖాం ప్రతి కర కిసలయం ధూత్వా ధూత్వా సుమనో మాలా కేమం శ్రీపతి=దీప జ్వాల మీడికి కేలుఁ జిగురును పీచి పీచి పూ దండయొక్క మిగత భాగము, ను విసరివైచుచున్నది, విహస్య ముహుః పత్యుః శ్రేతే స్థగయతి=నవ్వి సారకు దయితుని కన్నులను మూయుచున్నది, రమ్యం పునః పునః ఈశ్వరే =మనోహరముగా మాటి మాటికిని (అతనిచే) చూడఁబడుచున్నది.

రతాంతమందు నగ్నయయి యున్న నాయకపాదములలో మొలనూలు తగులుకొని దయితుని కంటియెరుటనుండి చీరకట్టుకొనుటకై అవలికి పోసీయక యుండఁగా చీకాకు పడినదై, దీపము నార్చినచో తననగ్నత యతనికిం గానరాకుండు నని' దీపమును చేతితో విసరి అది యాఱుమిచే సుర తనమర్ద నప్తవశిష్ట మయిన పూదండతునియను దీపముపై విసరినది. దానను అది యాఱుమిచే అతనికన్నులు మూయందొడంగినది, అతఁడు ఆమె చేయి సడలినప్పు డెల్ల ఆరమణీయతను మరల మరలం గాచుచుండెను.—అనుట.

అవ || కవే ర్వాక్యమ్ - కిసలయ మితి || సురతవిరతా సంభో గాస్తే - విలమ్బిత మేఖలా లగ్నరశనా - పాదయో రితి కేమః - తస్యి కాస్తా - సమాకులా సంభ్రాంతా సతీ - దీపనిర్వాణాథకం - కరకిసలయం పాణిపల్లవం - ధూత్వాధూత్వా వ్యాధూయ వ్యాధూయ - విఫలయత్నా సతీ - దీప శిఖాం ప్రతి దీపజ్వాలా ముద్దిశ్య - సుమనో మాలాకేమం పుష్ప దామచ్ఛేదం - సంభోగపరిమదకవిభిన్న శిష్టాంశ మి త్యథాః - శ్రీపతి ప్రేరయతి - విహస్య స్థితం కృత్వా - ముహుఃముహుః పునఃపునః - పత్యు ర్శ్రేతే - స్థగయతి ఆచ్ఛాదయతి - రమ్యం మనోరమం - యథా భవతి తథా పునఃపున - ర్ముహుర్ముహుః - ఈశ్వరే విలోక్యతే - ప్రియే జేతి కేమః ఇతి సంబంధః. 'విలమ్బితమేఖలే' త్యనేన పురుషాయిత సమ్భా గాస్తే మేఖలాసందానితచరణత్వా దపసతుక మక క్తేతి సూచ్యతే, 'దీప శిఖాం ప్రతి మాలాం శ్రీపతి' త్యనేన 'పత్యు ర్శ్రేతే స్థగయతి' త్యనేన

చ ప్రియనిరీక్షణేన చ లజ్జావ్యాకులతేతి నూచ్యతే. అత్రప్రీడా నామ
సత్కారీ భావః. నాయితౌ స్వీయా మధ్యా చ. నాయితౌఽనుకూలః,
చేష్టాకృతం హాస్యశృంగారి నమః. జాతి రంలంకారః. ౯౯

పరాచీ కోపేనస్ఫుటకపటనిద్రాముకుళితా'

ప్రవి శ్యాజ్ఞేనాజ్ఞం ప్రణయిని పరీరమ్భచతురే

శనై నీకవీబద్ధం. స్పృశతి సభయవ్యాకులకరం

విధత్తై సజ్జోచగ్లపిత మవలగ్నం పరితనుః. ౯౦

కోపేన పరాచీ స్ఫుట కపట నిద్రా ముకుళితా వర తనుః = అలు
కచేత పెడమొగంబయి స్పృష్టమయిన 'మోసపు' నిదురచే (కన్నులు) మూసి
కొన్న (ఉత్తమశరీర) సుందరి, అజ్ఞేన అజ్ఞం ప్రవిశ్య = అవయముచే అవ
యవమందు ప్రవేశించి (ఒకయవయములోనికి ఇంకొకయవయవమును
ముణిచి), పరీరమ్భ చతురే ప్రణయిని నీవీబద్ధం సభయవ్యాకులకరం
శనైః స్పృశతి (సతి) = అలింగనమందు నిపుణుడయిన యసురత్తుడు
పోకముడిని భయముచే వణికుచున్న చేయిగులుగునట్లుగా మిల్లిన తాకు
చుండగా, అవలగ్నం సంకోచ గ్లపితం విధత్తై = నడుమును అక్కలిం
చుటచేత సన్నగిల్లిన దానినిగాచేయుచున్నది.

నాయక అలుకచే పెడమొగం బయి ముణుచుకొని పరున్నదై
నాయకుడు నీవిని వదలింపఁ జేయి యుంపఁగా సంభోగేచ్ఛగలదై
కడుపును అక్కలించి నీవికను ముజువుగా వదలునట్లు చేసినది. — అనుట.

అవ || కవే ర్వాక్యం - పరాచీతి || కోపేన ప్రణయకోపేన -
పరాచీ పరాజ్ఞుభీ - స్ఫుటకపట నిద్రాముకుళితా - కపటేన కృతా నిద్రా-
స్ఫుటావ్యక్తా - త శ్చేన ప్రతిభాసమా నే త్యథః - సా చ సా
నిద్రా చ తయా - ముకుళితా నిమిలితాశ్చీ సతి - వరతను స్వస్తి -
అజ్ఞేన గాత్రేణ అజ్ఞం స్వస్య గాత్రం - ప్రవిశ్య అసాద్య - పరీరమ్భ

చతురే అలిజన చతురే - ప్రణయిని - నీపిబద్ధంవత్ప్రగ్రస్థిం-సభయవ్యాకుల
 కరం - సభయో భయసహితః - వ్యాకుల స్తరళః - కరో యస్మి న్మ-
 మకాణి త త్తథో క్తం - శనై మకాన్దం - స్పృశతి సతి - అవలగ్నం
 మధ్యం - గజోచగ్లపితమ్ అస్తరాకమకాణకకాతం-విధత్తే కరో తీతి
 సమ్మద్యః. అత్ర కపటనిద్రయా అవలగ్నసజ్జోచేన చ నాయకాయా
 విరహసహితత్వం వ్యజ్యతే. బౌత్సుక్యం నామ సత్సారీభావః. అత్ర
 నాయకా స్వీయా మధ్యా స్వాధీన పతికా చ. నాయకోఽనుకూలః.
 సమ్భాగశృంగారః. అత్ర కైశికీపుత్రై రజ్జం నమకగభకాః. యుక్తి
 రలంకారః.

ఆదృష్టిప్రసరా త్ప్రియస్య పదవీ
 ముద్వీక్త్య నిర్విణ్ణయా
 విశ్రాంతేషు పథి వ్యహః పరిణతో,
 ధ్వానై సముత్సర్పతి,
 గత్వైకం సశుచా గృహం ప్రతి పదం
 పాన్ధస్త్రియాఽస్మిక్ ఊణే
 మాభూ దాగత ఇత్యమన్దవళిత
 గ్రీవం పున ర్వీక్షితమ్.

౯౧

(ప్రయోగవ్యత్యయము.—) ఆ దృష్టి ప్రసరాత్ ప్రియస్య పదవీమ్
 ఉద్వీక్త్య నిర్విణ్ణయా = చూపు నిగుడు వఱకును ప్రియని దారిని ఎదురు
 నూచి విసిగినదై, అహః పరిణతో ధ్వానై సముత్సర్పతి పథిషు విశ్రా
 న్తేషు = పగటియొక్క అంతమందు చీకటి వ్యాపించుచుండఁగా దారులు
 మాటుమణిఁగినవికొఁగా, సశుచా పాన్ధ స్త్రియా గృహం ప్రతి ఏకం
 పదం గత్వా = దుఃఖముతోఁ గూడుకొన్నదైన ప్రాప్తిని భార్య ఇంటి

వైపు ఒక యడుగు నడిచి, అస్మిక్ ఊణే ఆగతః మాభూత్ ఇతి = ఈ నిమగ్నమన వచ్చినవాడు కాఁ దాయెను అని, అమన్ద వళిత గ్రీవం పునః పీఠీతమ్ = వడిగా త్రిప్పబడిన మెడ గలుగునట్లు వెండియు చూచినది.

నాయక ప్రోషితుని పతిని పగలు చూపుమేరవఱకు అతఁడు రాగల దారిలో ఎదురునూచుచుండి, ప్రాస్తు గ్రుంకి చీకట్లు వ్యాపించి దారులు మాటుమణిగిన యనంతరము ఇంటివైపు మఱలిననై ఒక యడు గిడి ఇప్పుడైన వచ్చుచున్నాఁ జేమో యని వెనుకకు తిరిగి చూచుచున్నది. — అనుట, ఇందువలన ఆమెయొక్క యనురాగమహత్త్వము తెలియుచున్నది.

అన || కనే ర్వాక్యం - ఆదృష్టి తీతి || ఆదృష్టిప్రసరాత్ దృష్టి సత్కారావధి - ప్రియస్య వల్లభస్య - పదవీం మాగః - ముద్వీత్య అవ లోక్య - నిర్విణ్ణయా భిన్నయా - ప్రియస్యా నాగమనే నేతి శేషః - అహః పరితా దినపావసానే - ధ్వాస్తే తమసి - సముత్సర్పతి ప్రసరతి సతి - పథిమ మాగేషు - విశ్రాంతేషు విరలేషు సత్సు - గతాగత శూన్యే ద్వి త్యథః - సకుచా సఖేదయా - పాన్ధ్రీయా - పాన్ధ్రస్య ప్రోషితస్య - త్రీ వనితా-తయా-గృహం ప్రతి గృహ ముద్దిశ్య - ఏకం పదం - గత్వా విద్యస్య - అస్మిక్ ఊణే తత్కాల ఏవ-ఆగలో-మా భూ దితి-ప్రియ ఇతి శేషః-అత్ర మా ఇతి నిషేధే నిపాతః న మాత్ - మాజితి చేత్ 'మాజి లు జీతి ఆకిః ప్రయుజ్యతే-సా త్వత న యక్తా-కౌతురి త్వససన్ధేయః - అమన్దవళితగ్రీవం శీఘ్రనివలికత కన్ధరం యథా తథా - పున ర్విక్షితం పున ర్విలాకిత మితి సమ్మతః. 'అస్మిక్ ఊణే మాభూ దాగత' ఇతి పునర్విక్ష జనేన బౌత్సుక్యాతిశయ స్సూచితః. నాయకౌ స్వీయా, మధ్యా చ. కిం చ ప్రోషితభర్తృకా చ. 'దేశాన్తరగతే కాన్తే భిన్నా ప్రోషిత భర్తృకా' ఇతి లక్షణాత్. నాయకో-నుమూలః. ప్రవాసవిప్రలమ్భ కృక్షారః. అత్ర చేష్టాకృతం కృక్షారి సజ్జేచ్ఛాయాపం నమః. జాతి రళంకారః.

దేవై రస్తరితా, శతై శ్చ సరితా ముర్వీభృతాం, కాననై;
ర్యత్నే నాపి న యాతి లోచనపథం, కాస్తేతి, జానన్మపి
ఉద్గ్రీవ శ్చరణాగ్రదుద్ధవసుధగి ప్రోస్మృజ్య సాన్తే దృశౌ
తా మాశాం పథిక స్తథైవ కి మపి ధ్యాయన్తు హు వీక్షతుతే.

కాస్తా = ప్రియ, శతైః సరితాం ఉర్వీభృతాం చ శతైః కాననైః
(చ) అస్తరితా = నాశ్చ చేతను నదుల(యు) కొండల(యు) నుద్గ్ర చేతను
అడవులచేతను ఎడముగలది, యత్నేన అపి లోచన పథం న యాతి =
కడంకచేత నయినను కంటిదారిలోపడదు, ఇతి జానన్ అపి పథికః =
ఇట్లని ఎఱుగువాఁడయ్యును ప్రోషితుఁడు, ఉత్ గ్రీవః చరణ అగ్ర రుద్ధ
వసుధః సక్ష=ఎత్తబడిన మెడగలవాఁడును అడుగుల కొనచే త్రొక్కఁ
బడిన నేలగలవాఁడును అయి, స(హ) అసై దృశౌ ప్రోస్మృజ్య తథా
ఏవ కిమ్ అపిధ్యాయన్ = కన్నీళ్ళ తోడి కన్నులను తుడుచుకొని అట్లే
ఏమో తలపోయుచు, తామ్ ఆశాం ముహుః వీక్షతుతే=ఆ (కాంతయుండు)
దిక్కును మాటిమాటికి చూచుచున్నాఁడు.

అనఁగా—ప్రోషితుఁడు తనకు తనభార్యకును నడుమ దేశములు
నుద్గ్ర కొలది ఏళ్లు కొండలును ఆసేకారణ్యములును అడ్డ మున్నవనియు,
ఎప్పాటను కంటికి అగపడదనియు, ఎఱింగియు, నేలమీఁద పాదాగ్రము
బూని నిక్కి మెడ యెత్తి కన్నులలోని బాష్పములను తుడిచివైచుకొని
ఏమేమో తలపోయుచు ఆకాంతయుండుదిక్కును కాంచుచున్నాఁడు.

అవ || కచే ర్వాక్యమ్ - దేవై రితి || దేవై ర్విషయై - స్ఫరితాం
నదీనాం - ఉర్వీభృతాం పర్వతానాం - చ - శతై స్సమ్మూహైః కాననై
రరణైశ్చ-శ్చ-అస్తరితా వ్యవహితా-కాస్తా ప్రియా-యత్నే నాపి ఉపాయే
నాపి - లోచనపథం దృష్టిమాగఁ - న యాతి న ప్రాప్నోతి-జాన
న్మపి పథికః ప్రోషితః - ఉద్గ్రీవః ఉన్నమితకన్ధరో-ధూత్వా - చరణాగ్ర

దృఢపదుః పాదాగ్రావష్టభూమి స్పృక్ - సాసే సబాష్పే - దృశా
 నేత్రే - ప్రోన్మృజ్య పరిమృజ్య - త తైవ తథాభూత ఏవ - కి మపి -
 ధ్యామక్ చిస్తయక్ - తా మాశాం యత్ర ప్రియా స్థితా తా - మాశాం
 దిశం - ముచుః పునః పున - ర్ద్వితీయే పశ్య తీతి సంబద్ధః. వ్యక్త ఏ వాభి
 ప్రాయః. ఔత్సుక్యం నామ సత్కారీ భావః. జాతి రలంకారః. ౯౨

స్విన్నం కేన ముఖం? దివాకరకరై. సై రాగిణీ లోచనే?
 రోషా త్తద్వచనోదితా. ద్విభితా నీలాలతా? వాయునా.
 భ్రష్టం కుంజుమ? ముత్తరీయకవణా. త్క్లాంతానీ? గత్యాగతై.
 దృక్తం త త్సకలం; కి మత్ర వద హే దూతి త్తత స్వాధరే.

నాయికాదుష్టదూతికలయొక్క ఉత్తప్రత్యుత్తరాలు. — నాయిక. —
 (హ) దూతి తే ముఖం కేన స్విన్నమ్ = (ఓసి) తుట్టసి నీ మొగము ఏల
 చెప్పింది? దూతి. — దివాకర కరై = సూర్య కిరణములచేత. నాయిక. —
 లోచనే రాగిణీ (కెన) = (నీ) కన్నలు ఎటుపుగలవి (ఎఱుపెక్కి
 యున్నవి) (ఏల)? దూతి. — తన్ వచన ఉదితాన్ రోషాన్ = అతని
 మాటవలన జనించిన కోపముచేత. నాయిక. — నీల అలకాః విలభితాః =
 నల్లని ముంగురులు రేగియున్నవి (ఏల)? దూతి. — వాయునా = గాలిచేత.
 నాయిక. — కుంజుమం భ్రష్టమ్ = కుంకుమ జాతినది (ఏల)? దూతి. —
 ఉత్తరీయ కవణాత్ = పయ్యెడయొక్క యొరయికవలన. నాయిక. —
 క్లాంతా ఆనీ - బడలినదాన వయితివి (ఏల)? దూతి. — గతి ఆగతైః = యా
 తానూతలచేత. నాయిక. — తన్ సకలం యుక్తమ్ అధరే త్తతస్య
 కిమ్ అత్ర వద = అది యెల్ల ను సరియే (గాని, మోవియందు కొలునకు ఏమి
 (కొరణము) ఈవిషయమునఁ జెప్పము.

నీవు నీయందలి యితరసంభోగ చిహ్నములను ఎట్లు అపలపించినను నీమోవికొటులు నాకు ద్రోహిణివై నానాయకునితో నీవు పొందినపొందును బయలు వెట్టుచున్నవి నుమా అని డెప్పరము ఉత్తరార్థమున అభిప్రాయము.

అవ || నాయక మా నేతుం ప్రేషితాయాః లక్ష్యమాణసమ్భాగ చిహ్నయాః దూతికాయాః నాయకాయాశ్చ ప్రశోత్తరదూపా వాక్య మాలా-స్విన్న మితి || హే దూతి తవ ముఖం కేన కారణేన - స్విన్నం స్విదయుక్తం-అయం నాయకాయాః ప్రశ్నః-దివాకరకరై న్సుస్యకిరణైః- స్విన్న మితి దూత్యా ఉత్తరం-తే తవ-లోచనై-రాగిణీ గతే - కేన కారణేన - అయం నాయకాప్రశ్నః - తద్వచనోదితాత్ - తస్య ధూతకాన్య - వచనం వాక్యం - తస్మాదుదితః ఉద్భూతః - తస్మా - ద్రోహ తోహిత - రతే - ఇ త్యుత్తరం దత్తం - నీలాలకాః విలులితాః వ్యాకులితాః-అయం ప్రశ్నః-వాయునా విలులితా ఇ త్యుత్తరం - కుజ్జుమం కాశ్చిరం-కేన - భ్రష్టం విగలితమ్-అయం ప్రశ్నః-ఉత్తరీయ కషణాత్ సంవ్యాస ఘృషణాత్ భ్రష్ట-మిద ముత్తరం - కేన - క్లాంతాసి తాంతాసి-అయం ప్రశ్నః- గత్యాగతైః గమనాగమనైః-క్లాంతాస్తీ త్యుత్తరం - హే దూతి - త త్స కలం త్వయా య దుక్తం త త్సకలం-యక్త ముపన్నమ్ - అధరే - త్తతస్య వ్రణస్య - కిం కారణమ్-ఆ త్రాన్తిక్ ప్రశ్నే-వద బ్రూహి - ఉత్తర మితి శేషః. ఇతి సంబంధః. అత్ర వ కేత్య కేన త్వయా వైదగ్ధ్యా త్వర్వం సమ్భాగ చిహ్న ముపహ్నుతం అధరీత్యతం కథ మపహ్నాయత ఇ త్యయ మథోక్తవ గమ్యతే. నాయక స్వీయా ప్రగల్భా చ. నాయక శృతః. విప్రలహ్నశ్చక్రారః.

౯౩

కఠినహృదయే ముష్ణ భ్రాన్తి వ్యభీకరభాత్రయాం

పిశునవిచక్షై నృకాఖం నేతుం స యుక్తం మముం జనమ్

కి మిద మథవా సత్యం ముఖ్యే త్వ యాద్య వినిశ్చితం?
య దభిరుచితం తి న్నే కృత్వా ప్రయే సుఖమాస్యతామ్.

నాయకుడు నాయకిని అలుక తీర్చుట. — కతిస్సన్మాదయే వ్యతీక కథా ఆశ్రయాం భ్రాన్తిం ముఖ్య = పరిపమగున మనస్సుగలదానా కల్ల మాటలు ఆధారముగాఁ గల్గిన భ్రమని పిడుపుడు, పినున వచనైః ఇమం జనం దుఃఖం నేతుం యుక్తమ్ న కొండెములు చెప్పవారిమాటల చేత ఈజనుని (నన్ననుట) వగలుపించించుట తగవుగాను, అథవా ముగ్ధే త్వయా అద్య ఇదం సత్యం సిశ్చితం కిమ్ = అట్లుగాదీని (ఓ) తెలియనిదానా నీచేత ఇపుడు ఇది నిజమని నిశ్చయింపబడినదా, ప్రేమయన్ అభిరుచితం తథా మే కృత్వా సుఖమ్ ఆస్యతామ్ = కాంతా ఏది (నీకు) ఇష్టమో దానిని నాకు చేసి హాయిగా (ప్రవృత్తి) ఉండుము.

ఖలులకల్లులు నమ్మి నీ నపరాధ నని నీవు భ్రమపడియున్నావు. నే నెంత బలిమాలినను నీమనస్సు కరిగి నున్నది. ఇట్లు నీనిత్యమును మోపి నన్ను భేదపెట్టుట నీకు నాయముగాను, మఱియు వారి కొండెమే నిజమని నీవు నిశ్చయించుకొంటివేని నీకు నోచిన దండన నాకు చేసి సుఖముగా నుండుము.

అవ॥ నాయకో నాయికాం సాన్ద్రయ న్నాహ - కతిస్సన్మాదయ ఇతి ॥ కతిస్సన్మాదయే నిర్ఘరచిత్తే - వ్యతీకకథాశ్రయాం - వ్యతీక కథా మిథ్యా వచనా-న్యాశ్రయో-ధికరణం - యస్యా స్సా తథోక్తా తాం - భ్రాన్తిం మిథ్యామతిం - ముఖ్య త్యజ-పినునవచనైః దుఃఖజన భాషితైః - రిమం జనం మా మి త్యథాః-దుఃఖం నేతుం క్లకం ప్రాపయితుం - న యుక్తం నాహాం-అథవా హే - ముగ్ధే మూఢే - త్వయా - అద్య ఇదా నీమ్-ఇదం ప్రకృతం కమ-సత్యం యథా భవతి తథా - వినిశ్చితం కిం నిశ్చితం కిం - కింశబ్దః ప్రశ్నే - హే ప్రయే-య దభిరుచితం య దిష్టం-త-న్యే మమ-కృత్వా విధాయ - సుఖం యథా భవతి తథా - ఆస్యతాం

స్థీయతా - మితి సంబంధః, 'కతిన్వ్యాదయే మధ్' ఇ త్యామస్త్రణబాహు
శ్చేన క్రమేణ సాన్త్యనాన్ దైన్యం నూచ్యతే. అత్ర నాయకా స్త్రీ
యా, మధ్యా చ. నాయక శృతః. ఈహ్య మానకృతో విప్రలమ్భ
శృంగారః. సోపాలమ్భవచనం సమం. ఆక్షేపాలంకారః. ౯౪

భూభేదో గుణిత శ్చిరం, నయనయో రభ్యస్త నూమీలనం,
రోద్ధం శిక్షిత మాదరేణ హసితం, మానేభియోగః కృతః,
ధైర్యం కర్తు మపి స్థిరీకృత మిదం చేతన కథంచి న్నయా,
బద్ధో మానపరిగ్రహ పరికర, సిద్ధి స్తు దైవే స్థితా. ౯౫

చెలియపదేశమాప్రకారము మానము దాల్పరిశ్చయించుకొన్న నా
యక చూచెలిగో చెప్పట.---(ప్ర. వ్య.) మయా భూ భేదః చిరం
గుణితః=నేను బొమలు ముడుచుటను దీగ్ని కాలము ఆవర్తించితిని (=అల
వాటుచేసికొంటిని), నయనయోః నిమీలనమ్ అభ్యస్తమ్ = కనులను మూ
యుట (అనాదరణగా చూచుటను) నేర్చుకొంటిని, ఆదరణ హసితం
రోద్ధం శిక్షితమ్=ప్రీతిచే (కలిగెదా) నవ్వును అణచుకొనుటను నేర్చు
కొంటిని, మానే అభియోగః కృతః=మాటలాడమియందు ఆర్థము చేసితిని
(వహించితిని), ఇదం చేతః అపి ధైర్యం కర్తుం స్థిరీ కృతమ్=ఈమనస్సును
ఘోరము దిట్టతనమును వహించుటకు దృఢపఱిచితిని, ఏవం మాన పరి
గ్రహ కథఞ్చిత్ పరికరః బద్ధః = ఈతీర్థన కోపము దాల్చుటకు ఎట్లో
నడికట్టు కట్టితిని (జతనపడియున్నా ననుట), సిద్ధిః తు దైవే స్థితా=నెఱ
వేఱుట యన్ననో అదృష్టములో నున్నది.

నీ యుపదేశమాప్రకారము మానము వహింప సర్వసన్నాహ మొన
ర్చుకొని యున్నానుగాని అతనిం గనగా మాన మన్నమాట మఱచి తద్వ
శక్తిని నై మెలంగుదు నని నాకు భయ మగుచున్నది.---అనుట.

అవ॥ మానపరిగ్రహాయ సఖ్యా ప్రోత్సాహితా నాయకౌ తాం
 ప్రత్యాహ-భూభే దతి॥ భూభేదో భూభజ్య-శ్చిరం-గుణిత అమృతః -
 నయనయో నేత్రయోః ఆరీలన మీషన్వ తులనం అనాదరదృష్టి రిత్య
 థకః. అభ్యస్త మావలికతం - ఆదరేణ ప్రీత్యా - జాయమానం-హసితం
 స్థిత-హోద్ధుం నివారయితుం - శిక్షితం కల్పితం - మానే ఆభాషణే - అభి
 యోగః ఆస్థా-కృతః ప్రవలికతః - ఇదం చేనోఽస్థి స్థైర్యం కతుకం
 దైర్యకరతాయ - నిరీక్ష్వితం స్థిగత్వం నీతమ్-వినం మగూ-మానపరిగ్రహ
 తోపగ్రహణే - పరికరః సామగ్రీ - కథంచి తత్ప్రచ్యేణ-బద్ధ సున్నద్ధః -
 సిద్ధిస్తు నిగ్గహణ్యతు - దైవే భాగధేయే - స్థిషేతి సంబద్ధః. అత్ర నా
 యికౌ స్వీయా ముద్ధా చ. నాయక శృతః. ఆత్మోపక్షేపరూపం శృంగారి
 నమక . ఆత్మోపక్షేపరూపం శృంగారి

చరణపతనం, సాస్రాలాపా, మనోహరచాటవగి,
 కృతతరతనో గాథాశ్లేషో, హతా త్పరిచుమ్మనమ్,
 ఇతి బహుభూ మానారమ్భ; స్తథాఽపి చ నోత్సహే,
 హృదయదయితః కాంతః కామం; కిమత్ర కరో మ్యహమ్!

మానము దాల్చు మని హెచ్చరించిన చెలిగో అశక్య మని నాయక
 చెప్పట. —చరణపతనమ్ = కౌగిలుండు నా) పాదములలో వ్రాలుట, స
 అస్ర ఆలాపాః = కన్నీళ్ల నోడి మాటలు (కౌగిలుండు నామ్రొల కన్నీళ్ల తో
 మొలుపెట్టుకొనుట). మనో హరచాటవః = మనస్సును హరించునట్టి పలు
 కులు, కృత తర తనోః గాథా శ్లేషః = మిక్కిలి యుడిగిన శరీరముగల
 యాతనియొక్క బిగి కాంగిలింత, హతా త్ పరిచుమ్మనమ్ = బలాత్కారమున
 ముద్దు పెట్టుకొనుట, ఇతి మాన ఆరమ్భః బహు భూః = ఈతీరున అలుక పూ
 నుట పెట్టు ప్రయోజనములుకలది, తథా అపి చ న ఉత్సహే = అట్లు

అయినను (అలుక దాల్చుటకు నేను) కడంగను, యతః కాస్తః కామం హృదయ దయతః = వలయనఁగా కాంతుఁడు మిక్కిలి డెందమునకు ప్రియుఁడు, అత్ర అహం కిం కరోమి = ఈవిషయమందు (నీయుపదేశము నెఱవేర్చుటకై) నేను ఏమి చేయుదును (నెఱవేర్చుటచాల ననుట.)

అప॥ మానం కురుష్వ తత్ర గుణోఽస్తితి సఖ్యా బోధితా నాయకా తాం ప్రశ్యాహ-చరణపతన వితి॥ చరణపతనం పాదప్రణామః - సాస్రా లాపాః సబాష్పభాషితాని వీనవచనా నీ త్యథాః. - మనోహరచాటవః అత్యున్నప్రియోక్తయః - కృతశత్రుతనోః క్షీణగాత్రస్య - ప్రియస్య - గాఢా శ్లేషః దృఢచరిత్రమ్భః - సు॥ 'కతక్పాకగ్నణోః కృతి' ఇతి కతకరి పక్షి - ప్రియేణ భద్రా - శృతః ఆశ్లేషః-హతా ద్బలాత్కారాత్॥ ని॥ 'ప్ర సభస్తు బలాత్కారో హత' ఇ త్యమరః. పరిచుమ్మనం చేత్యనేన ప్రకారేణ - మానారమ్భః కోపోద్యోగః - బహుభః అనేకప్రయోజనః-తథాఽపి చ- నోత్సహే నోద్యుకాఽస్తి-యతః కాస్తః-కామ మత్యథాం - హృదయ దయతో మనోవల్లభః-అతో నోత్సహనీయః - అత్ర అస్తి స్త్రీసఖే-అహం- కిం కరోమి కిమాచరా వితి సంబంధః. 'బహుభలో మానారమ్భ' ఇత్యత్ర సభవచనానురోధా న్మానారమ్భస్య బహుఫలత్వ మజీకృతం న స్వత ఇ త్యనుసంధేయం, 'తథాఽపి చ నోత్సహే' ఇ త్యనేన అత్తనోఽశక్తి మ్నా చితా, 'అత్ర కిం కరో మి' త్యనేన ఇతః పరం భవత్యా య దపదిశ్యతే త త్కరో మి త్యయ వశోఽవగమ్యతే. నాయకా స్త్రీయా మధ్యా చ. నాయక శృతః. విప్రలమ్భశృంగారః. అగ్లోపక్షేపరూపం శృంగారో నమకా. హేతు రలంకారః.

౯౬

కాస్తే తల్ప ముపాగతే విగళితా
నీవీ స్వయం తత్ క్షణా,

తద్వాస స్లఘ మేఖలాగుణధృతం

కించి నితమ్బే స్థితం,

ఏతావత్సఖి వేద్మి కేవల మహం

తస్యాజ్గ్రస్తే పునః,

కోఽసౌ, కాఽస్మి, రతం చ కిం, కథ మితి,

స్వల్పాప మే న స్మృతిః,

౯౭

నాయక క్రియునిపోగునందలి తన (యానంద) జడత్వమును చెలి
తో చెప్పకొనుట. — కాస్త తల్పమ్ ఉపాగతే శివీ స్వయం విగళితా =
ప్రియతముండు పాన్పుకడకు రాగానే పోకముడి తనంతటతానే వీడి
పోయినది, తత్ వాసః స్లఘ మేఖలా గుణధృతం (సత్) నితమ్బే కించిత్
స్థితమ్ = ఆ వలకు జాతిన మెలనూలితంతువుచేత ఆఽపఁబడినదై ఇంచుక
పిలుచుదుపై నిలిచినది, (సౌ) సఖి అహమ్ ఏతావత్ కేవలం వేద్మి =
(ఓ) చెలీ నేను ఇంతమాత్రమే ఎఱుంగుదును, తస్య అజ్గ్ర స్తే పునః = అతని
యొడలి తాఁతుడునందలి (తాఁతుడు కలిగినంతట), అసౌ కః అహం కా
అస్మి రతం చ కిమ్ ఇతి = ఇతఁడు ఎవరో నేను ఎవరో (ను అయితి) నో
మదనక్రీడయు ఏమో అని, స్వల్ప అపి మే స్మృతిః న = ఇంచుక యేనియు
నాకు జ్ఞప్తి లేదు, కథమ్ = (ఇది) యెట్లు?

చెలీ, కాంతుండు పాన్పుకడకు రాగానే నాపోకముడి వీడిపోవు
టయు నావలకు జాతిపోయి మెలనూలి తీగకు తగులుకొని ఇంచుక నిలు
చుటయు నా కెఱుక, అనంతరవృత్తాంతము నా కేమియుం దెలియదాయె
ను, ఇందుల కేమి కారణమో చెప్పను. — అనుట.

అవ || నాయకా సఖి మాహ - కాస్త ఇతి || కాస్తే ప్రయే - తల్పం
కయ్యామ్ - ఉపాగతే ప్రాప్తే - శివీ - శివీ వస్తుగ్రస్థిః - తత్ కథా
తత్కాలమాత్రాత్ - స్వయ మాత్మనా - విగళితా స్రస్తా - తద్వాస

శ్చిథిలనీపికం వస్తుం-స్థలమేఖలా గుణధృతం శిథిలకాశ్చీనూత్రధారితం
 సత్-నితమ్నో కటిప్రపంచే-కించి దీపత్-స్థితం - హే సఖి అహం - కేవలం
 ఏతావ దేవ పుణ్యోక్తం య త్త ద్వేద్వి జానామి - తస్య ప్రియస్య -
 అజ్ఞసజ్జే పునః గాత్రస్పృశేత్ తు - అసౌ కః అహం కాఽస్మి రతం
 చ కింయాప మితి మే స్య ల్పాపి స్మృతి నక - కథం తుతో శ్చేతో
 రితి సంబంధః. జడతా నామ సత్కారీ భావః. యథోక్తం - 'జాడ్య మప్రతి
 పత్తి సాన్య దిప్తానిష్టేక్షణాదిభిః' ఇతి. నాయకా స్వీయా మధ్యా చ,
 కించ స్వాధీనపతికా. నాయకోఽనుకూలః. స మౌగశృంగారః.
 అగ్నోపక్షేపరూపం నిమగ్న. జాతి రలంకారః. ౯౭

నిశ్వాసా వదనం దహన్తి, హృదయం
 నిర్మూల మున్మూల్యతే,
 నిద్రా వైతి, న దృశ్యతే స్త్రియముఖం,
 న క్తందివం రుద్యతే,
 అజ్ఞం శోష ముపైతి, పాదపతితగి
 ప్రేయాం స్త ధోపేక్షిత,
 సృఖ్యః కం గుణ మాకలయ్య దయితే
 మానం వయం కారితాః. ౯౮

చెలలమాట విని గృహగతప్రణతుని నాయకుని తీరస్కరించి అనం
 తరము పశ్చాత్తప్తయై నాయక ఆచెలలను నిందించుట. - (ప్రయోగ
 వ్యత్యయములు. -) (హే) సఖ్యః కం గుణమ్ ఆకలయ్య వయం దయితే
 మానం కారితాః = (ఓ) చెలులారా ఏ ప్రయోజనమా కనిపట్టి ప్రియని
 మీఁద మున్ను అలంక దాల్పించితిరి, (మీమాట విన్నందున), నిశ్వాసాః
 వదనం దహన్తి = నిట్టూర్పులు (నా నోటిని కాల్చుచున్నవి, హృదయం

నిర్మలమ ఉన్నాల్సితే దేందము పేరూడ పకలింపబడుచున్నది, నిద్రా న
 వీతి = నిదుర రా కున్నది, ప్రియ ముఖం న దృశ్యతే = దయకుని మొగము
 కానబడకున్నది, న క్షం దివం రుద్రశ్చతే = రేయం బవలు వచ్చుచున్నాను,
 అజ్ఞం శోషమ ఉన్నేతి = (నా) దేహము ఎండిపోవుచున్నది, పాద పతితః
 ప్రేయాన్ తథా ఉపేక్షితః :: అడుగులంగు వ్రాలిన స్రియతముని అల్లు
 ఒప్పరికించితిని.

అవ || సఖీనాం ప్రేరణగూ గృహీతమా నా గృహాగత మను
 నయన్తం ప్రియం నిరస్య పశ్చాత్తాపం గతవతీ నాయుకౌ తా ఉసాలభతే
 నిశ్వాసా ఇతి॥ హే సఖ్యః యస్మా త్పదపతితః ప్రేయాన్ - తథా తేన
 ప్రకారేణ ఉపేక్షితః అనాదృతః - త స్మ నిశ్వాసా - వదనం ముఖం -
 దహన్తి శోషయన్తి-హృదయం హృత్పుటం - నిర్మూలం నిరవశేషం -
 ఉన్నాల్సితే ఉత్పాట్యతే సంతాపే నేతి శేషః - నిద్రా - వీతి న ప్రా
 ప్నోతి - ప్రియముఖం న దృశ్యతే - న క్షం దివం గాత్రం దివం-రుద్రశ్చతే
 అశ్రుమోచనం క్రియతే - అజ్ఞం శోష మున్నేతి-కం - గుణం ప్రయోజనం-
 ఆకలయ్యవిచార్య-దయితే ప్రణయ-వసుం - మాన వినిష్కాకృతకోపం -
 కారితాః గ్రాహితాః - భవతీభి రితి శేషః - ఇతి సంబంధః. సంజ్ఞానో
 నామ దశావిశేషః. నాయుకౌ స్వీయా ముగ్ధా న, కలహస్తరితా,
 నాయక శ్మత. విప్రలగ్న శ్చృక్రారః. తత్ర విప్రలగ్న శ్చృతం పోపా
 లమ్భనచనం నమకా. ఆక్షేపాగతంకారః.

౯౮

నాస్తగి ప్రవేశ మరుణ, ద్విముఖీ న చానీ,
 దాచష్ట రోషపదుమాణి, న చాక్షరాణి,
 సా శేవలం సరళపక్ష్యభి రశ్రువాజైః
 కాన్తం విలోకితవలీ జననిర్విశేషమ్.

౯౯

అత్యంతాపరాధిని ప్రియుని గూర్చి నాయికాకోపప్రకారవిశేషము.-
సా అస్త్రః ప్రవేశం న ఆరుణత్ = ఆమె (ఇంటి) లోనికి (కాంతుని)
చొచ్చుటను అడ్డగింప దాయెను, వి ముఖీ చ న ఆసీత్ = (చొచ్చినయా
తనినుండి) పెడ మొగము పెట్టుకొన్నట్టిదియు కా దాయెను, రోష పరు
షాణి అక్షరాణి న ఆచప్త = కోపముచే కఠినములయిన మాటలను పలుక
దాయెను, (మఱి యేమి చేసిన దచఁగా. —) సరళ పక్షభిః అక్షి పాతైః
కాంతం జన నిర్విశేషం శేవలం విలోకితవతీ = తిన్నని తెప్పలుగలదైన
కను పాటులచేత (చూపులచేత ననుట) ప్రియుని సామాన్య జనునివలె
ఊరక చూచినది. ఉపేక్షచేతనే దుడించినదనుట.

అవ || అత్యంతాపరాధిని ప్రియే సమాగతే సతి తపితాయా నాయి
కాయాః ఆకారగోపన ప్రకారం కవి రాహ - నాస్త ఇతి|| సా నాయికా
నాయకస్య - అస్త్రః ప్రవేశం గృహాస్త్రప్రవేశం - నారుణత్ న నివార
యతి స్త - కించ - విముఖీ పరాజ్ఞు భీ చ - నాసీత్ నాభవత్ - కించ -
రోషపరుషాణి కోపకకకాని - అక్షరాణి వచనాని చ - నాచప్త నా
భావత - కిం తు - సరళపక్షభిః - సరళాని ఋజాని - పక్ష్యాణి - శయన
ప్రాస్తలోమాని - యేషు తె తథోక్తాః శైః - అక్షిపాతైః నయనప్రపా
తైః - కాంతం ప్రియం - జననిర్విశేషం సర్వజనసామాన్యం యథా భవతి
తథా - శేవలం - విలోకిత వతీ దృష్టవ త్యై వేతి సంబంధః. 'జననిర్వి
శేషం విలోకిత వతీ' త్యనేన అపరాధినః ప్రియస్య ఆనాదరణరూపం
దణ్డనం కృత మిత్యవగమ్యతే. అపహితం నామ సంచారీభావః. నాయికా
స్వీయా ధీరా ప్రగల్భా చ. నాయక శృతః. ఈష్యామానకృతో
విప్రలంఘిజ్ఞానః. ఈష్యాక్రోధప్రాయం నమక. ఆక్షేపోఽలంకారః.

ప్రియకృత పటస్తేయక్రీడా విలమ్బన విహ్వలాం
కి మపి కరుణాలాపాం తస్మి ముదీత్య నసంభ్రమమ్

అపి విగళితే స్కన్ధావారే గతే సురతాహవే

త్రిభువన మహాధన్వీ స్థానే న్యవర్తత మన్తభః. ౧౦౦

ప్రియ కృత పట స్తేయ క్రీడా విలమ్బన విహ్వలాం = ప్రియునిచే జేయబడినవస్త్ర చార్య కేలియొక్క కాలయాపనచేత వ్యాకులయు, కిష్ట అపి కరుణ ఆలాపాం తన్వీం = ఏమో దీనమయిన మాటలుగలది (యు నైన) సుందరిని, ఉదీత్యు = చూచి, త్రి భువన మహా ధన్వీ మన్తభః = ముల్లోకముల గొప్ప విలుకొండు మదనుండు, అపి సురత ఆహవే గతే (సతి) = మఱి సంభోగయుద్ధము నివర్తిల్లగా, స్కన్ధావారే విగళితే = సేనల మొగ్గరము చెదరిపోయిగా, ససంభ్రమం న్యవర్తత స్థానే = త్వరగా వెనుకకునుటలెనియు క్తమే.

ఆ దీనాలాపములతో మదనజయము సంపూర్ణమాయె నని భా. ఇట్ల పట స్తేయక్రీడ సంభోగాంతమందు, సమస్తమయినయంద్రికపనసామగ్రియే స్కంధావారము.

అవ || కవే ర్వాక్యమ్ || ప్రియకృత ఇతి || ప్రియకృత పటస్తేయక్రీడా విలమ్బన విహ్వలాం - ప్రియేణకృతా పటస్తేయ క్రీడా - పటస్య వస్త్రస్య - స్తేయం చార్యం - తదేవ - క్రీడా విసోదః - తస్యా-విలమ్బనం కాలక్షేపః - తేన-విహ్వలాం వ్యాకులితాం - కి మపి- కరుణాలాపా మత్యస్త దీనభాషితాం - తన్వీం కౌస్తాం - ఉదీత్య అవలోక్య అవగ మ్యే త్యభః - త్రిభువనమహాధన్వీ త్రైలోక్యవీరః - మన్తభ - సురతాహవే సమ్భాగ సమరే - గతే నివృత్తే సతి - స్కన్ధావారే - విగళితే చ్యుతే స త్యవీ - ససంభ్రమం సత్వరం యథా భవతి తథా - న్యవర్తత నివృత్తోభూత్ - స్థానే యుక్త - మితి సంబంధః. అత్ర పటస్తేయక్రీడా సమ్భాగావసానే-కృతేతి వేదితవ్యా - 'గతే సురతాహవ' ఇ త్యుక్తత్వాత్, సురతస్య

అహఃత్వ నిరూపణ మత్ర పరస్పరోపమదానస్య విద్యమానత్వాత్, అత్ర
 స్కంధావారశబ్దేన స్ర కృద్దనాది ప్రసాధన హార మేఖలా ద్యాభరణ లీలా
 విలాస విభ్ర మాది చేష్టా స్వరూపా ఉద్దిపన సామగ్రీ కథ్యతే, 'విగళిత' ఇ
 త్యనేన సురతాస్తే లక్ష్యమాణ సామగ్రీశైథిల్యం కథ్యతే, అత్ర 'స్వన ర్తత
 మస్తథ' ఇ త్యనేన పున స్సురతారమౌభైవగమ్యతే. యథా లోకపురుషః
 పరాన్నిజిత్య గళితసన్నాహః ప్రయా. స్సకా పశ్చ త్పరై రభిభూతా
 నాం స్వకీయానాం అతకనాదం శ్రుత్వా తత్ప్రశమనాయ పున నికవ
 తకతే తథాఽయ మి త్యభిప్రాయః. అత్ర ప్రీడా నామ సజ్జారీభావః.
 నాయికా స్వీయా మధ్యా స్వాధీనపతికాచ. నాయకోఽనుకూలః.
 సమౌగళ్యక్లారః. చేష్టాకృతం హాస్యం శృక్లాది నమక. హేతు రతిం
 కారః.

౧౦౦

సాలక్తకేన నవపల్లవకోమలేన

పాదేన నూపురవతా మదలాలసేన

య స్తాడ్యతే దయితయా ప్రణయాపరాధా

తోఽన్లీక్తతో భగవతా మకరధ్వజేన.

౧౦౧

యః = ఎవడు, ప్రణయ అపరాధాత్ దయితయా స(హ) అలక్త
 కేన నవపల్లవ కోమలేన నూపుర వతా మదలాలసేన పాదేన తాడ్యతే =
 నెయ్యంపు సేరమి వలన (నెయ్యమునకు విరోధముగా నడుచుకొన్నవాఁ
 డగుటం జేసి) ప్రియచేత లత్తుకతో, గూడుకొన్నదియు క్రొత్త చిగురువలె
 మృదువును అందియు గలదియు మదముచే చంచలమును అయినయడుగుచేత
 తన్నబడునో, సః మకరధ్వజేన భగవతా అన్లీక్తతః = అతడు మదనదేవు
 నిచే మెచ్చుకొనబడినవాఁడు. తన్నబడినవాఁడే మెచ్చుకొనబడియేనేని,
 మన్ననలు కదసినవానియట చెప్పవలయునా? అనుట.

అన॥ కవేర్యాకృష్ణమ్॥ స్వప్నార్థః॥ అత్ర 'దయితయా పాదేన తాడితో
 ౭పి భగవతా మకరధ్వజేన అక్షీకృత' ఇ త్యనేన నానావిధై రుపచారై
 రుపలాలితః ॥ ము తేత్యర్థ స్సూచితః॥ ఏతావతా కామపురుషాథకస్య
 ఉపాదేయత్వ ముక్తం భవతి.

ఇతి శ్రీవీరనారాయణ సకలవిద్యావిశారద పెద్దకోమటి
 వేమభూపాల విచిత్రతా శృంగారదీపికాఖ్యా అమరుక
 వ్యాఖ్యాన మాప్తా.

అనుబంధము

—●—

అమరుకవిప్రణీతము లని కొందఱచే భావింపఁబడిన యధిక స్తోత్రములలో రసవత్తరము అయినవి కొన్ని యివి.—

సా బాలా, వయ మప్రగల్భమనసః;
 సా స్త్రీ, వయం కాతరాః;
 సా పీనోన్నతిమత్ పయోధరయుగం
 ధత్తై, సఖేదా వయమ్;
 సాఽక్రూర్తా జఘనస్థలేన గురుణా,
 మన్దం ప్రయాతా వయం;
 దోష్టై రన్యజనాశ్రయై రపటవో
 జాతాః స్త ఇ త్యద్భుతమ్ !

అయోగవిప్రసంభంబున నాయకుఁడు తలపోయుట. — ఎవరియందు బాల్యము, స్త్రీత్వము, తొమ్మన బరువు మోచుట, వెనుక బరువు ఈడ్చుటయు, ననుకూలములు కలవో వారియందే (వరుసగా) బేలతనము, పిరికితనము, అలసత, నడవలేమియు, ననుకూలములు ఉండును. ఇట్టి విషయములో, ఈకూలము లన్నియు నాయకయందును ఈకూలము లన్నియు నాయందును ఉన్నవి; ఇది యాశ్చర్యము గదా. — బాలమిదివిరాళిచేత నిట్లు ఈ యపాటవమునకు పాలైతి ననుట.

హరోఽయం హరిణాక్షీణాం లుతతి స్తనమణ్డలే;
 ముక్తానా మ ప్యవ స్థేయం, కే వయం స్పరకింకరాః !

ముక్తానామ్ - ముక్తములయొక్క అని యగ్రము, ముక్తలయొక్క అని శ్లేష.

స జానే సమ్ముఖాయాతే ప్రియాణి వదతి ప్రియే
సర్వాణ్యజ్ఞాని కిం యాన్తి శ్రోత్రతాముత నేత్రతామ్.

ప్రియునిఁ జూచుటకును అతని మాటలు వినుటకును కోరిక మిక్కుట
మాయె నని భా.

పీతో యతః ప్రభృతి కామపిపాసితేన
తస్యా మ యాఽధరరసః ప్రచురః ప్రియాయాః,
తృష్ణా తతః ప్రభృతి మే ద్విగుణత్వ మేతి;
లావణ్య మస్తి బహు తత్ర కి మత్ర చిత్రమ్!

లావణ్య మనఁగా కౌంతి, ఉష్పఁదనము (అవణస్య భావః లావ
ణ్యమ్) అని శ్లేష. ఉష్పనీళ్లు త్రాగిన దప్పి హెచ్చును గదా.

నేదము వేంకటరాయశాస్త్రి అండ్ బ్రదర్స్,

4. మల్లి కేశ్వరగుడిసందు, లింగిసెట్టిపీఠి, జి. టి. మదరాసు.

ఆర్డరుతోకూడ సగముసొమ్ము అడ్వాన్సు పంపవలెను.

(తపాలుచార్జి ప్రత్యేకము.)

సంస్కృత గ్రంథములు.

మేఘసందేశము, మల్లినాథ వ్యాఖ్య - తెనుఁగున ప్రతిపద		
టీకాతాత్పర్యపద ప్రయోజనచర్చ-ఆక్షేపసమాధానములు.	రు. 2	8
రఘువంశము మల్లినాథవ్యాఖ్య-తెనుఁగు టీకాతాత్పర్యములు.		
మొదటి 6 సర్గలు	8	0
కుమారసంభవము, మొదటి 6 సర్గలు. పైదానివలెనే టీక.	8	0
అనురుకావ్యము శృంగారలక్ష్యము. వేమధూపాల సంస్కృత		
వ్యాఖ్య. సంపూర్ణాంధ్ర టీకయు. అచ్చగుచున్నది.	1	8
పుష్పబాణవిలాసము. సంస్కృతవ్యాఖ్య. తెనుఁగు పూర్ణ టీక.	0	12
హితోపదేశము, మూలముమాత్రము	1	0
పంచతంత్రము, ,,	1	8
దశకుమారచరిత్రము ,,	1	0
వ్రతకల్పవల్లి (6 వ్రతములు)	0	12
బిల్హణచరిత్రము, తెనుఁగు పూర్ణ టీక. (అచ్చగుచున్నది)		
రసమంజరి, శృంగార రస స్వరూపవిస్తరము, సటీక. ,,	1	8
ప్రియదర్శికానాటిక, శ్రీహర్ష కృతి సంస్కృతటిప్పణము		
గద్య పద్యములుగా ఆంధ్రీకరణము సయితము	1	0
శబ్దమంజరి సమాసకుసుమావళి తిజంతమంజరలు, పాతప్రతి	0	4

ఆంధ్ర గ్రంథములు.

పద్యకావ్యములు.

అను క్తమాల్యద సంజీవసీవ్యాఖ్య.	12	0
శృంగారనైషధము సర్వంకమవ్యాఖ్య		
	(అచ్చగుచున్నది)	

విజయవిలాసము, చేమూర వేంకటకవి.టికాసహితము.క్రొత్తయచ్చు	3	0
సారంగధరచరిత్రము ,, ,, (అచ్చులో)		
జ్ఞానవాసిష్ఠరామాయణము, వేదాంతము, మడికసింగనకృతి	1	8
అంధ్రబిల్వజీయము, నిగోషము	0	8
పారిజాతాపహరణము, మూలము	0	8
సారంగధరచరిత్ర, ద్విపద (కవి విశ్వకర్మమతస్థుడు)	0	8
హరిశ్చంద్ర, ద్విపద, గౌరనమంత్రి ప్రణీతము	1	0

నాటకములు.

ప్రతాపరుద్రయనాటకము, సటిప్పణము, క్రొనుసైజు	2	0
బొబ్బిలియుద్ధనాటకము	1	8
ఉషానాటకము, సటిప్పణము, క్రొనుసైజు	1	8
కాకుంఠలనాటకము, కాళిదాసీయమునకు తెనుగు	1	0
విక్రమోర్వశీయనాటకము, Inter Text నోటుతో	2	0
మాళవికాగ్నిమిత్రనాటకము	0	12
నాగానంద నాటకము (అచ్చగుచున్నది)		
రత్నావళీనాటిక, శ్రీ ధరణికోట వేంకటసుబ్బయ్యగారివ్యాఖ్యతో	1	4
ప్రియదర్శికానాటిక	0	8
ఉత్తరరామచరిత్రనాటకము—విపులమగుపీఠికతో పునర్ముద్రితము	2	0

సులభ వచనగ్రంథములు.

హితోపదేశకథలు, నీతిబోధకములు, (అచ్చగుచున్నది)	0	8
భోజ కాళిదాసకథలు, రసధరితములు.	0	12
చేతాళపంచవింశతిక ,,	0	12
విక్రమార్కుని యద్భుతకథలు, గుణముకలిగించునవి.పునర్ముద్రితము	0	12
కథాసరిత్సాగరము, అద్భుతనీతి వ్యవహారకథలు, ఆఱుభాగములు	12	0
ఒక్కొక్కభాగము ప్రత్యేకముగా	2	8
అంధ్రదళకుమారచరిత్రము,మూలమునకు సరియైనయాంధ్రీకరణము	1	0

లక్షణగ్రంథములు.

ఆంధ్రసాహిత్యదర్పణము. ఉదాహరణశ్లోకములతో	5	0
కావ్యాలంకారచూడామణి తొన్నిది ఉల్లాసములు	1	8
అలంకారసారసంగ్రహము, సటీకాతాత్పర్యము	0	12
ఛందస్సు, విద్యాభిల కుపయోగము, సంగ్రహము	0	4

శారదాకాంచికలు - విమర్శలు - ఉపన్యాసములు.

జక్కన విక్రమార్కచరిత్ర ముద్రణవిమర్శనము 1 కింకిణి (అచ్చగుమన్నది)

ఆంధ్రప్రసన్నరాఘవ నాటకవిమర్శ 2 కింకిణి ,,

కాళహస్తీమాహాత్మ్య ముద్రణవిమర్శనము 3 కింకిణి ,,

గ్రామ్యభాషాప్రయోగనిబంధనము. (పానోచిత భాషనుగుఱించినది) 4 కింకిణి 0 12

మోచాకుసుమామోదవిచారము 5 కింకిణి ,,

ఆంధ్రవ్యాకరణసర్వస్వ విమర్శనము 6 కింకిణి ,,

విమర్శవిలోదము, సంగ్రహతాంధ్రకావ్యనాటకాది విషయకము 0 12

తిక్కన సోమయాజివిజయము 0 8. విగంధివివేకము 0 2

భారతాభారతరూపకమర్యాదలు, (నాట్యకళాచరిత్రము) 0 6

ఆంధ్రగ్రంథవిమర్శనప్రకారలేఖము 0 6

గ్రామ్యాకాశనిరసనము, కడుపుబ్బనవ్వించు విమర్శ 0 6

స్త్రీపునర్వివాహగ్రంథము 1 0

ఆంధ్ర, హితోపదేశచంపువు, గద్యపద్యాత్మకము 1 4

ఆంధ్రభాషాసర్వస్వాన్ని నియమకతిపయములు (నిఘంటురచనావిధి) 0 4

కొత్తగా వెలువడిన గ్రంథములు.

కుమారదేవపండితీయము, ప్రాథవ్యాకరణవ్యాఖ్య. తాళ్లూరివారిది 2 8

పద్యకథాలహరి For Comprehension Test. అవ్రావుడు 0 12

ఉదయనచరితము. శ్రీ కాశ్మీరీగారి కథాసరిత్సాగరమునుండి పాతకా

లలికాటకు స్ఫుగ్రహింపబడినది. వచనము అవ్రావుడు 0 12

తెలుగు పైలాలజీ TELUGU PHILOLOGY ఆంధ్రశాస్త్ర

తత్త్వము. కీ. శే. శ్రీ ప్రాచీనరు, శేషగిరికాశ్రమిగారిచే రచి
యింపబడినది. ఇప్పుడే పునర్ముద్రితము. ఇందు ఆంధ్రవాక్యక
రణము సంపూర్ణముగా చర్చింపబడియున్నది. అరవ, కన్నడ,
మలయాళ భాషలతోడి పోలికలు చూపబడియున్నవి. పైలా

లజీవిద్యార్థులకు చాల ఉపయోగకరము 2 భాగములు 8 0

అర్థానుస్వారతత్త్వము. వీరిచే. 0 8

చరిత్రరచన. ప్రథమభాగము. చరిత్రరచన యనగా నేమి? సాధన

సామగ్రి ఎట్టిది? అనువిషయములను చర్చించి కాతవాహన,
పల్లన, చాళుక్య, చోళుల స్మారంభచరిత్రములను ఈభాగ
మున సులువైన శైలిలో ఎల్ల వారికిని ఉపయోగపడునట్లు శ్రీ
నేలటూరు వేంకటరమణయ్యగారు రచించియున్నారు. 2 0

అక్కన్న మాదన్నలచరిత్రము. కర్త: వే. వేం. కాశ్రమి (M. A.)

గోలకొండ వసుదేవరావు సుల్తానులలో కడపటివాడైన
తానీషయొక్కయు, రామదాసు (గోపన్న)యొక్క మామ
లైన ఈయాంధ్రమంత్రులయొక్క విషాదచరిత్రము సులు
వైన నవలవలె రచియింపబడియున్నది. 2 0

శ్రీకృష్ణరాయవిజయనాటకము. కర్త: వే. వేం. కాశ్రమి (M. A.) 0 8

వేదము వేంకటరాయకాస్తులవారి జీవితచరిత్రసంగ్రహము—25 ప్రక
రణములు. సులువైన శైలి. కాస్తులవారి హాస్యము, విమర్శలు, విద్యా
విసోదములు, సుఖదుఃఖములు, సమకాలికపండితవిమర్శలు మొదలైన
యనేకవిశేషములు గలవు. శ్రీ డాక్టరు, సర్, కట్టమంచి రామలింగా
రెడ్డిగారి 'గురుపూజ' యను సుపన్యాసముతో నలంకృతము. 2 0

A HAND-BOOK OF CLASSICAL SAMSKRIT
LITERATURE for college students. (Sri U.
Venkatakrishna Rao, M. A.) With Questions. 2 0

